

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2011
2

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 59	SRL	STR. 119-242	LJUBLJANA	APRIL–JUNIJ 2011
-----	-----------	-----	--------------	-----------	------------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Jernej Habjan: ANALIZA SVETOVNIH-SISTEMOV IN FORMALIZEM V LITERARNI ZGODOVINI	119
Zoran Božič: VREDNOTENJE PREŠERNOVIH PESMI KOT RECEPCIJSKI PROBLEM	131
Alojzija Zupan Sosič: TRIVIALNOST	147
Vanda Babič: CERKVENOSLOVANSKA OSTALINA NA SLOVENSKEM – ZGODBE, KRAJI IN OSEBNOSTI LJUBLJANSKEGA DELA SUPRASELJSKEGA ZBORNIKA	161
Slobodan Pavlovič: PROSTOR I PROSTORNE METAFORE U PADEŽNOM SISTEMU BRIŽINSKIH SPOMENIKA	179
Alenka Jelovšek: RAZVOJ ZAIMENSKEGA OGOVORNEGA SISTEMA V SLOVENSKIH PISNIH VIRIH DO LETA 1850	195
Andreja Žele: GLAGOLI NA -IRATI V DANAŠNJI SLOVENŠČINI	213

OCENE

Barbara Ivančič Kutin: MARIJA STANONIK, ZGODOVINA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE: OD SREDNJEGA VEKA DO SODOBNOSTI	229
Gregor Kocijan: MATJAŽ KMECL, JOSIP JURČIČ – PRIPOVEDNIK IN DRAMATIK	233

© 2011. Slavistična revija (SRL)
<http://www.ff.uni-lj.si/sr/index.html>

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor – Editorial Board:

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Tehnična urednica – Technical Editor: Urška Perenič (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkovska (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospšil (Masarykova univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišič, Franc Zadravec (SAZU, Ljubljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija.

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za institucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €, members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €, students 8,50 €, institutions and bookstores 33 €, outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana.

Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies.

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, European Reference Index for the Humanities (ERIH), MLA – Modern Language Association of America, Directory of Periodicals, New York USA; New Contents Slavistics – Otto Sagner, München, Germany; CSA – Cambridge Scientific Abstracts, San Diego, USA; Linguistic Abstracts, University of Arizona, Tucson.

UDK 82.0

Jernej Habjan

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

ANALIZA SVETOVNIH-SISTEMOV IN FORMALIZEM V LITERARNI ZGODOVINI

Desetletje po Morettijevem predlogu oddaljenega branja svetovne literature kritike tega kulminirajo denimo v Holquistovi zavrnitvi oddaljenega branja v imenu jakobsonovske filologije. Oddaljeno branje se resda odpove natančnemu branju, ne pa tudi Jakobsonu. Formalni »skoki«, ki jih Franco Moretti rekonstruira s pomočjo kvantitativnih analiz dolgega trajanja form, aktivirajo prav to, čemur Roman Jakobson pravi »poetska funkcija jezika«. Še več, Jakobsona zanemarja ravno tisto zgodovinopisje, ki Morettijevo teorijo svetovne literature sooča z lokalnimi literarnimi dejstvi, ki naj bi zaslužila kanonizacijo. Te kritike prezrejo, da lahko teorijo ovrže le močnejša teorija, ne pa dejstva, in da utegne biti dobro izhodišče za to prav Morettijeva umestitev lokalnih dejstev v periferije, ki jih izkoriščajo kanonizirani centri, ne pa v sam kanon.

A decade after Franco Moretti's plea for the distant reading of world literature, its critiques are culminating in, say, Michael Holquist's dismissal of distant reading on behalf of Jakobsonian philology. Distant reading, however, can indeed be charged with denouncing close reading, but not Jakobson. The formal "jumps" reconstructed by Moretti via quantitative analyses of the *longue durée* of forms activate what Roman Jakobson calls the "poetic function of language." Moreover, Jakobson is ignored by the very historiography that confronts Moretti's theory of world literature with local literary facts that are said to deserve canonisation. These critiques fail to see that theories can be falsified only by stronger theories, not by facts, and that Moretti's location of local facts not in the core's canon, but in the peripheries exploited by the core, may be a good starting point.

Ključne besede: oddaljeno branje, analiza svetovnih-sistemov, natančno branje, strukturalna poetika, Franco Moretti, Roman Jakobson

Keywords: distant reading, world-systems analysis, close reading, structural poetics, Franco Moretti, Roman Jakobson

Leta 2000 je Franco Moretti zastavil vprašanje, kako bi literarna veda mogla seči onkraj svetovnega kanona, in podal tale negativni odgovor: »Nekaj je gotovo: ne s pomočjo natančnega branja peščice tekstov, te sekularizirane teologije ('kanon!'), ki se je iz veselega mesteca New Haven razširila po vsej literarni vedi.« (MORETTI 2000: 208) V spremljevalni razpravi pa je strategijo natančnega branja, ki jo je v metodo utrdilo novo kritištvo in dokončno uveljavil dekonstrukcionizem, označil za »teološko vajo – zelo slovesno obravnavo zelo redkih tekstov, pojmovanih zelo resno –, medtem ko v resnici potrebujemo majhno pogodbo s hudičem: znamo brati tekste, zdaj se naučimo še *ne* brati tekstov« (2011: 11). Pet let zatem, po nizu predlogov zamenjave dekonstrukcionističnega natančnega branja kanona s tem, kar je Moretti poimenoval »oddaljeno branje« »svetovnega literarnega sistema«, je pozitiven odgovor prinesla tale retrospekcija: »Medtem ko je nedavna literarna teorija iskala navdih

pri francoski in nemški metafiziki, sem torej menil, da se lahko v resnici veliko več naučimo pri naravnih in družbenih znanostih.« (2011: 44)

Moretti je novi spoznavni predmet, svetovno literaturo kot zgodovinsko diferenciran sistem form, dejansko proizvedel z navdihovanjem pri analizi svetovnih-sistemov; in z navezavo na grafe kvantitativnega zgodovinopisja, geografske zemljevide in drevesa evolucijske biologije je zamejil čas, prostor in kronotope nekaterih izmed ključnih formalnih elementov, ki naddoločajo tiste žanre, ki naddoločajo zgodovino svetovne literature.

Oddaljeno branje kot aplikacija analize svetovnih-sistemov na literaturo

Svetovnosistemska šola konceptualizira moderno zgodovino kot proces oblikovanja meddržavnega sistema, strukturiranega okrog delitve med zgodovinsko gibljivim centrom akumulacije kapitala in njegovo vsakokratno (pol)periferijo. Center, polperiferija in periferija se premeščajo v skladu z gibanjem sistemskih ciklov akumulacije: cikel s centrom v Genovi se začne oblikovati v poznem 14. stoletju in ga sredi 16. stoletja izrine nizozemski cikel, ki se sredi 18. stoletja umakne britanskemu ciklu, ki ga proti koncu 19. stoletja nadomesti ameriški cikel, pri čemer ZDA v zadnjih štiridesetih letih vse bolj zgublajo boj za ekstraprofite proti jugovzhodni Aziji.¹

Kakor moderni svetovni-sistem je po Morettiju (2011: 9–10, 21) tudi svetovna literatura »ena in neenaka«, en sam sistem, katerega struktura pa je razdeljena na kanični center in marginalizirano (pol)periferijo. Moretti rekonstruira »dolgočasno« (MORETTI 1998: 150) dolgo trajanje inertnih form na periferijah kanona kot ozadje kanona, kot potencialni, a ne aktualizirani kanon. Tako seveda postane zanimiv ne samo »dolgčas«, pač pa – to je morda še težje doseči – sam kanon, ki nenadoma začne zastavljati nelagodna vprašanja, med katerimi je na primer tole: »Kako se pripovedna forma izkristalizira iz zbirke naključnih, nezrelih in pogosto groznih poskusov?« (prav tam)

Dialektiko enosti in asimetričnosti, zaradi katere je svetovna literatura »ena in neenaka«, sistem, najučinkoviteje formalizira Morettijeva uporaba evolucijskih dreves, zlasti njegovo drevo polpremega govora (MORETTI 2011: 126–38), ki sklepa njegov petletni niz poskusov, da bi zajel svetovno literaturo.² Sodeč po drevesu, postopek polpremega govora med Jane Austen in Flaubertom ter Zolajem vse bolj odpravi razkorak med likom in pripovedovalcem. Po tej saturaciji antagonizem med individuom in družbo ponovno vznikne, brž ko se postopek preseli v Rusijo Dostojevskega. Ponovno

¹ Za diagram teh sistemskih ciklov akumulacije gl. ARRIGHI 2009: 192; za malce drugačno kronologijo, ki jo je predlagal glavni predhodnik analize svetovnih-sistemov, gl. BRAUDEL 2010; za uvod v svetovnosistemiški pristop gl. poleg Braudelove knjižice WALLERSTEIN 2006.

² Sklepno poglavje *Grafovi, zemljevidi, drevesa*, ki po poglavju o grafih in poglavju o zemljevidih obravnava drevesa, Moretti (2011: 113, 115) vpelje takole: »Spet je pred nami diagram. Medtem ko so diagrami v prvem poglavju kvantitativni, v drugem pa prostorski, so evolucijska drevesa morfološki diagrami, ki zgodovino sistematično povezujejo s formo. V nasprotju z literarno vedo, v kateri so teorije forme običajno slepe za zgodovino, zgodovinske razprave pa slepe za formo, evolucijska misel dejansko obravnava morfologijo in zgodovino kot obe razsežnosti enega drevesa: vertikalna os od spodaj navzgor prikazuje regularno minevanje časa /.../, horizontalna pa spremlja formalno raznovrstnost /.../, ki bo sčasoma privedla do 'izrazite zvrsti' ali do popolnoma novih vrst. /.../ Od skupnega nastanka k izjemni pestrosti rešitev: veje morfološkega drevesa z izjemno intuitivno močjo zajamejo to nenehno razločevanje življenjskih form.«

odpravo razkoraka, a tokrat ne brez antagonizma, prinese vrnitev postopka v Evropo, a to pot v Vergov sicilski, politično nekonsolidirani del Evrope. Naposled se lik in pripovedovalec znova ločita vzdolž osi center/periferija, ko evropski visoki modernizem potuji objektivnost buržoazne ideologije, Vargas Llosovi in drugi latinskoameriški »diktatorski romani« pa subjektivnost kompradorskega vodje.

Namesto nepovezanih dekonstrukcionističnih natančnih branj – ki bi se jim povrh vsega Verga ali celo Vargas Llosa najbrž niti ne zdel vreden dekonstrukcije – tako uzremo proces, katerega dialektika se materialno artikulira v geografiji. Postopek polpremege govora je namreč kot moderna ideološka kompromisna tvorba prepoznan in postvarjen v centru svetovnega-sistema 19. stoletja; problematiziran kot tak v modernizirajoči se Rusiji; zgolj delno obnovljen na evropski južni polperiferiji; in nato ponovno relativiziran v izhodiščnem zahodnoevropskem centru in na dotlej inertni latinskoameriški periferiji, pri čemer sta obe področji tedaj, v ameriškem stoletju, že polperiferini.

Vendar je oddaljeno branje namenjeno premagovanju razdalj ne le med Jane Austen in Vargas Llosa, temveč tudi med Jane Austen in Amelio Opie, med Vargas Llosa in Davidom Viñasom. Oddaljeno branje ne poskuša (de)konstruirati kanona, pač pa obravnava kanon kot zgolj eno izmed potencialnih zgodovin literature, in sicer kot tisto, ki je zaradi vzrokov, ki tvorijo zakone literarne zgodovine, postala dejanska zgodovina. To je jasno razvidno iz Morettijeve druge osrednje študije, ki uporablja evolucijsko drevo, namreč iz njegove arheologije podžanrov detektivske zgodbe, ki so ostali zgolj potencialnosti zaradi Conan Doylove zmagovite uporabe postopka ključev kot jakobsonovskega sprožilca poetske funkcije jezika detektivskih zgodb.

Drevesa lahko tedaj odkrijejo tako razmerja med na videz nepovezanimi aktualnostmi kakor potencialnosti, ki so jih zasenčile aktualnosti. Se pravi, na novo lahko osvetlijo ne samo razmerja med elementi kanona, pač pa tudi periferne literarne forme, ki jih je marginaliziral kanon kot celota. V prvem primeru drevesa rekonstruirajo razvejevanje enot (kakršna je postopek polpremege govora), v drugem pa nasprotni proces (kakršen je poenotenje žanra detektivske zgodbe pod znamenjem postopka ključev). V izhodiščnem predlogu oddaljenega branja sta bila procesa resda razdeljena med razvejajočimi se, nacijam podobnimi drevesi in poenotujočimi, trgov podobnimi valovi (MORETTI 2011: 22–25); zdi se, da se sredi desetletja ta razlika že reflektira v samo drevo, ki lahko kot takšno formalizira obe vrsti procesov. Toda tega ne gre razumeti kot revizijo pod pritiskom številnih kritik izhodiščnega predloga. Nasprotno, nova drevesa še kompleksneje, konkretnije prikažejo dialektiko centra in periferije, ki je pri delu med aktualnostmi, kakršni sta Jane Austen in Vargas Llosa, ali na primer tržni mehanizem, ki obsodi pred-doylovske ključne na zgolj potencialnost. Ta drevesa je še lažje mobilizirati v Morettijevem izhodiščnem boju zoper proučevanje literatur kot samozadostnih nacionalnih in celo lokalnih identitet.

Dekonstrukcionistična kritika oddaljenega branja

Strategiji oddaljenega branja mnogi očitajo, da zvjaja posebnost sleherne literature oziroma kulture na njeno mesto v binarnem dispozitivu centra in periferije. A kljub silni navezanosti na sodobno kritično teorijo te kritike ne poskušajo na primer

dekonstruirati tega binoma in tako ali drugače pokazati, da to razlikovanje manifestno daje prednost centrom, latentno pa se naslanja na periferije. Nasprotno, te kritike poskušajo zgolj dokazati, da literature in kulture, s katerimi se identificirajo, niso periferne; namesto za dekonstrukcijo kanona se potegujejo za priznanje svojih lokalnih literatur kot vrednih kanonizacije. Delajo namreč – z vidika dekonstrukcionizma usodno – napako, da uporabljajo izraza center in periferija kot besedi, politično nekorektni besedi vsakdanje govornice, ne pa kot termina analize svetovnega-sistema, tj. teorije centralnega izkoriščanja periferij.

Podobno so oddaljenemu branju očitali, da zanemarja posebnosti posameznih jezikov in se zanaša le na filološke študije iz druge roke (napisane v angleškem jeziku; ARAC 2002: 40). V tem primeru bi dialektičen in neidentiteten odgovor mogel biti v tem, da se oddaljeno branje zateka k že opravljenim študijam prav zato, da bi moglo njihov predmet, dano lokalno literaturo, artikulirati na ravni predmeta analize svetovne literature in mu tako podeliti dostojanstvo novega spoznavnega predmeta. Oddaljeno branje tvega z branjem zunajbesedilnih postopkov in žanrov (ter sekundarne literature v angleščini) ravno zato, da ne bi bilo kakor natančno branje omejeno na branje (primarne) literature v angleščini.

Dekonstrukcija je tedaj ne samo to, kar kritike oddaljenega branja zahtevajo, ampak tudi to, pred čimer so ranljive. Pa še to je, kar te kritike zanemarjajo, saj prezrejo Morettijevo lastno dekonstrukcionistično uporabo para center/periferija. Moretti resda začne s trditvijo, da je pohod romana na način prilagajanja zunanjemu vplivu značilen za periferije, spontan pohod pa za centre. Toda to stori le zato, da bi lahko pokazal, da je pravilo prvi primer, ne drugi (2011: 15–16). V resnici Moretti vpelje opozicijo pravilo/izjema in, potem ko jo projicira na binom center/periferija, dobi veliko konkretnije razmerje med periferijo-kot-pravilom in centrom-kot-izjemom. V končni izpeljavi (2011: 36–37) pa celo pokaže, da je spontanost ne le izjemna, pač pa neobstoječa, saj je pohod romana zmerom, tudi v centrih, izid kompromisa. To pa ga ne napeljuje k relativizmu. Razlika med centrom in periferijo namreč ostaja, a ni v genezi elementa (kakršen je pohod romana), temveč v njegovem mestu v sistemu: bistveno je to, kje je element glede na center, ne pa to, ali je nastal samoniklo.

Videti je, da na podobno napačno branje naletimo v primeru Morettijevega izhajanja iz ideje Fredrica Jamesona, da pohod neke forme vselej zahteva kompromis med tujo formo in lokalnim gradivom. Moretti dejansko obravnava to opozicijo kot enega izmed zakonov literarne zgodovine, vendar kritike prezrejo, da opoziciji doda lokalno formo (2011: 20). S tem ko trdi, da to formo destabilizira tuja forma, nakaže, da je naddoločena, dvojno vpisana. Kajti lokalno formo kot lokalno določa gradivo, kot formo pa to, kar ji je tuje, ta druga določenost pa je naddoločenost, saj tuja forma poleg lokalne forme določa tudi lokalno gradivo, ki tudi samo določa lokalno formo. Lokalna forma je torej zgostitev, simptom asimetričnosti kompromisa: nestabilnost lokalne forme (kakršna je pripovedovalec) signalizira podrejenost lokalnega in gradiva tujemu in formi (na primer lokalnega lika tujemu sižeu; 2011: 17 op. 23).

Kritikam oddaljenega branja torej že njihova tarča ponudi dekonstrukcijo dvojice center/periferija. Še več, ta dekonstrukcija brani lokalne literature, v imenu katerih so te kritike kritične, bolje kakor one same. Ker namreč obravnava te literature kot izkoriščane po centru, vsekakor doseže več kakor preproste zahteve po sprejetju teh literatur v kanon,

zahteve, ki ne uvidijo, da kanon sestavljajo natančno teksti, katerih kanonični status se zdi zdravorazumski in je kot tak odvisen od ideološkega in ne znanstvenega priznanja. In sicer gre po Morettiju za ideologijo povprečnega bralca in bralke, tj. – kot prikaže drevo detektivskih ključev – za ideologijo trga: »Kanone ustvarjajo bralci in bralke, ne profesorji in profesorice: akademske izbire so zgolj odmevi procesa, ki poteka povsem zunaj šole, nič drugega niso kakor nejevoljno etiketiranje.« (MORETTI 2000: 209)

Filološka kritika oddaljenega branja

Ta napad na oddaljeno branje tedaj še zdaleč ni obramba natančnega branja. In sicer ni obramba ne dekonstrukcionistične ne filološke različice natančnega branja. Deseletje po Morettijevem predlogu oddaljenega branja svetovne literature številni drugi radikalni misleci odvrtačajo od natančnega branja v prid historičnemu materializmu. (Na primer Tariq Ali je novembra 2008 na 12. letni konferenci inštituta Parkland v Edmontonu označil tedaj svežo globalno ekonomsko krizo za dogodek, ki je kritični misli zastavil nalogo, ki je ta ne bo mogla opraviti z zanašanjem na natančno branje, ki je zadnji dve desetletji prevladovalo v mednarodnem akademskem polju. Maja 2010 pa je na 3. letnem Subverzivnem filmskem festivalu v Zagrebu podobno sodbo izrekel Slavoj Žižek.) Istočasno kritike, ki jih literarna veda naslavlja na Morettija, kulminirajo na primer v Holquistovi zavrnitvi oddaljenega branja v imenu jakobsonovske filologije. Michael Holquist (2010: 81) diagnosticira trenutno stanje literarne vede kot »obliko morske bolezni, stanje, v katerem subjekt med drugim zgubi občutek za smer«, in prepoznava njegov glavni simptom v dejstvu, da »[v]rednost raziskovanja, oprtega na tradicionalno natančno branje izvernih tekstov, zdaj ogroža raziskovalni model, ki ga Franco Moretti, tudi sam izpričan mojster natančnega branja, zagovarja pod rubriko 'oddaljeno branje'«.

V samozavestni jedrnatosti te zavrnitve lahko razberemo saturacijo starejših kritik oddaljenega branja, ki so jih med drugimi prispevali Gayatri Chakravorty Spivak, Emily Apter in Jonathan Arac. Tako Gayatri Spivak (2003: 107–09 op. 1) degradira oddaljeno branje v vir učbenikov, iz katerih naj bi črpalo (in ki naj bi jih naposled dekonstruiralo) natančno branje; Emily Apter (2003: 256, 280–81) kljubuje oddaljenemu branju s pomočjo spitzerjevske nadnacionalne filologije; Arac (2002: 35) pa ne vidi v oddaljenem branju nič manj kakor primer do globalizacije prijazne teorije, ki zanemarja singularnost jezika in s tem literarne vede.

Oddaljeno branje resda zavrača natančno branje, ne pa tudi Jakobsonove poetike. Nasprotno, formalni skoki, ki jih Moretti rekonstruira s pomočjo kvantitativnih analiz »dolgočasnega« dolgega trajanja formalne evolucije, aktivirajo ravno to, čemur bi Roman Jakobson (1979: 305) rekel »naravnost na izraz«³ in pozneje »poetska funkcija jezika«, ki »projicira načelo ekvivalence s selekcijske osi na kombinacijsko os«

³ »V emocionalnem in pesniškem jeziku jezikovne predstave /.../ močno usmerjajo pozornost nase /.../. Pri tem pa se sorodnost emocionalnega in pesniškega jezika tudi konča. Medtem ko v prvem afekt narokuje zakone besedni gmoti, /.../ poezijo, ki ni nič drugega kakor *izjava, naravnana na izraz*, urejajo tako rekoč imanentni zakoni; komunikacijska funkcija, lastna tako praktičnemu kakor emocionalnemu jeziku, je tu minimizirana.« (JAKOBSON 1979: 305)

(JAKOBSON 1989: 160).⁴ Spomnimo se dreves: geografsko premeščanje polpremega govora je obravnavano kot sredstvo naravnosti tega postopka na izraz; in ključi so uzrti kot tisto, kar sproži poetsko funkcijo jezika detektivskih zgodb, tj. kot »zglob, ki združi [preteklost in sedanost] in s tem spremeni zgodbo v nekaj, kar ni zgolj vsota svojih delov: v strukturo.« (MORETTI 2000: 218)

Jakobsona, pace Holquist, ne zanemarija oddaljeno branje, pač pa sama komparativistična politika priznanja lokalnih kultur, ki kritizira oddaljeno branje. To identitetno politiko delno reproducira celo Holquistova obramba Jakobsona pred Morettijem. Kajti kljub svoji manifestni kritiki postmodernega prisvajanja jakobsonovskega jezikovnega obrata kot obskurantističnega relativizma (HOLQUIST 2010: 91) ta obramba predstavlja Jakobsona kot nekakšnega postmodernega zagovornika manjšinskih literatur (2010: 85, 95 op. 7) in kot dekonstrukcionističnega razkrinkovalca jezikovne konstruiranosti univerzalnih resnic ali, v najboljšem primeru, kot apostola truisma o diskurzivnosti realnosti: »Nalogo filologije, da spodbija iluzijo, da lahko ljudje ubežimo pred morjem besed v nekakšen mitičen pristan absolutne resnice, je Jakobson opravljal briljantno« (2010: 94).

Proti tej nasprotipostavitvi oddaljenega branja in strukturalne poetike bi morali poudariti, da Moretti (2009: 154) celo v nedavni izrazito kvantitativni študiji vztraja, da je »formalna analiza /.../ tisto, ob čemer se mora izkazati sleherni nov pristop, naj bo kvantitativen, digitalen, evolucionističen ali kakršen koli že«. Prav to pa je poanta Jakobsonove (ne)slavne šale, da je raziskovanje literature brez formalne analize prav tako naključno kakor aretacija brez ključev:

[P]redmet literarne znanosti ni literatura, temveč literarnost, tj. tisto, kar napravi neko delo literarno. Literarni zgodovinarji pa so bili doslej predvsem podobni policistom, ki takrat, ko imajo nalogo, da aretirajo določeno osebo, za vsak primer zaprejo še vse tiste, ki so bili v stanovanju, pa tudi vse one, ki gredo po naključju mimo hiše. Prav tako je za literarne zgodovinarje porabno prav vse: življenje, psihologija, politika, filozofija. Namesto literarne vede nastaja konglomerat disciplin, gojenih na domači gredici. (JAKOBSON 1979: 305; prevod delno naveden po: VERČ 2010: 46)

Ravno od te primere se praviloma ograjuje tisti – večinski – del sodobne literarne vede, ki kritizira tudi oddaljeno branje. Ta dvojna zavrnitev postane razumljiva, brž ko se zavemo, da formalna analiza, kakršno prakticirata Jakobson in Moretti, le stežka potrdi trenutno literarnovedno zagotavljanje, da je ta ali ona lokalna literatura oziroma kultura (običajno tista, ki ji pripada izjavljalec tega zagotavljanja) edinstvena identiteta, neodvisna od sleherne svetovnosistemske naddoločenosti, in samostojna članica kluba svetovnega kanona. V večini primerov teh literarnovednih pozivov po priznanju perifernih tekstov kot pripadajočih svetovnemu kanonu pač ni mogoče podkrepiti s formalno analizo teh tekstov.

⁴ »Selekcija poteka na podlagi ekvivalence, podobnosti in različnosti, sinonimije in antinomije, kombinacija, sestava sekvence, pa temelji na bližini. *Poetska funkcija projicira načelo ekvivalence s selekcijske osi na kombinacijsko os.* Ekvivalenca je povzdignjena v konstitutivno sredstvo sekvence. V poeziji je zlog izenačen s katerim koli zlogom iste sekvence[.]« (JAKOBSON 1989: 160) Z vidika Jakobsonovega koncepta poetske funkcije obravnava njegovo zgodnjo idejo o naravnosti na izraz SKAZA 1984: 429–30.

Onstran kritike: Oddaljeno branje kot svetovna filologija

Lokalna literarna dejstva, ki naj bi ovrгла Morettijev model s centrom in (pol) periferijo ali/in Jakobsonovo definicijo poetske funkcije jezika, nas pripeljejo do sklepne poante: identitetna politika priznanja je epistemološka ovira pri razumevanju procesa ovrženja določene teorije. V Althusserjevi materialistični epistemologiji je ideologija tista, ki je večna, in ne teorija (ALTHUSSER 2000: 84–87), in celo v Popperjevi liberalni epistemologiji je trditev teoretska prav toliko, kolikor jo je mogoče ovreči (POPPER 1998: 120, 95–96), po Feyerabendu pa ni teorija nič manj kakor imuna proti ovrženju z dejstvi in ovrgljiva zgolj z močnejšo teorijo (FEYERBEND 1999: 23–26, 68–70, 344–45). Medtem ko institucije, ki svoja protislovja rešujejo z vpeljevanjem dopolnilnih institucij, zagotavljajo ideologiji večno materialno eksistenco,⁵ je teorija alternativa ideologiji prav v tem, da je pertinentna le lokalno, tako da jo lahko ovržejo zgolj primeri, ki jih je neka močnejša teorija vselej že preoblikovala v spoznavni predmet, ne pa samonikli, pri tej ali oni ideologiji sposojeni predmeti. (Se pravi, ovrženje je usodno za teorijo samo, če ga obravnavamo v slovarskem, ideološkem pomenu, ne pa v Popperjevem teoretskem pomenu.) Tako je ovrgljivost dobra novica za vsako teorijo posebej, ovrženje posamezne teorije pa dobra novica za teorijo nasploh, saj se lahko ovrženje neke teorije zgodi samo kot nastop močnejše, konkretnejše teoretizacije »dejstev«. Moč določene teorije narašča sorazmerno z ovrgljivostjo te teorije in doseže ničlo v hipu, ko neka močnejša teorija aktualizira ovrgljivost kot ovrženje.

Prav to dialektiko ima v mislih Moretti, ko se strinja s Popperjem, da je »vrednost neke teorije sorazmerna z njeno neverjetnostjo« in da »[l]ahko neko retorično konfiguracijo – naj se zdi v luči drugih zgodovinskih ugotovitev še tako absurdna – popolnoma negira zgolj boljša retorična konfiguracija« (MORETTI 2005: 23, 24; prim. MORETTI 2011: 37 op. 13, 16 op. 18). Ravno to zanemarjajo kritike oddaljenega branja, ko poskušajo to strategijo ovreči s sklicevanjem na dejstva o (domnevno singularnih) partikularnih literarnih in kulturnih identitetah, ne pa na teoretske koncepte.

Negacija centra-kot-spontanosti je odličen primer. Jale Parla (2004: 117, 120–21) in Jonathan Arac (2002: 38) resda opomnita Morettija, da je celo centralni avtor, kakršen je bil Fielding, priznal Cervantesov vpliv. Toda razlog za to, da Moretti sprejme to kritiko pripisovanja spontanosti literarni evoluciji v centru sistema, je v tem, da ga spomni na mogočo teoretsko – in ne empirično – kritiko, in sicer na materialistične teorije forme kot kompromisa:

Tu so reči enostavne: Jale Parla in Jonathan Arac imata prav – in tudi sam bi moral to vedeti. Navsezadnje je bila teza, da je literarna forma *zmerom* kompromis med nasprotujočimi si silami, lajtmotiv moje intelektualne formacije, ki sem ga srečeval vse od freudovske estetike Francesca Orlanda do Gouldovega »načela pande« ali Lukáčeve koncepcije realizma. Le kako sem mogel »pozabiti« vse to? (MORETTI 2011: 36; prim. 166)

⁵ Prim. MOČNIK 2009: 256–62. Najbližji (in zato v marsičem najbolj oddaljeni) primer: pregovori kot del materialnosti spontane ideologije vsakdanje govornice vedno nastopajo v parih, tako da jih ne more ovreči noben primer – če ni bog najprej sebi ustvaril brade, je pa kovačeva kobila bosa, in ko slika ne pove več kakor tisoč besed, je pač pero ostrejšje kakor meč.

Če naj gremo do konca: Francesci Orsini, ki opozicijo izhodiščnega in ciljnega jezika, implicirano pri njem in Pascale Casanova, nadomesti z dvojico gostujočega in gostiteljskega jezika, Moretti odvrne: »Kulturna industrija kot 'gost', ki ga povabi 'gostitelj', ki 'si prisvaja' njegove forme ... So to koncepti ali sanjarije?« (2011: 37 op. 15) Ta odgovor gre brati kot ovrženje konceptov z močnejšimi koncepti, ne z dejstvi, in sicer v tem primeru z opozicijo center/periferija, kakor jo je konceptualizirala analiza svetovnih-sistemov. Izhajajoč iz tega konceptualnega para, pa bi se mogli lotiti tudi »dejstev«, na katera se sklicuje Francesca Orsini: denimo na njen identitetni očitek, da globalna literatura ne vpliva na indijsko literaturo, pač pa jo zanemarja (ORSINI 2002: 87), bi lahko odvrnili z Wallersteinovo tezo, da so tovrstna izključevanja periferij ravno eden od načinov izkoriščevalskega vključevanja teh periferij v svetovni-sistem (WALLERSTEIN 2006: 40–41).⁶

Kar zadeva Jakobsonovo literarnost, bi poskus ovrženja z dejstvi morda želel priklicati tekste, ki se ne zdijo naravnani na izraz, a kljub temu veljajo za literarne. Dejansko sta to antiesencialističnim kritikom strukturalne poetike predlagala že recimo Gérard Genette in Jonathan Culler. Nedavno pa je Marko Juvan (2011: 134–37) interpretiral pesem »novinec v drugi zvezni ligi belišče« oziroma šport (ŠALAMUN 1968: 45), ki jo je leta 1968 Tomaž Šalamun, tedaj že razvpit pesnik, naredil tako, da je športni komentar postavil kot niz vrstic in ga objavil v svoji pesniški zbirki *namen pelerine*. Juvan s tem primerom ni hotel ovreči Jakobsonovega koncepta literarnosti, pač pa pokazati, da moremo in moramo ta koncept uporabiti za zajetje konvencionalne narave kraja objave, avtorjevega položaja v literarnem življenju, obzorja pričakovanja in drugih okoliščin, v katerih ta ali oni tekst postane literaren. Te okoliščine, navsezadnje institucija umetnosti sama, med drugim dosežejo – kot je prav tako nedavno pokazala Maja Breznik na primeru »reprezentant massimo bianchi in uradnica luciana carere« oziroma who is who (ŠALAMUN 1968: 3), ki je prav tako izšel v zbirki *namen pelerine* –, da Šalamun »danes velja za največjega slovenskega pesnika po drugi svetovni vojni« (BREZNIK 2010: 84).

K temu preoblikovanju Jakobsonovega koncepta v smeri konvencij lahko dodamo dvojje. Prvič, te okoliščine so vselej že vpisane v tekst. V Šalamunovem primeru preprosti postopek razdelitve proznega teksta v približno enako dolge vrstice aktivira poetsko funkcijo jezika tega teksta. Ti »manjši posegi« (JUVAN 2011: 136) kar najjasneje projicirajo Jakobsonovo načelo ekvivalence s selekcijske osi na kombinacijsko os; kot pravi Juvan o podobnem primeru v eni zgodnejših različic razprave: »Vest iz črne kronike o nesreči pri delu se zgolj z verznim prepisom v obeh bralca ali bralke temeljito spremeni.« (JUVAN 2000: 39) Tekst uteleša ničelno stopnjo – in ne odsotnost – literarnosti. Kot tak pa uteleša tudi naddoločenost kontinuiranega govora z diskretno pisavo: glasno branje, ki po Juvanu (2000: 40, 2011: 135–36) odpravlja razliko med verzi športa in prozo športnega komentarka ter s tem zahteva razširitev – po Virku (2008: 104–05) pa celo odpravo – Jakobsonovega koncepta, ne obstaja. Kajti glasno branje, ki zanemari verzne konce športa, ni nič bolj veljavno kakor branje, ki zanemari recimo ločila športnega komentarka. Prav z Juvanovega (in Virkovega)

⁶ Mimogrede, Pascale Casanova, ki jo ne samo Francesca Orsini, pač pa večina kritikov zavrača hkrati z Morettijem, reflektira svoj projekt zgodovine svetovne literature kot dopolnjevanje – in ne nadomeščanje – Jakobsonovega vprašanja »Kako?« z zgodoviniopisnim »Zakaj?« (CASANOVA 1997: 33).

dekonstrukcionističnega stališča⁷ je mogoče pokazati, da glasno branje vselej že signalizira verzno obliko športa in tako aktivira njegovo poetsko funkcijo.⁸

Drugič, noben literarni tekst ne more ovreči Jakobsonove ali katere druge teorije, ne da bi bil – ponovno: vselej že – konceptualiziran kot literarni tekst. Ravno zato, ker ni danega bistva literarnosti, se antiesencialisti ne morejo preprosto sklicevati na tekste, kakor da je njihov literarni status očit. Kolikor je takšna očitost izid kanonizacije in sorodnih ideoloških procesov, se mora sleherni poskus znanstvenega ovrženja Jakobsonovega koncepta začeti pri konceptualnem prikazu literarnega statusa teksta, uporabljenega pri ovrženju. In videti je, da lahko celo v radikalnem primeru Šalamunovega »ready-made« ta konceptualni prikaz priskrbi že Jakobsonov koncept literarnosti, kar pa falsifikacijo tega koncepta seveda preobrne v verifikacijo.

Če se vrnemo k Althusserju, lahko dodamo, da se verovanje v falsifikacijsko moč dejstev zateka k utajitvi razlike med realnim in spoznavnim predmetom. Že več kot desetletje Moretti opozarja svoje (potencialne) kritike, da je oddaljeno branje namenjeno konceptualizaciji novega spoznavnega predmeta, svetovnega literarnega sistema, in ne preprostemu zanikanju partikularnih lokalnih književnosti. In četudi se tako rekoč vsaka kritika oddaljenega branja začne z navedkom Morettijeve izhodiščne teze, da »svetovna literatura ni predmet, ampak *problem*« (MORETTI 2011: 9; prim. MORETTI 2000: 217 in 2011: 182), se prav vsaka nadaljuje z odvrnitvijo od njegove teorije v imenu domnevnih dejstev o singularnosti lokalnih identitet. Zato ne preseneča, da je moral Moretti to poanto ponoviti celo v nedavnem referatu »Network Theory, Plot Analysis« (Teorija omrežij, sižejska analiza), kvantitativni analizi *Hamleta*, ki, mimogrede rečeno, razvija – ne pa ovrže – njegovo vse prej kot kvantitativno interpretacijo elizabetinske tragedije, razvito pred več kot tremi desetletji (MORETTI 1979).

Nekako sredi tega desetletja (kritik oddaljenega branja pa je Moretti (2011: 163–64, 183) opustil metodološko debato o oddaljenem branju v prid samemu oddaljenemu branju. To je smiselno, kolikor teoretske konstrukcije spoznavnega predmeta ni mogoče naturalizirati, popredmetiti v statično metodo. Zaradi neizbežne konstruiranosti spoznavnega predmeta je sleherni popolnoma metodološka debata pred-teoretska. A zaradi istega razloga je za teorijo konstitutivna debata o teoriji, saj se teoretizacija spoznavnega predmeta ne more verficirati zgolj s pred-teoretskim sklicevanjem na dani realni predmet (razprava o teoretski strategiji je torej že teoretska razprava; MOČNIK 2009: 265–66). Moretti pripiše moč ovrženja zgolj teoriji (in je zato deležen mnogih literarnovednih kritik); zato gre njegovo odklonitev elegantne metodološke debate v imenu prozaične empirične analize (2011: 183) brati kot odklonitev abstraktne ideo-

⁷ »Prvi pogoj /.../ funkcioniranja [elementa govornje govorice]: njegovo lociranje glede na določen kod /.../. Prek empiričnih variacij tona, glasu itd., morebiti prek določenega akcenta, je treba npr. biti zmožen prepoznati identiteto, povejmo, označevalne forme. /.../ [T]a enotnost označevalne forme [se] konstituira le prek svoje iterabilnosti, prek možnosti biti ponavljana /.../ v odsotnosti določenega označevalca ali intence aktualnega pomena, kakor tudi vsake intence prisotne komunikacije. [T]a strukturalna možnost biti odzvet referentu ali označencu (torej komunikaciji in svojemu kontekstu) naredi iz vsakega znamka, tudi če je ta oralen, grafem na splošno[.]« (DERRIDA 1995: 128–29)

⁸ Tudi Morettija Juvan (2009: 195–201, 205) dopolnjuje v smeri konvencionalnosti pojma svetovna literatura: »[V]saka nacionalna literatura ali medliterarna skupnost je ustvarila svojo verzijo svetovne klasične, vsaka literatura svojo produkcijo medbesedilno utemeljuje na sebi lastnih svetovnih izborih.« (206) (Za Virkovo zavrnitev Morettija gl. VIRK 2007: 188–89, 195 in 2009: 20 op. 30.)

loške prakse v prid konkretni teoretski praksi konstruiranja spoznavnega predmeta iz realnega predmeta.

Se pravi, namesto da v skladu z identitetno politiko predstavlja lokalne literature in kulture kot vredne sprejetja v svetovni kanon, bi moralo literarno zgodovinopisje pokazati, da je kanon zgolj eden izmed možnih izidov literarne evolucije, tisti, ki je potekal v centrih na račun (pol)periferij. Namesto da teorijo svetovnega literarnega sistema, kakor jo razvijata Franco Moretti ali recimo Pascale Casanova, zgolj sooča z dejstvi o domnevno edinstvenih lokalnih književnostih, bi morala veda uvideti, da lahko teorijo ovrže samo močnejša teorija, ne pa poljubna dejstva. Morda lahko ravno strategija oddaljenega branja, ki teh lokalnih književnosti ne locira v kanonični center svetovnega literarnega sistema, pač pa v (pol)periferije, ki jih center izkorišča, služi kot izhodišče za takšno močnejšo teorijo svetovne literature.

VIRI IN LITERATURA

- Louis ALTHUSSER, 2000: Ideologija in ideološki aparati države. *Izbrani spisi*. Prev. Zoja Skušek. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka). 53–110.
- Emily APTER, 2003: Global *Translatio*: The »Invention« of Comparative Literature, Istanbul, 1933. *Critical Inquiry* 29/2. 253–81.
- Jonathan ARAC, 2002: Anglo-Globalism? *New Left Review* 16. 35–45.
- Giovanni ARRIGHI, 2009: *Dolgo dvajseto stoletje*. Prev. Marjan Sedmak. Ljubljana: Sophia (Respublica).
- Fernand BRAUDEL, 2010: *Dinamika kapitalizma*. Prev. Gregor Moder. Ljubljana: Sophia (Teorija).
- Maja BREZNIK, 2010: Splošni skepticizem v umetnosti. *Primerjalna književnost* 33/2. 75–86.
- Pascale CASANOVA, 1997: *Beckett l'abstracteur*. Pariz: Seuil.
- Jacques DERRIDA, 1995: Signatura dogodek kontekst. Prev. Simona Perpar in Uroš Grilc. *Sodobna literarna teorija*. Ur. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina (Temeljna dela). 119–41.
- Paul FEYERABEND, 1999: *Proti metodi*. Prev. Slavko Huzjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Michael HOLQUIST, 2010: Roman Jakobson and Philology. *Critical Theory in Russia and the West*. Ur. Alastair Renfrew in Galin Tihanov. Abingdon in New York: Routledge. 81–97.
- Roman JAKOBSON, 1979: Новейшая русская поэзия. *Selected Writings V*. Haag: Mouton. 299–354.
- , 1989: Lingvistika in poetika. Prev. Zoja Skušek. *Lingvistični in drugi spisi*. Prev. Drago Bajt idr. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF (Studia humanitatis). 147–90.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura (Novi pristopi).
- , 2009: Svetovni literarni sistem. *Primerjalna književnost* 32/2. 181–212.
- , 2011: *Literary Studies in Reconstruction*. Prev. Simona Lapanja idr. Frankfurt idr.: Peter Lang.
- Rastko MOČNIK, 2009: *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Franco MORETTI, 1979: La grande eclissi. Forma tragica e consacrazione della sovranità. Calibano 4. 9–52.
- , 1998: *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London in New York: Verso.
- , 2000: The Slaughterhouse of Literature. *Modern Language Quarterly* 61/1. 207–27.

- , 2005: *Signs Taken For Wonders*. Prev. Susan Fischer, David Forgacs in David Miller. London in New York: Verso.
- , 2009: Style, Inc. Reflections on Seven Thousand Titles (British Novels, 1740-1850). *Critical Inquiry* 36/1. 134–58.
- , 2011: *Graft, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Prev. Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Francesca ORSINI, 2002: India in the Mirror of World Fiction. *New Left Review* 13. 75–88.
- Jale PARLA, 2004: The Object of Comparison. *Comparative Literature Studies* 41/1. 116–25.
- Karl R. POPPER, 1998: *Logika znanstvenega odkritja*. Prev. Darja Kroflič. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Aleksander SKAZA, 1984: Komentarji in opombe. *Ruski formalisti*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Drago Bajt in Frane Jerman. Ljubljana: MK. 421–84.
- Gayatri Chakravorty SPIVAK, 2003: *Death of a Discipline*. New York in Chichester: Columbia University Press.
- Tomaž ŠALAMUN, 1968: *namen pelerine*. Ljubljana: Samozaložba.
- Ivan VERČ, 2010: *Razumevanje jezikov književnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).
- Tomu VIRK, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).
- , 2008: Literarnost in etika. *Literatura* XX/209. 98–115.
- , 2009: Novi pristopi, stare zablode. *Primerjalna književnost* 32/2. 1–22.
- Immanuel WALLERSTEIN, 2006: *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Renner. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka).

SUMMARY

A decade after Franco Moretti's plea for the distant reading of world literature many other radical thinkers are rejecting close reading on behalf of historical materialism. At the same time, critiques addressed to Moretti by literary scholars are culminating in, say, Michael Holquist's dismissal of distant reading in the name of Jakobsonian philology. The self-assured brevity of this dismissal can be read as a saturation of such older critiques as Gayatri C. Spivak's, Emily Apter's and Jonathan Arac's.

Distant reading can indeed be charged with denouncing close reading – but not Jakobson. On the contrary, the formal 'jumps' reconstructed by Moretti through quantitative analyses of the *longue durée* of forms activate what Roman Jakobson would call the 'poetic function of language'. Jakobson is, *pace* Holquist, ignored not by distant reading, but by the very CompLit identity politics that rejects distant reading. Moreover, it is this politics that is reproduced even in Holquist's defense of Jakobson against Moretti, portraying as it is Jakobson as an advocate of minor literatures and a demystifier of universal truths as mere language.

Against this juxtaposition of distant reading and structural poetics one should stress that even in his recent hard-core quantitative study, Moretti maintains that formal analysis is what any new approach must prove itself against. This is the point of Jakobson's comparison of literary study without formal analysis to an arrest without clues, a pun rejected by much of the current comparative literary scholarship that dismisses distant reading. And this double rejection is obvious, since formal analysis of Jakobson's or Moretti's kind can hardly corroborate the current scholarly pleas for recognising local literatures as autonomous identities.

Hence, rather than trying to follow identity politics in presenting local literatures as part of the world literary canon, contemporary comparative literary studies should show that the canon is dependent on ideological and not scientific recognition. Rather than simply trying to confront Moretti's or, say, Pascale Casanova's theory of the world literary system with local literary facts, literary scholars should realise that a theory can be falsified only by a stronger theory, not by random facts about allegedly singular local literatures. It may be that the distant reading approach, which locates these local cultures not in the core's canon, but in the peripheries that are exploited by the core, can serve as a starting point for such stronger theory of world literature.

UDK 821.183.6.09-1Prešeren F.

Zoran Božič

Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

VREDNOTENJE PREŠERNOVIH PESMI KOT RECEPCIJSKI PROBLEM

Razprava v povezavi s šolskim izborom Prešernovih pesmi obravnava problem vrednotenja Prešernovih pesmi. Sodobna didaktika književnosti pri izboru leposlovnih besedil v srednješolskih berilih priporoča predvsem upoštevanje recepcijskega in literarnozgodovinskega načela. Raziskava vrednotenjskih meril treh vodilnih prešernoslovcev druge polovice 20. stoletja prinaša spoznanje, da kljub temu, da med njimi obstajajo tudi pomembne razlike, literarni zgodovinarji najvišje vrednotijo predvsem formalno zapletene in recepcijsko zahtevne pesmi iz osrednjega obdobja Prešernove romantike. Čeprav se tudi pri dijaki pozna vpliv literarnozgodovinskega načela, ti najvišje vrednotijo formalno preprostejše in recepcijsko manj zahtevne Prešernove pesmi, predvsem tiste, ki imajo zgodbo, so lažje razumljive in omogočajo polno doživljanje.

The present paper deals with the evaluation of Prešeren's verse in the context of school readers. The current trend in the pedagogy of literature in the criteria for selecting literary texts for high-school readers is to consider receptional and literary historical principles. A study of the evaluative measures of three leading specialists in Prešeren in the second half of the twentieth century shows that despite important differences among them, literary historians mostly appreciate the formally most complex and most demanding texts from the middle period of Prešeren's Romantic opus. Although students are influenced by the literary historical principle, they prefer Prešeren's formally simpler and less demanding poems, especially those with a plot, easier to comprehend, and yielding a full experience of the work.

Ključne besede: Prešeren, vrednotenje, recepcija, literarna zgodovina, srednja šola

Key words: Prešeren, evaluation, reception, literary history, high school

1 Uvod

V okviru doktorske disertacije z naslovom *Poezija Franceta Prešerna v srednješolskih učbenikih in njena recepcija* sem v šolskem letu 2005/06 na štirih severnoprimorskih gimnazijah izvedel celoletni pedagoški eksperiment, s katerim sem skušal potrditi didaktično uporabnost prozifikacije nekaterih Prešernovih pesnitev. S tremi testnimi vprašalniki (pred obravnavo Prešerna, po njej in na koncu šolskega leta) pa nisem samo preverjal razumevanja in doživljanja Prešernovih pesmi, pač pa tudi njihovo vrednotenje.

Z namenom vplivati na izbor Prešernovih pesmi v srednješolskih učnih načrtih za slovenščino in v ustreznih didaktičnih gradivih¹ sem posebej opazoval vrednotenje

¹ Boža Krakar Vogel (2004: 61–65) v poglavju Načela izbiranja in razvrščanja literarnih del izčrpno predstavi štiri načela književne didaktike za šolski izbor literarnih del: recepcijsko (osrednje merilo je učenec), literarnozgodovinsko (osrednje merilo je obdobje), literarnoteoretično (merila so tema, zvrst, besedilo

srednješolcev, in sicer v eksperimentalni in kontrolni skupini skupaj. Da bi bila kar najbolj razvidna vrednotenjska merila, ki so jih uporabljali sestavljalci učnih načrtov in pisci beril (predvsem s stališča, ali gre za enakovredno zastopanje literarnozgodovinskih in recepcijskih kriterijev), sem se najprej odločil sistematično in podrobno raziskati vrednotenjska merila osrednjih prešernoslovcev druge polovice 20. stoletja.²

2 Vrednotenje literarne zgodovine

Posamezni literarni zgodovinarji in kritiki so različno vrednotili Prešernove pesmi, seveda odvisno od meril, ki so jih pri tem uporabljali. Kopja se niso lomila samo ob *Krstu pri Savici*, kjer so na razlike v vrednotenju vplivale predvsem različne ideološko zaznamovane razlage, pač pa tudi ob razmeroma preprostih pesmih, kakršna je npr. *Nezakonska mati*. Medtem ko Boris Paternu priznava tej pesmi, da »predstavlja močno zapleten, vendar skladen in umetniško učinkovit spoj artizma s folkloro«, vendar je nikakor ne postavlja ob bok *Krstu pri Savici* ali *Sonetom nesreče*, ji Stritar v eseju o Prešernu »prisoja izredno ceno in jo postavlja za zgled«, Levstik pa jo v kritiki Kleinmayrjeve *Zgodovine slovenskega slovstva* proglašaja za eno »izmed najlepših na svetu« (PATERNU 1977: 265).³

Sam sem za analizo literarnozgodovinskega vrednotenja izbral najprej obsežno Paternujevo monografijo *France Prešeren in njegovo pesniško delo I–II*, čeprav je stara že trideset let, ker je očitno še vedno podlaga srednješolskega izbora Prešernovih pesmi,⁴ potem pa še *Prešernov pesniški razvoj* Janka Kosa in *Prešernovo življenje* Antona Slodnjaka, monografiji, ki sta zaznamovali šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja.⁵

2.1 Monografija Borisa Paternuja

Čeprav skoraj ni Prešernove pesmi, v kateri Paternu ne bi našel vsaj kakšnega znaka kakovosti, vendarle obstaja v njegovem vrednotenju dokaj jasna hierarhija. Po kakovosti izjemne Prešernove pesmi označuje za najpomembnejše, za umetniške, za artistska dela, za enega od vrhov ipd. Čeprav zelo visoko ceni tudi pesmi, kot so *Povodni mož*, *Turjaška Rozamunda* ali *Apel in čevljar*, pa po njegovem mnenju nesporen umetniški vrh predstavljajo pesmi *Slovo od mladosti*, *Soneti nesreče*, *Sonetni venec*, *Krst pri Savici*, *Pevcu*, *Zdravljica* in *Neiztrohnjeno srce*, ki imajo v središčnem položaju »bivanjsko temo, ki je nosilka avtojevega temeljnega občutja in

kot medbesedilo ipd.) in načelo nacionalne oz. mednarodne primerljivosti in pomembnosti.

² Problematika literarnega vrednotenja v zadnjem času pridobiva na pomenu (PATERNU 1989, DOVIČ 2000, OGRIN 2002 in 2003, JEREB 2009).

³ Po Paternuju je Stritar izhajal iz načela, da je najboljša poezija tista, ki je poleg »najvišje umetnosti popolnoma narodna«, Levstik pa je *Nezakonski materi* pripisoval »čaroben jezik«.

⁴ To utemeljujem z dejstvom, da je od devetih pesmi tega izbora kar sedem takih, ki »dajejo temeljno orientacijo v Prešernov vsebinski svet« (PATERNU 1976: 107), poleg tega pa skupaj z romanco *Hčere svet* (izbirno: Učencem) in pesmijo *Nezakonska mati* pokrivajo vseh pet obdobjev Prešernovega literarnega ustvarjanja.

⁵ Gre torej za dva živčeva in še vedno vplivna literarna zgodovinarja, Slodnjak pa je vključen predvsem zato, ker je njegova monografija doživela daleč največ ponatisov oz. presenetljivo visoke naklade.

zavesti o življenju ter iskanja smisla v njem« (PATERNU 1976: 107). Poleg tega tematskega kriterija so za Paternujevo vrednostno razvrstitev ključne še romantičnost, vloga pesmi v idejno-slogovnem razvoju Prešernove poezije in njena vloga v razvoju slovenske književnosti, torej izrazito literarnozgodovinska merila. Ta tri merila nazorno predstavlja Paternujeva oznaka cikla Soneti nesreče, ki ga ima za »daleč vidno umetnino Prešernovega peresa, poleg *Krsta pri Savici* njegovo najpomembnejšo pesnitev«: »Toda cikel nima samo odlične pojasnjevalne in orientacijske vrednosti za celotno poezijo vse tja do Sonetnega venca in še naprej« (187). In kasneje: »Elegija Slovo od mladosti začenja, Soneti nesreče pa dokončno uveljavijo slovensko pesniško romantiko. Toda cikel ni ostal samo zgodovinsko dejstvo. S svojo vsebinsko in izrazno razvitostjo odmeva še daleč v bodočnost, vse v naš čas« (210).

Ni naključje, da navedene pesmi povezujeta še izrazit oblikovni in jezikovni artizem ter izjemno resnoben, celo elegičen odnos do snovi. To pa obenem pomeni, da so za Paternuja pesmi, ki imajo preprosto obliko in folkloren slog ali humorno oz. ironično doživljajsko perspektivo, sicer tudi lahko umetniške,⁶ vendar manj umetniške in po kakovosti manj vredne od prej imenovanih.⁷ O pesmi Ukazi npr. zapiše: »Pesem je torej spet primer artizma, ki zapušča osebno poetiko in se močno prilagaja postopkom pesniške folklore. Slednje celo prevladuje, če se vzdržimo strožjega opazovanja.« (PATERNU 1977: 222). O Svetem Senanu pa: »Kljub šaljivemu prigodništvu je Prešernovo besedilo *Svetega Senana* izdelano skrbno /.../ Isto velja za jezik, ki kljub občasni podobnosti z onim v *Povodnem možu* zavzema znatno nižjo slogovno ravnino, ustrezajočo humorno satiričnemu tonu pripovedi.« (271).⁸

2.2 Monografija Janka Kosa

Podobna vrednotenjska merila zasledimo v monografiji Janka Kosa, ki ima podnaslov Interpretacija.⁹ To je razvidno že iz razdelitve knjige na poglavja, saj oba literarna zgodovinarja kot najpomembnejše označujeta osrednje romantično obdobje, opredelitvi obdobji pred tem in za tem pa posredno in tudi neposredno prinašata

⁶ Tak primer je Nova pisarija, ki je »delovala in lahko deluje čez svoj čas in spada med pesnitve, ki jim »literarna entropija« ne pride zlahka blizu« (PATERNU 1976: 163). Medtem ko Kos pesnitev uvršča med priložnostne pesmi in je sploh ne interpretira, ji Paternu posveti skoraj 5000 besed in jo označi za »znamenito dialogno satiro« oziroma »subjektivno umetniško satiro«, ki ji kljub »izražanju robate in »nižje« vrste« priznava, da je njen začetek »prava mala mojstrovina logike in inteligence«, predstavitev purizma pa »povezana, zaokrožena in slikovita« (153–162). Obravnava Nove pisarije izpričuje, da Paternu poleg literarnozgodovinskega uporablja tudi doživljajsko vrednotenje, čeprav mu je manj pomembno.

⁷ O tem in o skoraj kulturnem odnosu do Prešernove »visoke poezije« pričata Paternujevi označitvi Slovesa od mladosti in *Krsta pri Savici*: »Pred nami je prva Prešernova generalna življenjska izpoved. Nov je njen ton zresnenosti in popoln izstop iz humorja. In nova je prav tako vrsta, elegija v prvoosebni, lirsko neposredni in izrazito emotivni pripovedi« (107). »V verzni obliki ter v povzdignjeni, visoki in svečani besedi je pripovedna pesnitev lahko ostala predvsem zato, ker je Prešeren tudi ob novih spoznanjih ohranil globoko elegičen, nazaj zazrt odnos do velikega sveta romantičnega uporništva in romantične ljubezni« (PATERNU 1977: 145).

⁸ Tudi Paternujeva označitev te pesmi izpričuje uporabo doživljajskih meril: »Zgodba je dramatično nagla in polna, brez pripovednih praznin.«

⁹ Kot navaja Dović, utemeljitelj empirične literarne znanosti Siegfried J. Schmidt ob Conradyjevi interpretaciji Goethejevih pesmi razdeli vse interpretativne izjave v tri osnovne tipe (deskriptivne, razlagalne in vrednostne) (2004: 56), torej je vrednotenje sestavni del literarnozgodovinske interpretacije.

jasne vrednostno nižje oznake.¹⁰ Za Kosa so najpomembnejše oziroma najbolj kakovostne Prešernove pesmi »eden od viškov«, »pesem, ki se dviguje nad vsa druga Prešernova erotična pričevanja«, »kulminacijska točka«, »najbolj reprezentativno delo zrelega obdobja«, »najizrazitejša Prešernova nacionalno socialna izpoved«, praviloma pa se izogiba izrazov umetniški in umetnina. Natančna analiza pokaže, da uvršča med vrhove Prešernovega pesništva pesmi Slovo od mladosti, Soneti nesreče, Sonetni venec, *Krst pri Savici*, V spomin Andreja Smoleta in Zdravljica. Kot najpomembnejše vrednote Kos izpostavlja romantičnost, tematsko celovitost in zvrstno uravnoveženost.¹¹

V nasprotju s Paternujem, ki ne pozna »slabih« Prešernovih pesmi, je Kos precej bolj kritičen in besedila slabše umetniške kakovosti označuje z izrazom priložnostna pesem. To oznako prisoja npr. pesmim Ponočnjak, Romanca od Strmega grada, Nova pisarija, Al prav se piše kava ali kaŕha, Elegija svojim rojakom, Apel podoba na ogled postavi, Od železne ceste, Nebeška procesija, V spomin Matija Čopa, Sveti Senan in Nuna in kanarček. Kosu izraz priložnostna pesem pomeni dvoje: v poglavju Nacionalno socialna in kulturna izpoved meri predvsem na priložnostni nastanek pesmi, ko se Prešernova izpoved kaže v pesmih »v zvezi s podrobnimi okoliščinami konkretnega okolja« (140),¹² v poglavju Obdobje zaključkov in upada pa gre za izrazito vrednostno oznako, saj so po Kosu priložnostne tiste pesmi, ki imajo »očitna znamenja pojemajoče pesniške sile«, zato »ne gre samo za obdobje zaključkov, ampak v njegovi končni podobli tudi za obdobje upada« (184).¹³

Pregled pesmi, ki jih Kos označuje za umetniško in kakovostno manj vredne, podobno kot pri Paternuju pokaže, da gre bodisi za po obliki preproste bodisi za satirične oziroma humorne pesmi.¹⁴ Medtem ko se pri Paternuju razbere manjvrednost humorja predvsem zaradi poveličevanja resnobnosti in elegičnosti,¹⁵ pa Kos povsem eksplicitno

¹⁰ Paternu začenja obravnavo Prešernovih pesmi s poglavjem Skozi pesniške tokove 18. stoletja, KOS pa z Obdobjem začetkov; Paternu sklene obravnavo treh obdobji Prešernove romantike z Zadnjimi leti (kot izjemno umetnino vrednoti le balado Neiztrohnjeno srce), Kos pa celotna štirideseta leta označi za Obdobje zaključkov in upada (za po kakovosti izstopajoči besedili označi le pesmi V spomin Andreja Smoleta in Zdravljica).

¹¹ Romantičnost: »Kar pa zadeva motiv, je že iz naslova (Slovo od mladosti, op. Z. B.), nato pa še iz pesmi na prvi pogled razvidno, da gre za temo, ki je bila do leta 1830 že tako splošna last evropske romantične literature, da je skoraj nujno tvorila legitimen del njene motivike in življenjske psihologije« (KOS 1966: 56). Tematska celovitost: »Življenjskonazorska izpoved se v *Krstu* najtesneje naslanja na erotično in nacionalno socialno. S tem pa je seveda že kar povedano, da je *Krst pri Savici* najočitnejša dokončna in pravzaprav edina sinteza vseh treh komponent Prešernovega pesniškega sveta tridesetih let.« (145) Zvrstna uravnoveženost: »Prvotno (to je v ključnih pesmih zrelega obdobja, op. Z. B.) ravnavesje liričnosti, pripovednosti, dramatičnosti in refleksije bomo odkrili samo še v zelo redkih pesmih tega obdobja« (217).

¹² Po tem merilu bi moral Kos med priložnostne pesmi uvrstiti tudi pesnitev Dem Andenken des Matthias Čop, ki je sicer zanj nesporna umetnina.

¹³ Kos nadaljuje: »To dejstvo se ne kaže toliko v zunanjih stvareh, kolikor bolj v značaju nekaterih tekstov. S preprosto besedo jih imenujemo priložnostne.«

¹⁴ Po Kosu Prešernova poezija v štiridesetih letih »zaradi svoje poljubne, prosto grajene in nezaključene okvirne forme dopušča veliko bolj neobvezno, zunanje discipline prosto in zato bolj neposredno pesniško izpoved – neposredno seveda v dobrem, lahko pa tudi v slabem pomenu besede« (181–82). Še Kosov odnos do humorja: »In končno bi v pregledu notranjih sestavin ne smeli pozabiti še na humor, ki se spet pojavi zlasti v nekaterih priložnostnih pesmih« (218).

¹⁵ Nekaj podobnega se je sicer zapisalo tudi Kosu, ko označuje tip ženske, ki jo naslavlja Prešeren v

proglašaja humorno poezijo za znamenje človeške šibkosti: »humor v določenem smislu priznava neobvladljivost zunanjega sveta, saj se ravno s humorjem človek rešuje iz nje, tako da se ji umakne v razumsko priznavanje svojega poraza.« (164)¹⁶ Tako ne preseneča, da Kos nekaterih satirično humornih pesmi, ki jih sicer Paternu in Slodnjak natančno razčlenjujeta (npr. pesmi Nova pisarija, Al prav se piše kama ali kajha, Apel podoba na ogled postavi), v svoji monografiji sploh ne interpretira.

2.3 Monografija Antona Slodnjaka

Tudi v Slodnjakovi monografiji¹⁷ je v zadnjem poglavju jasno izražena opredelitev Prešernovih najbolj umetniških besedil, in sicer v povzetku avtor kot najkakovostnejša besedila izpostavi pesmi Slovo od mladosti, Soneti nesreče, Gazele, Sonetni venec, *Krst pri Savici*, Neiztrohnjeno srce in Zdravljica (SLODNJAK 1964: 296). Gre za pesmi, ki so »prva čista umetnina našega slovstva« (Slovo od mladosti), delo »prvega modernega poeta svojega naroda« (Soneti nesreče), »najgloblja pesnitev v najbolj umetelni obliki, kar jih pozna literatura« (Sonetni venec), »vsebinska in izrazna sinteza, kakršna je najbolj mogla ustrezati slovenskemu ljudstvu in njegovi posvetni literaturi« (*Krst*) in »vrhunec Prešernove narodnostne in občéčloveške lirike«, ki je tudi imela »med vsemi njegovimi pesnitvami najbolj neposredno zaznaven učinek na slovenskega človeka« (Zdravljica). Čeprav gre tudi v tem primeru za prevladujoča literanozgodovinska merila, je opazno dejstvo, da Slodnjak v nasprotju s Paternujem in Kosom ne poudarja romantičnosti osrednjih Prešernovih pesmi, kar je lepo razvidno že iz naslovov poglavij, ki večinoma sledijo pesnikovim biografskim postajam (npr. Boj za pravniški in pesniški poklic, Smrt Matija Čopa, poroka Julije Primic in Zadnji leti prijateljstva z A. Smoletom) (327).

Pač pa Slodnjak poleg literarnozgodovinskega vključuje še doživljajsko vrednotenje, kar se nazorno kaže pri tistih začetnih in končnih besedilih, ki po Paternuju in Kosu ne sodijo med najbolj kakovostne.¹⁸ Po Slodnjaku je Povodni mož izvirna in harmonična balada in »genialni odgovor ustvarjalni pobudi« (28), Nezakonska mati pesem, ki ima »izrazne elemente v čudovitem soglasju z vsebino« in je »edinstvena zazibalka v trpljenju in materinski sreči prečiščene duše« (244), Pod oknom pa je mojstrovina, ki jo je Prešeren kljub prevzeti formi upodobil »tako sveže in popolno,

Sonetnem vencu: »Če naj jim bo primeren predmet, mora biti resnobna, vzvišena in celo stroga do drugih in same sebe« (107).

¹⁶ Zato po Kosu v Prešernovem zrelem obdobju, ko zaradi njegove notranje gotovosti »za tak umik ni bilo mesta«, humor nima pomembnejše vloge (164).

¹⁷ Ta je sicer izšla pred Kosovo in Paternujevo, vendar jo obravnavam na koncu, ker se Slodnjakov vrednotenjski pristop bistveno razlikuje od pristopa že predstavljenih prešernoslovcev.

¹⁸ Zanimivo je, da vsi trije prešernoslovci soglasno vidijo kakovostni preskok v osrednje Prešernovo ustvarjalno obdobje v pesmi Slovo od mladosti, močno pa se razhajajo glede tega, kdaj se to obdobje končuje. Kos uvršča v poglavje Obdobje zaključkov in upada vse pesmi od leta 1841 naprej (pesmi K slovesu, Zgubljena vera, Ukazi itn.), Paternu v poglavje Zadnja leta pesmi od leta 1844 dalje (pesmi Nezakonska mati, Judovsko dekle, Od železne ceste itn.), Slodnjak pa ima zadnje poglavje Zaton v Kranju (od konca leta 1846 naprej), ko je Prešeren »mogel zlagati samo drobne verzificirane domislice erotične in satirične vsebine« (288). Kosovemu poglavju o Prešernovem pesniškem »upadu« ustreza pri Slodnjaku poglavje s pomenljivo drugačnim naslovom Nova pesem.

kakor da bi se sama šele rodila s pričujočo vsebino« (251).¹⁹ Poleg tega, da Slodnjak drugače vrednoti začetna in končna Prešernova pesemska besedila, se od že obravnavanih prešernoslovcev bistveno loči v vrednotenju oblikovno preprostejših, bolj folklornih in humorno ali satirično obarvanih pesmi. Podobno kot Levstik in Stritar vidi v preprosti, za razumevanje lažji obliki pesmi pravo lirsko izpoved, ki je čisto enakovredna zahtevnim, bolj umetelnim pesniškimi oblikami. V pesmih *Ukazi* in *Nezakonska mati* zaznava prvine »čiste lirike«, pesem *Orglar* pa je po njegovem mnenju napisana »v klasično preprosti in neizpodbitno prepričljivi obliki«.²⁰

Še bolj jasno pa se predvsem v odnosu do Kosovih vrednotenjskih meril pokaže Slodnjakovo vrednotenje humorja. Ne samo da pri označitvi pesmi *Hčere svet* zapiše, da je sicer neznamenit motiv »zasijal v luči realističnega, tipično slovenskega humorja« (47) ali da ima po njegovem mnenju sonet *Apel in čevljar*, ki je »genialna aplikacija Plinijeve pripovedke«, »humoristično širino, združeno s presenetljivo satirično zajedljivostjo« (60), ob obravnavi pesnitve *Nova pisarija*, ki jo Kos sicer imenuje »znan in popularen Prešernov tekst« (KOS 1966: 142), vendar je sploh ne interpretira, Slodnjak povsem eksplicitno pojasni svoj pogled na doživljajsko tako pomembni prvini, kot sta humor oz. satira: »Pri tem bi se razkrila celovitost njegove (tj. Prešernove, op. Z. B.) narave, v kateri je bila realistična in kritična stran prav tako harmonično razvita kakor idealistična in obožujoča.« »Ako npr. v naši satiri pa tudi v drugih mladostnih pesmih prihaja humoristično-satirična komponenta njegove nature bolj na dan, ni to nekaj efemernega ali celo manjvrednega kakor tragika *Sonetnega venca* ali *Krsta*« (SLODNJAK 1964: 64–66).²¹

3 Vrednotenje v luči recepcijske teorije

Če na tem mestu posplošimo dosedanje ugotovitve, lahko zatrdimo, da Paternu deli Prešernove pesmi na vredne in manj vredne, kakovostne in manj kakovostne, Kos na vredne in nevredne, kakovostne in nekakovostne, za Slodnjaka pa so vse vredne in kakovostne, a različne, tako z literarnozgodovinskega kot z doživljajskega vidika. Ali če pogledamo ta razmerja razvojnno: Slodnjak enakovredno vrednoti li-

¹⁹ Slodnjakov doživljajski pristop, s katerim posamezne Prešernove pesmi vrednotno izenačuje s tistimi, ki dosegajo strožja literarnozgodovinska merila, je razviden iz njegove označitve *Turjaške Rozamunde*: »Prešeren je z veliko umetnostjo upodobil tri poglavitne osebe romance, tako da so njihovi značaji jasni in da nas zgodba njihove življenjske preizkušnje v estetskem in etičnem pogledu zadovoljuje in prepričuje.« »V tem je bil vzrok velikega umetniškega uspeha *Turjaške Rozamunde*, ki je ne moremo ceniti nič manj kakor *Ljubezenske sonete*.« (75–76).

²⁰ Ob pesmi *Zdravilo ljubezni*, ki ji sicer tudi Paternu in Kos pripisujeta precejšen pomen, celo zapiše: »Skladen s to zgradbo /.../ je njen naravni, v primeri s soneti prozaični besednoritmični izraz in zlasti njena kompozicija, ki posnema z globoko intuicijo trodelnost ljudskih, pripovednih umetnin in jo z rahločutnim umetniškim prijemom poglablja in razširja« (204).

²¹ To Slodnjakovo načelo, ki priznava umetniško vrednost tudi komičnemu (če je seveda povezano z duhovitostjo in dramatičnostjo), potrjuje ravno njegova označitev Prešernove *Nove pisarije*: »Vse to je podal v dramatično razgiban, s humorjem in hudomušnim karikiranjem nelogičnih in nesmiselnih nazorov svojih nasprotnikov prepleteni razpravi med *Pisarjem* in *Učencem*« (61); »Zaradi tega je tudi dialog med *Pisarjem* in *Učencem* bolj razgiban in dramatičen kakor pri *Alfieri*. *Učenec* je živahnejši, nestrpnjši, bolj ironičen in lahko bi rekli tudi hudomušnejši in nedvomno zlobnejši kakor *Alfieri*jev pesnik« (64).

terarnozgodovinsko in doživljajsko, Kos izključno literarnozgodovinsko, Paternu pa literarnozgodovinsko in delno tudi doživljajsko, pri čemer mu je doživljajsko vrednotenje manj pomembno od literarnozgodovinskega.²²

Da bi lažje razumeli razlike med vrednotenjem literarnih zgodovinarjev in srednješolcev, sem se odločil raziskati, kaj nam o problematiki doživljanja in vrednotenja leposlovnih besedil pove sodobna recepcijska teorija. Razlikovanje med več vrednim tra-gičnim in manj vrednim komičnim je značilno literarnozgodovinsko in se vleče že vsaj od izgubljenega drugega dela Aristotelove *Poetike* dalje, medtem ko so s stališča recep-cijske estetike primarne ravni estetskega izkustva enakovredne: »Toda skupaj z Ador-nom iz tega izpeljati, da je katarza /.../ vedno že naravnana na ohranjanje oblastniških interesov (str. 345),²³ pomeni s plevami iztresati pšenico in ne razumeti komunikativne zmožnosti umetnosti na ravni tistih primarnih identifikacij, kot so občudovanje, ganje-nost, nalezljiv smeh in sočuten jok, ki jih ima za vulgarne lahko le estetski snobizem.» (JAUSS 1998: 35).²⁴ To Jaussovo stališče se popolnoma ujema s Slodnjakovim prepri-čanjem, da humor ni manj vreden od tragike. Razliko med vrednotenjskim pristopom Slodnjaka in Kosa²⁵ bi morda najlažje ponazorili s pomočjo Goethejevega aforzima, ki ga Jauss navaja kot jedrnat približek moderni teoriji umetnosti: »Tri vrste bralcev so: prva, ki uživa brez presoje, tretja, ki presoja brez uživanja, srednja, ki uživajoč presoja in presojajoč uživa; ta pravzaprav na novo reproducira umetnino.« (57)²⁶

Sodobna recepcijska teorija estetsko izkustvo neposredno povezuje z bralnim užitkom, saj »literarna komunikacija ohranja v vseh funkcijskih povezavah naravo estetskega izkustva le tako dolgo, dokler poetična, estetska ali katarzična dejavnost ne opustijo uživajočega zadržanja« (57). To povezavo Jauss natančneje razloži ob doživljajski liriki 19. stoletja: »To utegne tu ponazoriti znameniti motto Goethejeve *Trilogije strasti: In kadar človek v svoji boli onemi, / je Bog dal meni jezik, da izre-čem, kar boli*. Produktivna zmožnost estetskega izkustva in njegov katarzični učinek se tu združita: pesnik, ki spremeni svoje izkustvo v poetsko stvaritev, najde v veselju do dovršitve svojega dela obenem sprostitev svoje notranjosti, pri kateri je lahko ude-ležen njegov naslovnik. Doživljajska lirika 19. stoletja je to estetsko izkustvo povzdi-gnila v paradigmo umetniške veličine sploh« (28). Po Jaussovih merilih je Prešeren tudi v humorno-satiričnih besedilih (npr. v *Povodnem možu*, *Novi pisariji*, *Apelu in čevljarju*, *Turjaški Rozamundi* itd.) »izrekal, kar boli«.

²² S stališča Schmidtove empirične literarne znanosti ne more biti znanstven postopek taka interpreta-cija leposlovnega besedila, ki išče njegov »izvorni« pomen, pač pa »niso izključene intersubjektivno pre-verljive izjave o literarnih komunikatih, morajo pa biti eksplicitne v tem smislu, da interpret pojasni, kaj ga zanima pri sprejemanju, v kakšnih referenčnih okvirih sprejema in glede na kaj izvaja selekcijo« (DOVIČ 2004: 57–58). Poleg tega mora interpret paziti, da ne meša treh izjavnih tipov (opisa, utemeljitve in vredno-tenja), saj je za interpretativno prakso značilna ravno kaotičnost izjavnih tipov. Analiza treh monografij je pokazala, da se natančno to dogaja tudi v slovenski literarni zgodovini.

²³ Na tem mestu Hans Robert Jauss polemizira z estetiko negativnosti, kot jo je v svoji *Estetski teoriji* razvil Theodor W. Adorno.

²⁴ Podobno še na drugem mestu: »Osuplost, pretresenost, občudovanje, ganjenost, sočutni jok, nalezlji-vi smeh, začudenje sestavljajo lestvico takšnih primarnih ravni estetskega izkustva, ki jih med predstavo ali branjem implicira besedilo« (147).

²⁵ Paternu je po dosedANJI analizi nekje vmes med obema drugima prešernoslovcema.

²⁶ Iz Goethejevega pisma J. F. Rochlitzu 13. junija 1819.

Glede na to, da naj bi ravno doživljajska lirika omogoča bralcu intenzivnejšo identifikacijo²⁷ in posledično bralni užitek,²⁸ v dosedanji analizi pa se je pokazalo, da Kos povzdiguje Prešernovo refleksivno liriko in zapostavlja doživljajsko, medtem ko Slodnjak razbira visoko umetniško kvaliteto tudi v nerefleksivnih pesmih, bi lahko Goethejevo misel o treh vrstah bralcev razumeli tudi takole: bralci, ki uživajo brez presoje, so dijaki srednje šole; bralec, ki presoja brez uživanja, je Janko Kos;²⁹ bralec, ki uživa joč presoja in presoja joč uživa, pa je bil Anton Slodnjak (in je delno tudi Boris Paternu).

Seveda je to zgolj pogled skozi znanstvena očala recepcijske teorije: zavedati se je treba, da je razumevanje narave estetskega izkustva lahko tudi čisto drugačno, saj je nekoč uživanje upravičevalo ukvarjanje z umetnostjo, »danes pa je estetsko izkustvo zvečine šele takrat pojmovano kot pristno, če se je že otresložitka in se dvignilo na raven estetske refleksije« (51). Če to drži, je s stališča prevladujoče literarnovedne orientacije Kosovo vrednotenje najbolj napredno, Slodnjakovo najbolj konzervativno, Paternu jevo pa nekje vmes.

Zaradi primerjave z literarnim okusom srednješolcev moramo nazadnje povedati, katere so tiste Prešernove pesmi, ki po mnenju vseh treh prešernoslovcev predstavljajo nesporen umetniški vrh. To so pesmi Slovo od mladosti, Soneti nesreče, Sonetni venec, *Krst pri Savici* in *Zdravljica*. Slodnjak in Paternu sem vključujeta še pesem Neiztrohnjeno srce, samo Slodnjak na isto raven uvršča še Gazele, samo Paternu še pesem Pevcu³⁰ in samo Kos še pesem V spomin Andreja Smoleta.

Različno vrednotenje Prešernovih Gazel ni samo posledica subjektivnih vrednotenjskih meril, kar je tudi v drugih literaturah razmeroma pogost pojav.³¹ Slodnjaku so Gazele »nežen ljubezenski spev« ter »nova in višja oblika Prešernove ljubezenske pesmi«, njihovo visoko umetniško vrednost pa utemeljuje s tem, da so ciklus pesmi, »v katerem je podrejena vsaka beseda in vrstica vodilni misli«, prevzeti elementi pa »so se zlili v enoto z idejo in ustrežno besedo« (SLODNJAK 1964: 124). Kos je do Gazel precej kritičen, saj se po njegovem mnenju »prvine nove ljubezenske zamisli pojavljajo še zmeraj ne čisto do kraja dognano ali vsaj urejeno«. To svoje vrednotenje

²⁷ Že pred romantiko sta jo v 18. stoletju zahtevala »programatika meščanske igre« Diderot in Lessing (JAUSS 1998: 35).

²⁸ »Branje postane užitek šele, ko je pomembna naša produktivnost, to je tam, kjer besedila ponujajo bralcu možnost, da vključi v igro tudi svoje zmožnosti« (ISER 2001: 173).

²⁹ Janko Kos je v večernem intervjuju na TV Slovenija I (pogovor z novinarjem Ladom Ambrožičem) 4. 5. 2008 izjavil, da on kot znanstvenik v svojih monografijah Prešerna ne vrednoti. Izjava je seveda sporna.

³⁰ Slodnjak te Prešernove pesmi eksplicitno sploh ne vrednoti, Kos jo označi za »nega zadnjih pomembnejših pesniških tekstov, s katerimi se zaključijo Prešernova trideseta leta«, za Paternu pa je Pevcu »vrh Prešernove bivanjske in poetološke lirike, ključni tekst, iz katerega se odpirajo razgledi nazaj in naprej, čez vse postaje na razvojnem loku Prešernove nazorske zavesti in tudi njegove izrazne zmogljivosti« (PATERNU 1977: 153). Na tako visoko oceno je nedvomno vplivalo dejstvo, da je Paternu leta 1960 tej razmeroma kratki pesmi posvetil izjemno obširno razpravo.

³¹ Wolfgang Iser navaja poučen primer različnega vrednotenja znamenitega epa Johna Miltona, in sicer v polemiki med C. S. Lewisom in F. R. Leavisom: »Odločilno točko tega spora je Lewis formuliral s temile besedami: ‚Ne gre za to, da bi on in jaz videla različne reči, ko pogledava *Izgubljeni raj*. On vidi in sovraži natanko to, kar vidim jaz in ljubim‘ (Lewis 1960: 134). Lewis in Leavis obravnavata značilnosti, na katere opirata svoje ocenjevanje, kot objektivno dane /.../; očitno je, da je samo dejanje dojemanja Miltonove pesnitve intersubjektivno, saj sta se oba odzvala na iste reči.« (ISER 2001: 48).

opira na spoznanje, da »celota, v katero so uokvirjeni, namreč še ni postavljena na enotno podlago, ki bi jim dajala notranjo mero« in »prav zato se razraščajo vsak na svojo stran, napol še izolirani eden od drugega, nesorazmerni ali celo čezmerno poudarjeni« (KOS 1966: 95–96). Kos in Slodnjak v Gazelah vidita popolnoma različne stvari, podobno pa je tudi pri nekaterih drugih pesmih, npr. Ukazih, kjer gre za čisto nasprotno literarnozvrstno opredelitev.³²

4 Vrednotenje dijakov drugega letnika gimnazije

Vrednotenjska merila dijakov drugega letnika srednje šole sem empirično raziskal s testnim vprašalnikom ob izvedbi pedagoškega eksperimenta v štirih severnoprimerjskih gimnazijah. Na tem mestu sistematično predstavljam vrednotenjska merila, ki jih je razkrila druga naloga v Vprašalniku II (ob obravnavanih Prešernovih pesmih), svoje ugotovitve pa potrjujem še s tretjo nalogo v istem vprašalniku (ta je preverjala vrednotenje samostojno prebiranih Prešernovih pesmi) in z drugo nalogo v Vprašalniku III, s katero sem ugotavljal ohranjanje pesmi v dolgoročnem spominu.³³

V drugi nalogi v Vprašalniku II so dijaki razvrščali obravnavane pesmi glede na vsebinsko oz. oblikovno zanimivost, razumljivost, dolgočasnost, optimističnost oz. pesimističnost ter pomen za Slovence. V preglednicah najprej navajam tisti del naloge, s katerim sem preverjal razumevanje in doživljanje, za tem pa drugi in tretji del, s katerim sem preverjal doživljanje in vrednotenje.³⁴

³² Po Slodnjaku so Ukazi elegična pesem »s preprosto, a čisto lirsko besedo« (SLODNJAK 1964: 248), po Kosu pa pesem, v kateri se »močno vidna manjša pomembnost liričnosti« »umika epičnemu nizanju« (KOS 1966: 217).

³³ Ker me v tem primeru ni zanimalo učinkovanje eksperimentalnega dejavnika, sem opazoval razvrstitve v obeh skupinah, eksperimentalni in kontrolni, skupaj.

³⁴ V nalogi sem recepcijske kategorije namenoma pomešal, da bi dobil čimbolj neodvisne odgovore.

4.1 Razumevanje in doživljanje

NAJTEŽE RAZUMLJIVA PESEM		NAJBOLJ DOLGOČASNA PESEM	
Sonetni venec	55	Pevcu	39
Soneti nesreče	37	Slovo od mladosti	31
<i>Krst pri Savici</i>	30	Soneti nesreče	30
Neiztrohnjeno srce	20	Sonetni venec	25
Pevcu	17	<i>Krst pri Savici</i>	21
Slovo od mladosti	16	Hčere svet	16
Hčere svet	7	Nezakonska mati	16
Nezakonska mati	3	Neiztrohnjeno srce	9
Zdravljica	2	Zdravljica	3
NAJBOLJ OPTIMISTIČNA PESEM		NAJBOLJ PESIMISTIČNA PESEM	
Zdravljica	88	Soneti nesreče	104
Hčere svet	57	Slovo od mladosti	30
Nezakonska mati	10	Pevcu	20
Slovo od mladosti	9	Nezakonska mati	13
Pevcu	8	Sonetni venec	8
<i>Krst pri Savici</i>	7	Neiztrohnjeno srce	7
Neiztrohnjeno srce	4	<i>Krst pri Savici</i>	3
Sonetni venec	3	Hčere svet	2
Soneti nesreče	1	Zdravljica	1

Značilno je, da so dijakom najteže razumljive tiste Prešernove pesmi, ki imajo večji obseg, predvsem pa zahtevno pesniško obliko soneta ali kakšne druge zahtevnejše klasične kitice, npr. stance. Na prvih treh mestih so pesnitve, ki so imele v eksperimentalni skupini dodano prozifikacijo, kar potrjuje pravilnost moje domneve, da je ravno pri teh treh besedilih recepcijski problem največji³⁵ in zahteva didaktično pomagalo za olajšanje razumevanja.

Na četrtem mestu je balada Neiztrohnjeno srce, ki je sicer napisana v klasičnih štirivrstičnih kiticah, vendar ima zelo neobičajno dogajanje in relativno zahteven pesniški jezik.³⁶ Med najlaže razumljivimi pesmimi so pričakovano Hčere svet in Nezakonska mati, po obliki in pesniškem jeziku preprosti pesmi, ter Zdravljica, ki po splošnem prepričanju ni tako nezahtevna pesem, vendar ima v recepciji srednješolcev poseben položaj predvsem zato, ker je njena sedma kitica slovenska himna.

Razvrstitev pesmi v razdelku »najbolj dolgočasna pesem« kaže na visoko korelacijo z razumljivostjo pesmi in z njenim odnosom do stvarnosti. Prve štiri pesmi na lestvici so v samem vrhu tudi kot najbolj pesimistične (Soneti nesreče, Slovo od mladosti in Pevcu) in kot najteže razumljive (Sonetni venec in Soneti nesreče). In naspotno, zadnje štiri pesmi na lestvici (razen Neiztrohnjenega srca) so v samem vrhu kot najbolj optimistične (Zdravljica, Hčere svet in Nezakonska mati) in na dnu kot

³⁵ Seveda se je pri interpretaciji rezultatov treba zavedati, da dodana prozifikacija pesmi po eni strani precej olajša razumevanje, po drugi strani pa že na zunaj krepi vtis, da gre za težko razumljiva besedila.

³⁶ Veliko večino točk so pri tej pesmi prispevali dijaki eksperimentalne skupine, ki so imeli za domačo nalogo preverjanje razumevanja.

najteže razumljive (iste tri pesmi). Druga opazna značilnost v tem razdelku je dejstvo, da dijaki med najbolj dolgočasne pesmi uvrščajo čiste lirske pesmi brez prvin epike, med najmanj dolgočasne pa z izjemo Zdravljice pesmi z izrazito zgodbo, torej epsko prvino, ki omogoča dijakom identifikacijo.

4.2 Doživljanje in vrednotenje

PESEM Z NAJBOLJ ZANIMIVO VSEBINO	
<i>Krst pri Savici</i>	68
Neiztrohnjeno srce	36
Hčere svet	26
Zdravljica	25
Nezakonska mati	12
Soneti nesreče	10
Slovo od mladosti	7
Sonetni venec	4
Pevcu	2

Prejšnjo ugotovitev, da je pri srednješolskih vrednotenju neposredno povezano z razumevanjem in predvsem z doživljanjem, potrjuje razvrstitev pesmi glede na vsebinsko privlačnost. Tudi v tem primeru so na prvih štirih mestih pesmi z izrazitimi zgodbenimi prvini (*Krst*, *Neiztrohnjeno srce* in *Hčere svet*)³⁷ oz. Zdravljica s svojim posebnim položajem, na zadnjih štirih mestih pa so čiste osebnoizpovedne pesmi z zahtevno obliko in pretežno pesimističnim odnosom do stvarnosti.

PESEM Z NAJBOLJ ZANIMIVO OBLIKO		NAJPOMEMBNEJŠA ZA SLOVENCE	
Zdravljica	84	Zdravljica	168
Sonetni venec	66	Sonetni venec	13
Pevcu	18	<i>Krst pri Savici</i>	9
<i>Krst pri Savici</i>	9	Slovo od mladosti	1
Soneti nesreče	5	Pevcu	0
Neiztrohnjeno srce	2	Hčere svet	0
Hčere svet	1	Nezakonska mati	0
Nezakonska mati	1	Neiztrohnjeno srce	0
Slovo od mladosti	1	Soneti nesreče	0

Zadnja dva razdelka (zanimivost po obliki in pomen za Slovence) izpričujeta največji vpliv šolske obravnave na vrednotenje dijakov drugega letnika gimnazije, seveda tudi tukaj z določenimi posebnostmi. Dijakom so po obliki najbolj zanimive

³⁷ Že Anton Mahnič (1887: 176) navaja kot doživljajsko najmočnejše in zato mladini nevarne predvsem Prešernove pesmi iz začetnega in končnega ustvarjalnega obdobja: »Čitaj njegovo *Dekletom*, *Nezakonsko mater*, *Hčerin svet*, *Neiztrohnjeno srce* itd. in videl boš, ali se ti ne bo kmalo vnela mlada kri, napolnila domišljija z zapeljivimi podobami, napilo se srce z ideali nedosežnimi, po katerih hrepenenje mora človeka onesrečiti in v obup pahniti.«

tri pesmi (Zdravljica, Sonetni venec in Pevcu), za katere je tudi po mnenju literarnih zgodovinarjev značilna izrazito umetelna oblika oz. zgradba, kar običajno pri pouku poudarijo tudi učitelji slovenščine.³⁸

Podobno je z oceno dijakov, da so za Slovence najpomembnejše pesmi Zdravljica, Sonetni venec in *Krst pri Savici*. Čeprav so Sonetni venec doživljali kot najteže razumljivo pesem, kot relativno dolgočasno pesem in kot pesem z zelo nezanimivo vsebino, so mu v skladu s šolsko doktrino pripisali precejšen pomen, verjetno v skladu z znano tezo, »da je Prešeren s svojimi umetninami (predvsem s Sonetnim vencem) povzdignil slovensko poezijo na evropsko raven«.³⁹

4.3 Dodatni preizkus vrednotenjskih meril dijakov gimnazije

S tretjo nalogo v Vprašalniku II, ki je zahtevala navedbo samostojno prebiranih Prešernovih pesmi in njihovo vrednotenje, sem ugotavljal, koliko šolska obravnava motivira dijake za spontano branje Prešerna, in ali s tovrstno nalogo lahko ovržemo ali potrdimo dosedanje ugotovitve o vrednotenjskih merilih dijakov drugega letnika gimnazije.⁴⁰ Glede na to, da med eksperimentalno in kontrolno skupino ni bilo pomembnejših razlik,⁴¹ navajam rezultate za obe skupini skupaj:

Povodni mož	51	Gazele	13	Lepa Vida	3	Zgubljena vera	2
Turjaška Rozam.	38	Kam	11	Memento mori	3	Lenora	1
Apel in čevljar	33	Dekletom	3	Pod oknom	3	Ukazi	1
Glosa	16	Judovsko dekle	3	Strunam	2	Zapuščena	1

Vprašalnik II je izpolnjevalo skupaj 191 dijakov, kar pomeni, da je bilo možnih 573 omemb Prešernovih pesmi, če bi vsak dijak napisal tri od tistih pesmi, ki jih je prebiral neodvisno od obravnave v šoli. Skupni rezultat 184 omemb (to je 32 %) dokazuje, da v povprečju le vsak tretji dijak v drugem letniku doma prebira Prešernove poezije, torej šolski izbor Prešernovih pesmi in njihova celovita šolska interpretacija ne motivirata dovolj za samostojno branje, kar je eden od glavnih ciljev pouka književnosti.⁴² Po številu omemb izstopajo prve tri pesmi (Povodni mož, Turjaška Rozamunda ter Apel in čevljar), za katere je značilno, da so bolj

³⁸ Prejšnje ugotovitve o posebnem položaju Zdravljice kot kulturne pesmi potrjuje tudi ta razvrstitev, saj bi bila po vrednotenjskih merilih literarnih zgodovinarjev Zdravljica šele na tretjem mestu, za Sonetnim vencem in pesmijo Pevcu. Očitno pa dijake bolj kot izjemno zahtevna prepletenost sonetov v *Vencu* in glasovna orkestracija v pesmi Pevcu pritegne Zdravljica kot carmen figuratum, torej njena vizualizacija vsebine.

³⁹ V tem razdelku se morda še najbolj izrazito kaže specifični položaj Zdravljice kot aktualne slovenske himne oz. vpliv njenega trenutnega družbenega statusa na recepcijo srednješolcev. Vsi trije prešernoslovci, Slodnjak, Kos in Paternu, po pomenu za Slovence uvrščajo Zdravljico za obe »veliki« pesnitvi *Krst* in *Venec*.

⁴⁰ Dijaki so od tistih Prešernovih pesmi, ki so jih doma prebirali sami, morali navesti tri, ki so jim bile najbolj všeč.

⁴¹ Dijaki eksperimentalne skupine so imeli skupaj 97 omemb Prešernovih pesmi, dijaki kontrolne skupine 87 omemb, na prvih šestih mestih pa se pojavljajo iste pesmi.

⁴² Sklepamo lahko tudi, da vsi učitelji ob obravnavi Prešerna ne prakticirajo govornih vaj (deklamiranja), saj bi bil v tem primeru (ob domnevi, da dijaki sami izberejo tiste pesmi, ki so jim doživljajsko bliže, in si jih zato tudi zapomnijo) rezultat gotovo boljši.

epskega kot lirskega značaja in da sodijo med laže razumljive, kar nedvomno potrjuje naše dosedanje ugotovitve o vrednotenjskih merilih srednješolcev.⁴³ Težava je v tem, da so na prvih petih mestih izključno pesmi, ki so bile po učnem načrtu že obravnavane v osnovni šoli, zato ni nujno, da je šlo v resnici za samostojno prebiranje Prešernovih pesmi doma, pač pa lahko zgolj za navajanje naslovov, ki so se jih dijaki spomnili iz osnovne šole.

Nazadnje lahko dobljene rezultate preizkusimo še z drugo nalogo v Vprašalniku III (preverjanje trajnosti pridobljenega znanja), če navedemo rezultate prepoznavanja obravnavanih pesmi za obe skupini skupaj:

Neiztrohnjeno srce	142	Slovo od mladosti	53
Zdravljica	124	<i>Krst pri Savici</i>	44
<i>Krst pri Savici</i>	98	Sonetni venec	41
Hčere svet	71	Soneti nesreče	37
Pevcu	68	Nezakonska mati	34

Ob domnevi, da so si dijaki boljše zapomnili tiste pesmi, ki so jih močneje doživeli (te pa seveda tudi više vrednotijo), lahko potrdimo, da srednješolci favorizirajo tiste Prešernove pesmi, ki imajo tudi izrazite epske prvine (izjema je ponovno Zdravljica), dosti slabše pa ovrednotijo čiste lirске pesmi, še zlasti če so teže razumljive in pesimističnega značaja.

5 Sklepne ugotovitve

V sklepu te razprave moramo najprej poudariti spoznanje, da se vrednotenjska merila osrednjih literarnih zgodovinarjev in srednješolcev glede Prešernovih pesmi močno razhajajo: čeprav se še zlasti pri presoji umetniške oblike in pomena posamezne pesmi za Slovence tudi pri dijakih pozna vpliv obravnave Prešerna v šoli,⁴⁴ je zelo jasno, da pri vrednotenju literarnih zgodovinarjev prevladujejo nereceptijska merila (mesto besedila v avtorjevem opusu in v literarni zgodovini, njegova slogovna izrazitost in formalna izjemnost),⁴⁵ pri dijakih pa sta temeljni vrednotenjski merili razumljivost in zmožnost doživljanja.

Problem razlike med elitnim in množičnim bralcem leposlovja seveda ni nekaj novega, saj je že na koncu 19. stoletja Fran Grivec, sodobnik modernistov, takole ocenjeval leposlovna nagnjenja dijakov: »Našim povprečnim sošolcem so se zdeli pisatelji

⁴³ Vse tri pesmi povezujejo zgodbene prvine in s tem možnost pozitivne ali negativne identifikacije, dramaturški lok, zelo jasno sporočilo (kaznovana oz. osmešena prevzetnost) in blaga ironija, skratka lastnosti, ki omogočajo polno doživljanje besedne umetnine.

⁴⁴ Ta kljub osebnim afinitetam učiteljev običajno sledi preverjenim spoznanjem in merilom literarne zgodovine.

⁴⁵ Povsem drugačna, izrazito recepcijska merila pa so si lahko že v 19. stoletju privoščili sestavljalci literarnih antologij. Tako je npr. v Razlagovi pesmarici iz leta 1868 objavljenih 11 Prešernovih pesmi, in sicer Vojaška (Soldaška), V spomin Valentina Vodnika, Strunam, Pod oknom, Ukazi, Sila spomina, Zgubljena vera, K slovesu, Mornar, Kam? in Zdravljica. Večina teh pesmi je nastala v zadnjem obdobju Prešernove romantike (po Paternujevi periodizaciji) oz. po letu 1841, večina ima preprosto obliko (med njimi ni nobene soneta!), manj zahteven pesniški jezik in omogoča poln čustveni odziv.

(Gogolj, Tolstoj, Dostojevski i. dr.) nekam tuji in dolgočasni. To nam je bilo merilo, kdo ima čut in umevanje za umetniško stran leposlovja, koga pa mikajo le spretno pripovedništvo in lepe zgodbe« (PRIJATELJ 1952: VII/VIII). Podobno razliko med literarnozgodovinskim in recepcijskim vrednotenjem je pred osemdesetimi leti med prvimi dokumentiral Ivor A. Richards, ki v delu *Praktična kritika* poroča o empirični raziskavi, v kateri vrednotenje angleških literarnih kritikov primerja z vrednotenjem svojih dodiplomskih študentov na Cambridgeu (RICHARDS 1929: 365).

Tudi pri sodobnem množičnem bralcu, ki ima za seboj že deset let izkušenj z literarnim branjem, raziskave odkrivajo negativen odnos do formalno in recepcijsko zahtevnih leposlovnih besedil. Meta Grosman (GROSMAN 1994: 253–54) npr. z odgovori uspešnih maturantov na anketo ponazori sedanje stanje: »Niti enega ne zanimajo oblikovni vidiki umetnostnega besedila, številni med njimi pa menijo, da tudi književnost ni zanimiva. Tisti, ki jih branje še zanima, praviloma navajajo kot vzrok za zanimanje le osebno odmevnost besedila in njegovo poučno/vzgojno vsebino, vendar s pristavkom, da to velja samo za besedila po lastnem izboru, ne pa za obvezna berila!«

Zato lahko utemeljeno domnevamo, da v evropski družbi zadnjih dveh stoletij obstajata dva vzporedna vrednotenjska sistema:⁴⁶ ekskluzivni literarnozgodovinski, pri katerem je običajni bralec v ozadju, in množični recepcijski, pri katerem je običajni bralec v ospredju. V javnosti prevladuje prvi in preko šolskega sistema vzdržuje privilegirani položaj kanoniziranih avtorjev in besedil, v zasebnem življenju pa drugi. Bodoči učni načrti in didaktična gradiva bi morali z novim izborom Prešernovih pesmi⁴⁷ ustvariti ustrezno sintezo obeh vrednotenjskih pristopov,⁴⁸ utemeljeno z najnovejšimi spoznanji slovenske didaktike književnosti.⁴⁹

VIRI IN LITERATURA

Marijan DOVIĆ, 2000: Literarna aksiologija v osemdesetih in devetdesetih letih: Nerešljiva vprašanja. *Primerjalna književnost* 23/2. 125–140.

--, 2004: *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC.

⁴⁶ Schmidt (po DOVIĆU 2004: 74) pojasnjuje nastanek tega dualizma takole: »Schiller in Goethe razločita delo in kritika od drugih dejavnikov (trg, bralci), pisanje in kritika postaneta literarno imanentni dejavnosti, umetnost se s tem avtonomizira in depolitizira. Kritike ne zanima več, ali literarno delo na splošno ugaja (občinstvu), temveč ali ustreza elitistično koncipiranim najvišjim zahtevam umetnosti.«

⁴⁷ Kot sem že prej dokumentiral, obstoječi gimnazijski izbor skoraj v celoti sledi literarnozgodovinskemu kriterijem Borisa Paternuja oz. njegove monografije *France Prešeren in njegovo pesniško delo I–II*.

⁴⁸ Na tem mestu se opiram na stališča empirične literarne znanosti do pouka literature v šolah: »Ker je literarna socializacija ključna tudi za splošno socializacijo, je literarni učni načrt vedno predmet ideoloških debat in sporov, tako da ob tem prihajajo na plan vprašanja pojma literature, literarnega kanona in literarnih vrednot. Najprej je treba razločiti med literarno vedo in literarno didaktiko: zadnjo Schmidt razume kot samostojno integrirano vedo, povezano z literarno vedo, pedagogiko, psihologijo in sociologijo, ki mora tudi na teoretični ravni razvijati lasten koncept šolske literarne socializacije.« (DOVIĆ 2004: 85).

⁴⁹ Boža Krakar Vogel (2004: 62) navaja, da je »načelo recepcijske izbire literarnih del v 'čisti' obliki najpomembnejše na začetnih stopnjah književnega pouka, /.../ pozneje, z večanjem bralne izkušnosti, osebnoznega razvoja, interesov ter s stopnjevanjem splošnih vzgojno-izobraževalnih ciljev pa postane recepcijsko načelo dopolnjujoča stalnica drugih vidikov izbiranja in razvrščanja.«

- Meta GROSMAN, 2004: *Zagovor branja: Bralec in književnost v 21. stoletju*. Ljubljana: Sophia.
- Wolfgang ISER, 2001 (1976): *Bralno dejanje: Teorija estetskega učinka*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Robert JEREB, 2009: *Struktura in funkcija literarne kritike: Na primeru sodobnega slovenskega romana: Doktorska disertacija*. Idrija.
- Hans Robert JAUSS, 1998 (1982): *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Janko KOS, 1966: *Prešernov pesniški razvoj*. Ljubljana: DZS.
- Boža KRAKAR VOGEL, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Clive Staples LEWIS, 1960: *A Preface to Paradise Lost*. London: Oxford Paperbacks.
- Anton MAHNIČ, 1887: *Dvanajst večerov: Pogovori doktorja Junija z mladim prijateljem*. Gorica: Samozaložba.
- Matija OGRIN, 2002: *Literarno vrednotenje na Slovenskem od Frana Levstika do Izidorja Cankarja*. Ljubljana: Študentska založba.
- , 2003: *Literarno vrednotenje na Slovenskem od 1918 do 1945*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Boris PATERNU, 1976: *France Prešeren in njegovo pesniško delo 1*. Ljubljana: MK.
- , 1977: *France Prešeren in njegovo pesniško delo 2*. Ljubljana: MK.
- , 1989: *Modeli slovenske literarne kritike (Od začetkov do 20. stoletja)*. *Razprave (Dissertationes)* XII. Ur. Dušan Moravec. Ljubljana: SAZU.
- Ivan PRIJATELJ, 1952: *Izbrani eseji in razprave II*. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jakob R. RAZLAG, 1868: *Pesmarica*. Gradec: J. Sundečič.
- Ivor Armstrong RICHARDS, 1929: *Practical criticism: A Study of Literary Judgement*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Company Limited.
- Anton SLODNJAK, 1964: *Prešernovo življenje*. Ljubljana: MK.

SUMMARY

The present paper deals with the evaluation of Prešeren's verse in the context of school readers. In view of the fact that current pedagogical practice in the selection of literary works for high-school readers recommends primarily considering receptional and literary historical principles, the question is raised whether the selection of Prešeren's verses treats with equal weight both principles or are the evaluative criteria of leading literary historians given more weight.

The analysis of evaluative criteria of three leading specialists in Prešeren from the second half of the twentieth century leads to the conclusion that despite differences among them (Anton Slodnjak weights equally literary historical and experiential criteria, Janko Kos considers exclusively literary historical, and Boris Paternu consider literary historical and partially experiential criteria, asserting the preeminence of literary historical criteria), the literary historians prefer formally complex and demanding verse from the middle period of Prešeren's Romantic opus.

An empirical analysis of the reception of Prešeren's poetry among second-year high school students reveals that although they recognize the influence of the experts' criteria, they prefer the formally simpler and less demanding of Prešeren's verses, especially those that have a plot, are easier to understand, and yield a full aesthetic experience. Contemporary

reception theory supports such an evaluation, since aesthetic experience is directly connected to the reader's pleasure, especially, e.g., with regard to the experiential lyrical poetry of the nineteenth century in which the productive potential of aesthetic experience and cathartic effect are joined.

The analysis confirms the view that in the evaluation of belles lettres there are two parallel systems of appraisal: an exclusively literary historical one, in which the ordinary reader is shunted to the background, and a popular receptive one, in which the ordinary reader is foregrounded. The former prevails in the public and it upholds through the school system the privileged position of canonized authors and texts, but in private life the latter is preferred. Future pedagogical planning and materials should find an appropriate synthesis between the two approaches in making future selections of Prešeren's verses, basing these selections on the most recent results of research on the pedagogy of Slovene literature.

UDK 82.0:111.852

Alojzija Zupan Sosič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

TRIVIALNOST

Literarnozgodovinsko preučevanje trivialnosti je danes spet dobrodošlo, saj lahko obogati pretežno sociološko-kulturološke analize množične kulture ter prispeva velik delež k refleksiji in vrednotenju sedanje megalomanske literarne produkcije. Trivialnost, skupni imenovalec trivialnih besedil, je premična kategorija, presečišče različnih lastnosti in procesov v besedilu in sobesedilu, sestavljena iz znotrajbesedilne in zunajbesedilne trivialnosti. V prvo, znotrajbesedilno trivialnost, spadajo bolj ali manj stalne lastnosti trivialnega besedila, estetika istovetnosti, simplifikacija in monosemičnost; drugo, zunajbesedilno trivialnost, pa sooblikujejo literarna kompetenca, empatija in vrednotenje. Medtem ko je znotrajbesedilna trivialnost pripeta na klišeizacijo, stereotipizacijo, shematizacijo, repeticijo, redundanco, simplifikacijo in monosemičnost ter s tem na poenostavljen in enopomenski pogled na svet in organizacijo besedila, izhajajo vse tri zunajbesedilne karakteristike iz bralčeve zmožnosti (kompetence) prepoznavanja besedila, sposobnosti vživljanja vanj ter njegovega razumevanja in sprejemanja (empatije), povezanega z literarnim vrednotenjem, tj. z/možnostjo presoje kvalitete in vrednosti prebranega.

The literary historical study of formula fiction is particularly welcome today as it can enrich the predominantly sociological-culturological analyses of mass culture and contribute considerably to reflection on and appraisal of contemporary megalomaniacal literary production. Formulaicity, the common denominator of formulaic texts, is a flexible category, the intersection of various properties and processes in a text and its context, composed of text-internal and text-external formulaic elements. With respect to text-internal formulaicity one may include the more or less constant elements of formula fiction, the aesthetics of identicalness, simplification and monosemy; on the other hand, text-external formulaicity is formed by literary competence, empathy, and evaluation. While text-internal formulaicity is connected with clichés, stereotypes, schematization, repetition, redundancy, simplification, and monosemy and is thus a simplified and monotonic view of the world and organization of text, all three of the text-external characteristics derive from the reader's competence in comprehending the text, the ability to live through it and empathize with it, connected with his appraisal of literature, i.e., the potential to judge the quality and value of that which is read.

Ključne besede: trivialnost, estetika istovetnosti, simplifikacija, monosemičnost, literarna kompetenca, empatija in vrednotenje

Key words: formulaicity, aesthetics of identicalness, simplification, monosemy, literary competence, empathy and evaluation

Razpravljanje o trivialnosti na Slovenskem¹ nima takšnega inovativnega in perspektivnega naboja kot pred štiridesetimi leti, ko sta se s sistematično refleksijo

¹ V Sloveniji je trivialnost najbolj sistematično in pregledno preučeval Miran Hladnik, ki je s knjigo *Trivialna književnost* (1983) pri nas postavil temelje literarnozgodovinske analize trivialnosti.

trivialne literature ozaveščala tudi vznikanje postmodernizma in z njim povezano ukinjanje meja med elitno in množično literaturo. Zakaj torej pisati o trivialnosti, ko se mnogim zdi določevanje literarne kvalitete, s katero je tesno povezana tudi trivialnost, v času globalizirane hiperprodukcije besedil skoraj nesmiselno ali nekoristno početje, in zakaj to početi prav na začetku drugega desetletja novega tisočletja?

Danes se zdi spet smiselno pisati o trivialnosti vsaj zaradi dveh razlogov; prvi je slovo slovenskega postmodernizma sredi devetdesetih let 20. stoletja, drugi pa položaj leposlovja v zadnjih desetletjih. Konec postmodernizma pomeni tudi konec »programskega« zlitja umetniškosti in trivialnosti ter upad systemskega rahljanja meja med visoko in nizko literaturo. Drugi razlog je s prvim tesno povezan, saj je po upadu postmodernizma postala trivialnost pretežno značilnost uspešnic ali knjig, ki si to prizadevajo postati, ne pa več različnih postmodernističnih besedil. Opuščanje »programskega« postmodernističnega mehčanja meja med visoko in nizko literaturo je še bolj očitno pokazalo na trivialnost kot značilnost uspešnice, ki brez pretvornika (kar sta bila npr. postmodernistična medbesedilnost in metafikcija) zaseda besedilo. Ker tovrstna trivialnost opravlja drugačno vlogo kot v post/modernističnem besedilu, saj se ne oplaja z ničimer (v modernizmu je npr. opravljala vlogo potujitve, v postmodernizmu sinkretičnosti – v obeh primerih se je oplajala z umetniškostjo), je v tem smislu kazalec manj kvalitetnega besedila. Postmodernizem je zelo očitno pokazal, da je potrebno ločevati med trivializacijo in trivialnostjo: prva je postopek oziroma proces, druga pa posledica dosledne trivializacije. Trivializacija je namreč postopek vpeljevanja trivialnih značilnosti v netrivialno besedilo in preigravanje z njenimi različnimi procesi, avtomatizacija, klišeizacija, shematizacija, repeticija, redundanco, simplifikacija in monosemizacija. Medtem ko je rezultat nedosledno izpeljane trivializacije trivializirano besedilo, je trivialno besedilo posledica doslednega uvajanja vseh procesov trivializacije in s tem postavitve trivialnosti kot vrhovnega načela ter osiromašitev literarnega eklekticizma in žanrskega sinkretizma, ki v svojem bistvu predvidevata večjo gibljivost pri sestavi besedil in torej trivializirana,² ne pa trivialna besedila.

Žlahtni sinkretizem različnih smeri, stilov, poetik, zvrsti, vrst, žanrov, obrazcev ali modelov torej ni samo postmodernistična poteza, je pa njegovo temeljno programsko načelo, ki je vseskozi ločevalo med procesom in dosledno izpeljavo tega procesa, med trivializacijo in trivialnostjo, med katerima se je prva tudi v postmodernizmu vezala na literarno kvaliteto, druga pa na njeno umanjkanje. Določevanje kvalitete se zdi spet smiselno prav zaradi globalizirane hiperprodukcije³ besedil, v kateri je refleksija trivialnosti koristno početje, saj se je v množici besedil nemogoče znajti, bralec pa brez priporočilnih seznamov o kvaliteti natisnjene literature težko izbere

² Kljub poetiki sinkretičnosti netrivialnosti in trivialnosti je postmodernizem z različnimi procesi kanoniziral le kvalitetnejša trivializirana besedila, torej tista, ki so uravnotežila delež trivialnih in netrivialnih prvin v korist slednjih, na žanrski ravni pa tista, ki so oživiljenim žanrom uspela prenoviti njihovo strukturo, ne pa jo samo dosledno ponoviti, npr. *Ime rože* in *Ženska francoskega poročnika*.

³ V zadnjem desetletju je literarna produkcija pri nas resnično megalomanska. Število literarnih ustvarjalcev se je povečalo, izdajajo pa zdaj svoje knjige v manjših nakladah kot prej – če je prej lahko uveljavljeni pisatelj izdal svojo knjigo v nakladi do 10.000 izvodov, lahko to zdaj stori večinoma v nakladi 500 izvodov. Med letoma 1980 in 1990 je nastalo ok. 160 romanov, tj. približno 16 romanov na leto, od leta 1990 do 2000 ok. 370, tj. 37 romanov na leto, v novem tisočletju pa jih izide že več kot 100, leta 2009 npr. 150 romanov.

ustrezno knjigo. Demokratičnost naše dobe ni nikjer tako dosledno izražena kot v vsesplošni skribomaniji, obsesivni potrebi po pisanju in tiskanju. Danes lahko tiskajo vsi, tako da smo konec 20. stoletja doživeli skrajno zanimiv paradoks: že zdaj lahko na en sam pomnilnik shranimo celotno slovensko književnost, po drugi strani pa se sprašujemo, kdo⁴ bo imel toliko časa, da bo v tej v nepregledni zbirki književnosti izbiral branje in ga analiziral?

V današnjem času množične produkcije knjig z manjšo naklado in sprevračanja kriterijev vrednotenja, ko se kvaliteta zamenjuje z uspešnostjo, bralcu največkrat pomaga pri bralni izbiri le medijska aktualističnost s promocijo uspešnic. Medijska konstrukcija resničnosti ne oblikuje samo bralnega seznama (uspešnic), ampak je začela sooblikovati tudi bralni horizont posameznika in literarni kanon, pri tem pa vseskozi oznanjati (lažni) egalitarizem. Čeprav je ustvarjanje kanona običajno pristranska elitizacija posameznih besedil, usmerjanje kanonizacije s trivialnostjo še ne pomeni uvajanje egalitarizma⁵ v bralni proces. Če je pred postmodernizmom obstajal tihi dogovor, da je trivialni literaturi dopuščen uspeh in s tem prodajna blaginja, umetniški pa prostor v kanonu in oznaka kvalitete, si danes obe književnosti želita oboje, zato si nenehno odvzemata lastne attribute in si v imenu egalitarizma priznavata enakovrednost. Pri tem se sklicujeta na zahteve po odpravljanju neenakosti bralcev, kar pa lahko privede do obratnega pojava, sociološkega redukcionizma, ki operirira z družbenimi skupinami kot sociološkimi danostmi (KOMELJ 2010: 120–121) in ne zmore upoštevati neštevne subjektivnosti in še-ne-obstoječega kot realne sile. Ker je oblikovanje bralne osebnosti zapleten in dolgotrajen proces, povezan z literarno socializacijo, je posamezne skupine (npr. mlade bralce ali bralce nižjega socialnega sloja) neupravičeno izbrati kot ciljne skupine trivialne književnosti z argumentom, da jo ti najlažje razumejo in podoživijo ter ob njej najbolj uživajo, saj lahko s sistematizacijo tovrstne izbire podcenjujemo bralce, njihovo kompetenco, empatijo in vrednotenje ter ožimo njihov bralni horizont.

Da bi lažje razložila nov položaj trivialnosti v postmoderni slovenski književnosti, moram najprej osvetliti postmodernizem, nato pa še širši termin postmoderne, trivialno književnost pa umestiti v širši kontekst množične kulture. Če te štiri termine vzporejamo med seboj, ugotovimo, da so med njimi vzpostavljeni podobni korelacijski odnosi: postmoderna in postmodernizem sta (seveda v splošnem smislu)

⁴ Strinjam se z Brajovičem (2009: 5–7), ki se mu zdi, da lahko to stori le profesionalni bralec, ki bere po poklicni dolžnosti, pa še ta ne more vsega poglobljeno prebrati. Ta literarni bralec mora biti teoretsko, interpretativno in aksiološko osveščen. Mora biti samozavesten bralec, tak, ki pristopa k literaturi z upoštevanjem in poznavanjem literarne teorije in zgodovine ter metod in tehnik razumevanja in razlaganja, hkrati pa je zelo samorefleksiven in kritičen do lastnih ne/naklonjenosti.

⁵ Presoja umetnosti in ustvarjanje kanona sta bila v preteklosti moška domena in premoč zahodne kulture na osi Pariz-London-New York, kar je začela najbolj problematizirati feministična in postkolonialna kritika, predvsem skozi termina spolna identiteta in zahodna tradicija (HECKEN 2010: 205). Bolj kot nasilno vnašanje trivialnih besedil v kanon s pretvezo egalitarizma se mi zdi smiselno nenehno kritično pregledovanje kanona in dopolnjevanje s prezrtimi, največkrat manjšinskimi literaturami. Zdi se, da gre egalitarizmu v splošni težnji po »enakopravnem« branju za demokratičen pretres kanona, ko priporoča bralecem, predvsem manj izkušnim, trivialno literaturo in jim s tem olajša percepcijo ter se prilagodi njihovi bralni kompetenci in empatiji. A egalitarizem je le navidezen, saj se z omejevanjem različnih družbenih skupin na trivialno književnost pravzaprav omejuje njihova možnost prehoda iz nižje na višjo raven branja, kar vodi v sociološki redukcionizem.

v podobnem razmerju kot množična in trivialna literatura, saj sta pojma postmoderna in množična literatura širši področji, hkrati pa tudi predvidevata sociološko-kulturološko interpretacijo, postmodernizem in trivialna literatura pa merita bolj na literarnozgodovinska, torej ožja področja. Postmoderna, ki je poimenovanje za dobo, njeno družbo in kulturo, je širši, obsežnejši in nadreden pojem, postmodernizem, poimenovanje za umetnostno smer, pa je ožji, konkretnjši in podreden. V postmoderni, dobi, ki še vedno traja in jo je torej težko natančno časovno opredeliti, je postmodernizem (ZUPAN SOSIČ 2010c: 420) lažje kronološko določljiv: njegov začetek datiramo v drugo polovico 20. stoletja, v Sloveniji v osemdeseta leta, njegov konec pa pri nas sovпада s koncem tisočletja, natančneje s sredino devetdesetih let.

Umestitev postmodernistične književnosti v širši kontekst postmoderne dobe deluje podobno kot vpetost trivialne književnosti⁶ v pojav množične ali popularne kulture. Množična ali masovna književnost je širši sociološko-kulturološki termin, ki s stališča produkcije besedil uvršča literaturo v množično in elitno, medtem ko je trivialna književnost ožji literarnozgodovinski pojem, primeren za preučevanje trivialnosti v literarnih besedilih. V najbolj nevtralnem smislu se izraz množična kultura uporablja v navezavi na množičnost: množična kultura je s svojo modernostjo, deterioraliziranoostjo in možnostjo globalnega širjenja s pomočjo množičnih medijev namenjena množicam (KŁOSKOWSKA 1985: 101–103). Vzporejani štirje termini – postmoderna, postmodernizem, množična kultura, trivialna literatura – nimajo skupnega samo hipernimnega razmerja in s tem logičnega prenosa bistvenih skupnih potez na podrejena pojava, ampak tudi medsebojno pretočnost osnovnih določnic. Temeljne značilnosti postmoderne in postmodernizma se namreč ujemajo z določevalnimi potezami množične kulture in trivialne književnosti, pri čemer lahko medsebojnemu vplivu tudi zamenjamo smer, saj vemo, da je postmoderna naklonjena množični kulturi, postmodernizem pa je do nje apologetski in se vanjo zateka kot odgovor na hermetizem modernizma. Navezava postmodernizma na trivialno literaturo torej ni samo postmodernistični postopek, ampak ena izmed bistvenih lastnosti postmodernizma, kot trdi Huyssen (1986: 179), ki razlaga postmodernizem kot odgovor na modernizem, hermetizem, umik umetnosti iz življenja in na njegovo kritiko množične kulture. Njegovemu mnenju se je pridružila ena izmed osrednjih raziskovalcev postmodernizma, Linda Hutcheon, ko je v svoji *Poetiki postmodernizma* (1988) zapisala, da je postmodernizem odraz širitve poznega kapitalizma, razpadanja meščanske hegemonije, pa tudi odraz razvoja množične kulture.

Temeljne lastnosti postmoderne, tj. novost kot nadaljevanje enakega, dovršeni nihilizem in nova brezglobinskost (VATTIMO 1997: 10–23; JAMESON 2001: 13), se zrcalijo v izgubi vrednot globine, koherence, pomena, izvirnosti in avtentičnosti. Literarna doba kot tudi smer sta se naslonili na množično literaturo v smislu množične

⁶ Trivialna književnost je termin nemške literarne znanosti, ki se je v imenu demokratizacije književnosti uveljavil v šestdesetih letih, pri nas pa v osemdesetih. Termin ustreza angleškemu izrazu *subliterary literature* (ponekod tudi *escape literature/literature of escape*) in francoskemu *sous-littérature*, čeprav ga največkrat nadomesti kar širša oznaka *mass literature*, saj je prav angloameriško področje najbolj zasipalo ostala področja z raziskavami postmodernizma in množične kulture, kar je vplivalo na množično prevzemanje tega pojma. Izraz trivialna literatura in njegovo razmerje do sorodnih, a ne istopomenskih izrazov množična, zabavna in popularna literatura ter kič, šund in plaža je razložil Miran Hladnik v knjigi *Trivialna literatura* (1983).

produkcije in množičnih medijev kot načinov globalnega širjenja kulture. Množičnost, manko avtoteličnosti, razširitev estetike zaradi novih tehnologij, imitativnost, zabavnost, informativnost in didaktičnost (KŁOSKOWSKA 1985: 100–110; VATTIMO 1997: 10–23) se s področja množične kulture selijo v trivialno književnost, ki je njen sestavni del. Pravkar našete lastnosti so tudi sestavni del poetike postmodernizma in stanja postmoderne ter poudarjajo eskapistično, sedativno, kompenzacijsko in hedonistično naravo tako postmodernizma kot trivialne literature. Vse pripomorejo k analizi trivialnosti, vendar ker so predmet sociološko-kulturološkega vpogleda, jim primanjkuje še literarnozgodovinske razsežnosti.

Če se sociološkoculturološke analize bolj ukvarjajo s položajem, vlogo in učinkom trivialne (nizke, lahke ali shematizirane) književnosti v okviru zabavne, popularne, množične ali komercialne književnosti, poskuša literarnozgodovinska analiza določiti trivialnost kot skupni imenovalac trivialnih besedil in se torej bolj osredotočiti na vprašanje »kaj je trivialno« in »kdaj je trivialno«. Trivialnost se je v preteklosti največkrat razlagala tako, da so se značilnosti trivialnega besedila vzporejale z značilnostmi umetniškega ali literarno kvalitetnega besedila. Ker se zavedam, da tovrstno vzporejanje ni več tako plodno, bom v nadaljevanju poskušala razširiti primerjalni vidik z raziskavo zunajbesedilnih pogojev trivialnosti s pomočjo vednosti, da obe določnici (literarnost in trivialnost) nista diametralno nasprotna⁷ pojava in da se večkrat njune lastnosti ne izključujejo, ampak prepletajo in dopolnjujejo. Zavedam se tudi, da je težko potegniti objektivno izmerljive meje med trivialnim in netrivialnim besedilom, a zagovarjam ločevanje med njima na osnovi **dominante**: tako kot je v trivialnem besedilu trivialnost osrednja, bistvena in določujoča lastnost, je ta v netrivialnem (umetniškem, kanoniziranem) besedilu obrobna, manj bistvena in manj tipična poteza. Izhajam namreč iz teze, da je trivialnost (tako kot literarnost) premična kategorija, presečišče različnih lastnosti in procesov v besedilu in sobesedilu, sestavljena iz znotrajbesedilne in zunajbesedilne trivialnosti. V prvo spadajo bolj ali manj stalne lastnosti trivialnega besedila, estetika istovetnosti, simplifikacija in monosemičnost; drugo, zunajbesedilno trivialnost, pa sooblikujejo literarna kompetenca, empatija in vrednotenje. Z ločevanjem na znotrajbesedilno in zunajbesedilno trivialnost se delno približujem Solarjevi (1995: 30–75) razširitvi trivialnosti na vse tri člene na bralni osi, avtorja, besedilo in bralca, saj šele vsi skupaj tvorijo celoto »institucije«, imenovano trivialna književnost: obstajajo bralci, ki znajo brati samo na trivialen način, pa tudi pisatelji, ki vztrajno trdijo, da ne pišejo trivialnih besedil, čeprav je njihovo pisanje očitno trivialno.

Odgovor na vprašanje »kdaj je trivialnost« bodo dali zunajbesedilni procesi in lastnosti, odgovor na vprašanje »kaj je trivialnost« pa bo postavil v središče zanimanja predvsem besedilo ter dinamiko dveh estetik, estetike istovetnosti in nasprotnosti. Osnovni razločevalni kriterij med trivialnim in netrivialnim oz. umetniškim besedi-

⁷ Do danes se terminu trivialna literatura še ni našlo ustreznega nasprotnega pojma za poimenovanje del z izrazitimi estetskimi cilji. Izraza umetniška in visoka književnost sta le delno ustrezna, mogoče je najbolje uporabljati izraz netrivialna književnost. Trivialnost v tem smislu v nadaljevanju raziskujem podobno, kot sem raziskovala literarnost v študiji o literarnosti (2010b: 199–220), saj razumem trivialnost kot vzporednico literarnosti in se s tem pridružujem splošno sprejeti tezi o trivialni literaturi kot podsistemu literarnega sistema.

lom je **estetika istovetnosti**, navezana na (strukturalistične) termine avtomatizacija, deavtomatizacija in potujitev, ki so jih umetniki in teoretiki na začetku 20. stoletja vezali na receptivne mehanizme in okus konvencionalnih uporabnikov umetnosti. Če estetika istovetnosti z avtomatizacijo obvladuje trivialno besedilo, estetika nasprotnosti z deavtomatizacijo in potujitvijo prevladuje v netrivialnem oziroma umetniškem besedilu. Obe estetiki morata biti vsaj delno povezani, bistvena za razlikovanje pa je dominantnost prve ali druge estetike: estetika istovetnosti gradi besedilo tako, da upošteva večino ali vse literarne konvencije, estetika nasprotnosti pa v imenu izvirnosti in individualnosti prav namerno presega določena pravila, norme in obrazce. Poimenovanje estetika istovetnosti je Lotmanovo, osnovano na popolnem poistovetenju upodobljenega življenja z znanimi modeli (klišeji). Njej nasproti postavlja Jurij Lotman (ZUPAN SOSIČ 2010b: 205) estetiko nasprotnosti, ki je značilna za umetnost od baroka naprej, s katero umetnik nasprotuje ustaljenim modelom s svojo izvirno rešitvijo.

Trivialna književnost ponuja (po Adornu) instant užitke, umetniška »trajno« ugodje, povezano in utrjeno s procesi, ki sta jih ob pojmu katarze analizirala denimo Aristotel in Ingarden (VIRK 1999: 89). Glede na to prepričanost je stvaritev, ki bi popolnoma ustrezala sprejeti normi, tipizirana in ponovljiva; tovrstna epigonska dela so trivialna, medtem ko je literarno kvalitetno delo neponovljivo. Trivialna književnost se nesramežljivo oklepa shem in stereotipov, v nasprotju z umetniško, ki jih poskuša rahljati ali prikriti. Estetika istovetnosti proizvaja shematično književnost – ta izraz je nevtralniji od rahlo razvrednotenega pojma trivialno (BITI 1997: 396) in ga zato velikokrat nadomešča – poimenovano tudi klišejska⁸ in stereotipna književnost. Avtomatizacija shem, stereotipov in klišejev shematizira, stereotipizira ali klišeizira besedilo ter ga spreminja v že znano in predvidljivo. S procesi repetitije se večina informacij skozi obrazce, modele in vzorce ponavlja ter povzroča redundanco, tj. preobilje informacij in prisotnost odvečnih elementov. Redundanca v trivialnem besedilu lahko zaobseže eno ali več ravni, zato jo delimo na idejno-snovno, motivno-tematsko in stilno-jezikovno redundanco. Redundanca kot posledica ponavljanja večkrat podcenjuje bralčevo pozornost in jo utruja z monotonijo, ta pa lahko ogroža celo osnovne vloge trivialne književnosti, kot so iskanje nadomestila in pomiritve, tolažba in zabava, poenoteno poimenovane eskapistična, sedativna, kompenzacijska in hedonistična vloga.

Z estetiko istovetnosti je tesno povezan drugi kriterij, **simplifikacija** ali poenostavljanje. Poenostavljen pogled na svet je namreč temeljni imperativ trivialne književnosti, ki se mu prilagajajo vse ravni besedila s svojo preglednostjo, logičnostjo in nezapletenostjo. Pri tem je potrebno ločevati med enostavnostjo in poenostavljenostjo; prva pooseblja običajno stanje umetnosti, druga pa skrbi za njeno prilagojenost določeni skupini občinstva, običajno večinski publiki. Zahtevo, da se mora umetnost

⁸ Očitek klišejskosti so postmoderni preučevalci trivialnosti zavrnil z argumentom, da je tudi za umetniško oz. elitno književnost značilna uporaba uveljavljenih vzorcev, modelov ali klišejev. To seveda drži, vendar se doslednost in način uporabe le teh razlikuje. Medtem ko se v trivialni književnosti klišeji po nareku estetike istovetnosti dosledno ponavljajo in težijo k poenostavljeni mimetičnosti in torej nereflektirani stereotipnosti, se v netrivialni književnosti po principih estetike nasprotnosti skušajo klišeji tudi prenoviti, preseči ali razbiti. Tako so v trivialnem besedilu klišeji osnovni namen in cilj, v netrivialnem pa so samo del ubeseditvenega postopka.

(npr. s poenostavljanjem) prilagajati občinstvu, je že Shiller⁹ (KOMELJ 2010) kritiziral kot zvižajo, manipulirajočo z občinstvom, saj se je zavzemal za umetnost, ki razvija perceptivne in mentalne sposobnosti in s tem »oborožuje« ljudi. Poenostavljenost povzroča že samo navezovanje na znane žanrske, stilne ali poetološke obrazce, njihovo ponavljanje jo pa še utrjuje ter določa za temeljno poetološko načelo trivialnosti in obenem tudi njeno posledico. Poenostavljen pogled na svet izseva kolektivni duh določenega časa ali večinsko mnenje, s katerim se množična publika najlažje poistoveti. Popolno poistovetenje upodobljenega življenja z znanimi modeli ali klišeji pogojuje tudi poenostavljeno mimetičnost. Posnemajoče predstavljanje kakega dogajanja, stvari, stanja ali človeka upošteva tipizacijo in tako ustvarja iluzijo, da upodobljena stvarnost popolnoma posnema realno in objektivno resničnost, a jo tudi presega s svojo koncepcijo sreče. Programski optimizem temelji na naivnem hedonizmu: zapletene situacije (vsaj na koncu besedila) se nepoglobljeno, največkrat nemotivirano razrešijo, poiščejo se odgovori na vsa vprašanja. Vzpostavljanje zapletov in njihovo razreševanje je običajno didaktično, saj se nepravilnosti in odkloni kaznujejo, pravilnosti in urejenosti nagradijo, celotna eksplicitnost različnih ne/pravilnosti pa je podložena z moraliziranjem in ustrezno patetiko.

Estetika istovetnosti in simplifikacija sta tesno prepleteni še s kriterijem enopomenskosti, **monosemičnostjo**. Trivialno besedilo je enopomensko besedilo, ki se prav z avtomatizacijo, shematizacijo, stereotipizacijo, klišeizacijo, repetitijo in simplifikacijo izogiba večpomenskosti in s tem nevarnosti nerazumevanja besedila. S programskim odrekanjem različnosti, drugosti ali nepredvidljivosti teži k prilaganju, soglasnosti in sprejemanju predstavljenih vrednosti, kar bralce pasivizira in konformira (VUČKOVIČ 1987: 159). Monosemično besedilo je največkrat monološko: monološkost v Bahtinovem smislu namreč ne aludira na število udeležencev, pač pa na naravo samega diskurza (WALES 1989: 306), poenotenega in nadzorovanega s prevladujočim glasom avtorja. Z monološkostjo postajajo monosemična besedila manj ohlapna; saj pripetost referenta na znak trajno ukinja ambigviteto ali ambivalenco. V nasprotju z monosemičnostjo ureja polisemičnost v netrivialnem besedilu zgoščen in zaokrožen pogled na lastni fikcijski svet (ZUPAN SOSIČ 2010: 207b), ki ponuja več smislov in interpretacij. Večpomenskost s svojo univerzalnostjo zagotavlja besedilu njegov obstoj preko časovnih in kulturnih omejitev, pri čemer zanaša med bralce določeno stopnjo nelagodja,¹⁰ ki pa ga bralci trivialnega besedila nočejo občutiti. Monosemičnost lahko v tem smislu razlagamo kot odraz potrebe po redukciji pomenov, ki jo ljudje začitijo v večpomenskem položaju, ko se zaradi orientacije v nepregledni polisemičnosti raje odločajo za enopomenskost. Trivialna enopomen-

⁹ Poenostavljanje podcenjuje občinstvo, ki si takega zniževanja zahtevnosti sploh ne želi, kar naj pozori anekdota, ki jo je navedel Komelj (2010) pri kritiki egalitarizma: režiser Jože Tiran je pravi egalitarizem spoznal, ko so ga preprosti partizani razumeli za sebi enakega šele takrat, ko jih je on upošteval za sebi enake. Recitiral jim je namreč Cankarjevo črtico Gospod stotnik, za katero je (zaradi neizobraženosti borcev) tudi sam rahlo dvomil, da jo bodo razumeli, kaj šele z navdušenjem sprejeli. Najprej jim je malo razložil besedilo, nato pa recitiral na pamet. Ko je končal, je nastala popolna tišina. Trajala je le nekaj trenutkov, nato se je sprožil vihar navdušenja in priznanj, po literarnem večeru so mu ponudili svojo pomoč in prijateljstvo in ga šele takrat sprejeli za »enakega«.

¹⁰ Neva Šlibar (2008: 29) stopnjo nelagodnosti naveže na strokovnost bralca: ta se niža z naraščanjem bralne kondicije, spomina in poznavanja izbranega berila.

skost se v imenu redukcije pomenov izogiba tudi avtoreferencialnosti ali naravnano-
sti na sporočilo kot tako oziroma osredotočenosti na sporočilo zaradi njega samega
in se tako izmakne bistveni določnici literarnosti, ki prav z naravnanoostjo literature
nase oziroma s samonanašalnostjo tematizira svoja lastna obeležja.

Vsi trije kriteriji, estetika istovetnosti, simplifikacija in monosemičnost, so dokaj
abstraktni kriteriji in zato prilagojeni različnim obdobjem, smerem ali šolam. V svoji
splošnosti kar kličejo po znani Barthesovi (1974) delitvi besedil v dve veliki skupini,
berljiva in pisljiva besedila, po kateri so berljiva besedila tista, ki jih zlahka dekodi-
ramo po različnih konvencijah in kodih, saj so prilagojena bolj ali manj uveljavljenim
bralnim navadam in užitku prepoznavanja znanega. Berljivim nasprotna so pisljiva
besedila s svojo polisemičnostjo, pluralnostjo in odprtostjo ter užitkom ob sprejema-
nju neznanega in preseganju horizonta pričakovanja. Trivialno besedilo spada v prvo
skupino in prav berljivost je tista značilnost, ki jo zagovorniki trivialnosti največkrat
izpostavijo kot odliko trivialne književnosti.

Na vprašanje »kdaj je trivialnost« najboljši zgoščeno odgovarjajo tri¹¹ zunajbese-
dilne karakteristike, literarna kompetenca in empatija ter literarno vrednotenje. Prva,
literarna kompetenca,¹² se zdi za prepoznavanje trivialnosti odločilna, saj izhaja iz
bralčeve zmožnosti prepoznati trivialno besedilo in ga ovrednotiti. Tu se pridružujem
Solarjevi (1995: 75–77) tezi, da mora književnost vedno temeljiti na prepoznavanju
celote, v tem primeru institucije trivialne književnosti, kar pomeni, da ne obstajajo
samo trivialna dela, pač pa tudi pisci in bralci. Nekateri bralci namreč katerokoli pre-
brano književnost razumejo samo v okviru trivialne književnosti in ker literarnosti
sploh ne morejo dojeti, se apologetsko oklepajo le trivialnosti. Postmodernističnemu
mitu o enakih literarnih kompetencah bralcev se lažje odrečemo, če to prirojeno spo-
sobnost razumemo še malo širše. Izraz kompetenca je namreč jezikoslovni termin
Noama Chomskega, ki v njegovi transformacijski teoriji pomeni prirojeno sposobnost
tvorjenja pravilnih povedi, v literarno vedo pa se je prenesel kot sposobnost recep-
cije književnih besedil. Najbolj natančno jo je – kot sklop pravil, konvencij in žanrov,
ki bralcu pomagajo v procesu razumevanja književnosti – opredelil Jonathan Culler
(ZUPAN SOSIČ 2010b: 211). Medtem ko je Chomsky poudarjal pomen prirojene jezi-
kovne zmožnosti, literarna veda izpostavlja predvsem proces, v katerem se izoblikuje
literarna zmožnost, tj. literarno socializacijo. To je proces, v katerem bralec spoznava
in sprejema vrednote, stališča in znanje literarnega sistema družbene sredine, v kateri
živi, razdeljen na primarno in sekundarno socializacijo. V prvi se literarna zmožnost
izoblikuje v družini, druga pa zaobsega sistematiko učnega procesa. Nedvomno je prav
literarna socializacija najpomembnejša za razvoj literarne zmožnosti, čeprav bi veljalo
razmisliti tudi o deležu podedovane nagnjenosti do umetnosti nasploh in konkretno do

¹¹ Vse tri zunajbesedilne značilnosti sem podrobno razložila že v razpravi o literarnosti (ZUPAN SO-
SIČ 2010b: 199–220).

¹² V Sloveniji sta se ukvarjali s področjem literarnih kompetenc Meta Grosman in Neva Šlibar; sle-
dnja je preučevanje literarnih kompetenc povezala z razlago tujosti v literaturi (2008: 15–36), ki jo je
sistematizirala v sedem tipov tujosti. Ta model lahko služi kot ogrodje, iz katerega je mogoče razviti niz
literarnih kompetenc in podkompetenc. Dobrodošla v tej študiji je pragmatizacija spoznanja, da je literarni
svet ambivalenten: če se v smislu doživljanja in odzivanja na literaturo vedno bolj poudarja užitek branja,
je potrebno opozoriti tudi na tujost in nelagodje ob njej kot osnovno sestavino in jo ozavestiti ter upoštevati
v procesu bralne socializacije.

literature, ki vpliva na prožnejšo literarno zmožnost. Če za literarnost težko dokažemo intenco,¹³ bi to lažje storili pri določanju trivialnosti. Literarna intenca avtorja je preverljiva že v doslednem izpisovanju trivialnih obrazcev, modelov in žanrov, ki ne kaže samo na poznavanje trivialne strukture besedila, ampak na njeno uporabo s posebnim namenom: upoštevati množično publiko in njen manj zahtevni okus, hkrati pa zadostiti komercialnim potrebam literarnega trga, na katerem prednjačijo uspešnice.

Z literarno kompetenco je tesno povezana tudi **literarna empatija**¹⁴ ali zmožnost vživljanja v literarno besedilo, ki ni omejena samo na poistovetenje z likom ali dogajanjem, saj ne obsega le podoživljanje, ampak tudi razumevanje in sprejemanje. Zadnja procesa sta za bralčevo empatijo bistvena, ko mu omogočata razumevanje tuje izkušnje (VIRK 2008: 109), ki je sam nima, in zmožnost razpiranja drugemu (KAMUF 2002: 162–170) zaradi fikcijske narave književnosti, ki nima reference in prav zato tudi ne trdno postavljenih (jezikovnih) meja. Podobno kot ločimo bralce na trivialne in netrivialne na ravni kompetence, lahko deli bralce v dve skupini tudi raven empatije. Obstajajo namreč bralci, ki ne želijo spoznati izkušenj drugega, drugosti in drugačnosti, vključenih v kvalitetnejšo ali umetniško književnost. Ti se ob podoživljanju, razumevanju in sprejemanju drugačnega oziroma neznanega ne počutijo dobro, zato netrivialno književnost zavračajo, trivialna pa jim je dobrodošla prav zaradi užitka ob znanem. Zaradi primanjkljaja v njihovi kompetenci, omejeni le na poistovetenje z likom ali dogajanjem (a tudi lik in dogajanje morata biti prilagojena njihovi zožani kompetenci), povabila k drugosti ne sprejmejo, drugačnost in drugo pa niti ne sprejemajo niti ne razumejo. Glede sprejemanja neznanega/drugega/drugačnega lahko še enkrat ponovim Adornovo (1990: 69–100) misel, kako trivialna literatura samo izpolnjuje horizont pričakovanja in tako ponuja (potrošniškemu) bralcu možnost ostati takšen, kakršen je, medtem ko umetniška literatura zahteva od njega muko pozabe lastne naključne eksistence in znajdenje v drugosti fikcijskega sveta, ter jo navežem na Jaussovo prepričanje, da postanejo klasična (netrivialna) le tista dela, ki prebijajo horizont pričakovanja. Tako je trivialna literatura (tudi PREGELJ 2007: 12, SOLAR 1995: 120–122) beg iz trivialne realnosti na trivialen način; neke vrste uspavalno sredstvo, saj je njena vloga sedativna in terapevtska.

Zožano kompetenco trivialnih bralcev lahko preverimo tudi v odnosu do fikcijskosti. Čeprav fikcijski svetovi niso popolnoma samostojni in parazitirajo na resničnem svetu (ECO 1999: 82), se vendarle netrivialni bralci zavedajo ontološkega statusa fikcije in njene kognitivne vrednosti, zato ne preverjajo njenega statusa le z realnim svetom in si ne želijo književnosti, ki vnaša v fikcijskost pretežno reference na vsakdanjik in slehernika. Trivialni bralci pa si želijo ravno obratno, predvsem fikcijskih svetov, ki niso oddaljeni od njihovih realnih izkušenj in ki so jim s povečano stopnjo mimetičnosti zelo podobni ali pa so v razpletih in zgodbenih zasukih diametralno nasprotni od

¹³ Literarna intenca ali literarni namen je kategorija, projicirana s fenomenološkega polja na literarno teorijo. Pomemben delež k razgradnji pozitivistične ideje namenskosti je prispevala nova kritika, ki je dvomila v oceno avtorske intence, saj ne samo da presojevalci nimajo dostopa do (celotne) avtorske izkušnje, ki bi potrdila njegov namen, pač pa sama narava jezika kot kolektivne tvorbe prisili avtorja, da v procesu pisanja podredi svoj namen zakonom literarne strukture (BITI 1997:147).

¹⁴ Literatura kot prostor drugega, drugosti in drugačnosti je tema, ki se je leteva zelo veliko teoretikov, npr. Bahtin, Camus, Derrida, Iser, Blanchot, Lévinas, Nussbaum. Mnogi izmed njih, predvsem kritiki medkulturnosti, povezujejo etične komponente literature z empatijo (ZUPAN SOSIČ 2010b: 213).

realnosti, tj. idealistično optimistični. Če literarna empatija razume za fikcijsko tisto izjavo (RUSCH 1997: 133), pri kateri se vprašanja o obstoju fikcijskega sveta, na katerega se izjava nanaša, ne zastavljajo na enaki ravni kot vprašanja o obstoju dejanskega sveta, trivialna empatija obe ravni kar poistoveti in izhaja iz predpostavke, da vidiki ontologizacije, referencializacije in verifikacije v fikcijskem besedilu niso sekundarni, pač pa primarni. Trivialna empatija se je močno utrdila v postmodernizmu, predvsem s povečanim deležem trivialnih besedil in trivializacijo, tj. postopkom prenašanja osrednjih določnic trivialne književnosti na netrivialno. Ne samo da je bila trivialna književnost bolj dobrodošla, tudi umetniška književnost se je začela trivializirati oziroma sprejemati različne značilnosti trivialnosti, kar je povzročilo obrat v bralnem zanimanju. Ker (netrivialna) fikcijska besedila pogosto zanimajo bralce zaradi informacij o manj znanih obdobjih, prostorih, kulturah, navadah ali obnašanju, se mi zdi (tako kot PAVELU 2008: 178) presenetljivo, da se v zadnjih desetletjih pojavlja prizadevanje za omejitve fikcijske distance, ki naj bi fikcijske svetove kar se da približala bralcu in tako dosegla »neposrednost«. Po drugi strani pa, če upoštevamo postmodernistično zagretost za trivialnost, prizadevanje za omejitve fikcijske distance ne preseneča več.

Če literarna empatija omogoča bralcu zlitje z besedilom, vživljanje, sprejemanje in razumevanje tega, mu **literarno vrednotenje** ponuja možnost preseje o kvaliteti ali vrednosti prebranega, saj je eden od stalnih mehanizmov izbiranja literarnih del in njihovega uvrščanja v različne sezname, od priporočilnega branja v knjižnicah in obveznega šolskega ali študijskega čtiva do kanonizacije književnosti. Kompetenca, empatija in vrednotenje so soodvisne kategorije; zožana kompetenca povzroča pomankljivo empatijo ali obratno, kar pa v procesu recepcije vpliva naprej, na okrnjeno vrednotenje. S Solarjevo (1995: 75–77) definicijo bi se soodvisnost zunajbesedilnih značilnosti razložila takole: trivialni bralec s trivialno kompetenco in empatijo ne more drugače vrednotiti kot trivialno. To pomeni, da se že na prvi stopnji, izbiri svojega čtiva, odloča le za trivialno književnost, in tudi če prebira netrivialno besedilo, to močno zavrača in negativno vrednoti, zraven pa vseskozi poudarja svoje bralno nelagodje kot dokaz, da je netrivialna literatura nekvalitetno in neustrezno branje. Trivialni bralec pri vrednotenju berila tako izpostavlja vsečnost¹⁵ in jo argumentira kot najbolj ustrezen pogoj za doživljanje prebranega. Ker je vsečnost samo eden izmed ključev za odpiranje besedilu, ne sme postati edini usmerjevalec literarne socializacije ali kriterij vrednotenja v literarnem sistemu. Umanjkanje vsečnosti namreč ne pomeni nazadovanje pri doživljanju, saj se lahko vživimo v literarno osebo tudi, če nam ta ni všeč. Tudi če vživljanje v neljubo literarno osebo, nevšečni dogodek ali neprijetno vzdušje povzroči nazadovanje pri doživljanju, to še ne pomeni, da bodo okrnjeni še ostali procesi recepcije in da je potrebno nevšečno knjigo z bralnega seznama nadomestiti z všečno – sistemsko prilagajanje bralnemu horizontu določene skupnosti pomeni zaustavitev ali nazadovanje bralne socializacije, katero sem, v povezavi z egalitarizmom, že omenila.

¹⁵ Danes je kriterij vsečnosti, poimenovan tudi kriterij berljivosti, postal pomembno merilo pri izbiri literarnih besedil v šolskem kanonu. Z izbiro manj kvalitetnega, lahkotnega ali izključno všečnega besedila in s tem prilagajanjem le željam mladega bralca zaviramo proces literarne socializacije – tudi Neva Šlibar (2008: 15–37) se strinja, da je potrebno soočiti učenca s tujostjo literarnega besedila (ne pa se ji izogniti z izbiro le všečnega besedila) in jo razumeti kot njegovo običajno sestavino.

Trivialni bralec je pri vrednotenju tudi bolj dovzeten za populističnost, saj v svoje vrednostne sodbe vključuje že izoblikovane ocene medijskega vrednotenja, četudi so samo podaljšek medijskega oglaševanja. S trivialnim vrednotenjem, v katerega je lahko vključen celo avtor, je krog trivialnega literarnega sistema sklenjen, kar največkrat vpliva na ohromljenost trivialnega bralca v tem smislu, da ne zna reflektirati svojega položaja, niti ne prepozna kriterijev literarnosti ali trivialnosti. Tudi netrivialnemu bralcu ni enostavno vrednotiti, saj so se kriteriji vrednotenja v sodobni književnosti spremenili, kriza vrednot v sodobnosti pa pomeni tudi krizo kriterijev vrednotenja. Pri tem se je potrebno zavedati, da literarno vrednotenje ni samo stvar strokovnih bralcev, npr. literarne kritike, literarne zgodovine, medijev in različnih bralnih skupnosti, saj ga lahko razumemo kot širši proces literarnega sprejemanja, ki se ne ukvarja samo z iskanjem in potrjevanjem literarnosti in trivialnosti. Da je konstrukcija literarne kvalitete znatno bolj zapleten proces, dokazujejo tudi nove znanosti (npr. empirična literarna znanost, kulturni materializem, sistemska teorija ...) s skupnim spoznanjem o književnosti kot avtonomnem in raznovrstnem sistemu praks proizvodnje in potrošnje ter kritični, pedagoški in znanstveni reprodukciji tekstov. Čeprav v slovenskem literarnem sistemu po letu 1990 upoštevamo predvsem nove razmere, tj. kapitalistično usmerjen književni trg, postmoderni estetski relativizem in literarni pluralizem, se je vseeno potrebno vprašati o mestu cenzure v sodobnem vrednotenju.

Na tej točki se pridružujem Dovičevi (2007: 266–268) tezi o t. i. mehki cenzuri, izpeljani s perspektive določene družbene moči, usmerjene v neliterarne cilje, ko se določena literarna dela kljub kvaliteti zavračajo zaradi pomanjkanja ustreznih prijateljskih vezi avtorja, neizpolnjevanja kriterijev za različne projekte, nagrade ali subvencije ter »nezaželenih« političnih ali literarnih usmeritev. Prav nagrajevanje¹⁶ je v času, ko je postala nagrada merilo uspešnosti (pretvorjeno v kriterij kvalitete) avtorja, založbe ali institucije in nabiranja točk za nadaljnje delo, vprašljivo zaradi pristranskosti komisij in medijev. Ne samo mehka cenzura, ampak tudi trivialnost ali netrivialnost bralca izoblikuje trivialno vrednotenje. Da bi se literarna kompetenca, empatija in vrednotenje čim manj trivializirali, je potrebno preučevati trivialnost, nanjo opozarjati in jo reflektirati, predvsem v tesnem stiku z literarnostjo.

Sklep. Danes je raziskovanje trivialne književnosti spet dobrodošlo, saj se lahko prav z literarnozgodovinskim preučevanjem trivialnosti dodajo pretežno sociološko-kulturološkim analizam množične literature nove dimenzije, ki se zdijo koristne zaradi megalomanske literarne produkcije in potrebe po njeni refleksiji in vrednotenju. Ponovno preučevati trivialnost se zdi spet smiselno po slovesu postmodernizma, ko se je sredi devetdesetih let 20. stoletja v Sloveniji posloвила tudi njegova programska zahteva po sinkretizmu trivialnega in umetniškega in je trivialnost postala pretežno značilnost uspešnic ter v tem smislu manj kvalitetnih besedil. Ker je trivialna književnost del množične kulture, postmodernizem pa

¹⁶ Nagrajevanje ni vprašljivo samo zaradi pristranskosti komisij, ampak tudi zaradi upoštevanja naslednjih zunanjih kriterijev: uveljavljenost kandidata, prejšnje nagrade nominiranca, aktualnost ali modnost teme nominirane knjige, uveljavljenost založbe ali institucije, kjer je nominiranec objavil knjigo (člani komisije so npr. celo uslužbenci v založbi, ki kandidira nominiranca), populariziranje preko množičnih medijev, pohvala knjige pred izborom, kritike znanih osebnosti, uvrščenost knjige na priporočilni bralni seznam, upoštevanje bralnih interesov v smislu tržnosti knjige ...

postmoderne dobe, pokaže vzporejanje teh štirih pojmov – postmoderna, postmodernizem, množična kultura, trivialna literatura – logični prenos bistvenih skupnih lastnosti, hkrati pa tudi medsebojno pretočnost¹⁷ osnovnih določnic: umanjkanje inovativnosti, dovršeni nihilizem in plitkost; izguba globine, koherence, pomena, izvirnosti in avtentičnosti; množičnost, manko avtoteličnosti, razširitev estetike zaradi novih tehnologij, imitativnost, zabavnost, informativnost in didaktičnost ter eskapistična, sedativna, kompenzacijska in hedonistična narava tako postmodernizma kot trivialne literature.

Če se sociološko-kulturološke analize bolj ukvarjajo s položajem, vlogo in učinkom trivialne (nizke, lahke ali shematizirane) književnosti v okviru zabavne, popularne, množične ali komercialne književnosti, poskuša literarnozgodovinska analiza določiti trivialnost kot skupni imenovalac trivialnih besedil in se torej bolj osredotočiti na vprašanje »kaj je trivialnost« in »kdaj je trivialnost«. Čeprav je težko potegniti objektivno izmerljive meje med trivialnim in netrivialnim besedilom, je tvorno ločevanje med njima na osnovi dominante: tako kot je v trivialnem besedilu trivialnost osrednja, bistvena in določujoča lastnost, je ta v netrivialnem (umetniškem, kanoniziranem) besedilu obrobna, manj bistvena in manj tipična poteza. Izhajam namreč iz teze, da je trivialnost (tako kot literarnost) premična kategorija, presečišče različnih lastnosti in procesov v besedilu in sobesedilu, sestavljena iz znotrajbesedilne in zunajbesedilne trivialnosti. V prvo spadajo bolj ali manj stalne lastnosti trivialnega besedila, estetika istovetnosti, simplifikacija in monosemičnost; drugo, zunajbesedilno trivialnost, pa sooblikujejo literarna kompetenca, empatija in vrednotenje.

VIRI IN LITERATURA

- Theodor W. ADORNO, 1990: *Estetička teorija danas*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Roland BARTHES, 1974: *S/Z*. New York: Hill and Wang.
- Tihomir BRAJOVIĆ, 2009: *Kratka istorija preobilja*. Novi sad: Agora.
- Vladimir BITI, 1997: *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Marijan DOVIĆ, 2007: *Slovenski pisatelj: Razvoj literarnega ustvarjalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Umberto ECO, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Ludwig GIESZ, 1979: *Fenomenologija kiča*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Debord GUY, 1999: *Društvo spektakla i komentari društvu spektakla*. Zagreb: Bastard.
- Thomas HECKEN, 2010: Popular culture, popular literature, and literary criticism theory as the politics of a term. *Journal of literary theory* 4/2. 229–308.
- Miran HLADNIK, 1983: *Trivialna literatura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Linda HUTCHEON, 1996: *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi.
- Andreas HUYSEN, 1986: *After a great divide: Modernism, mass culture, postmodernism*. Bloomington: Indiana university press.
- Fredric JAMESON, 2001: *Postmodernizem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

¹⁷ Pretočnost je zmožnost primerjanih določnic, da njihove lastnosti prehajajo z ene na drugo, se premeščajjo ter medsebojno mešajo in prelivajo ena v drugo.

- Peggy KAMUF, 2002: Fiction and the experience of the other. *The question of literature. The place of the literary in contemporary theory*. Ur. Elizabeth Beamont Bissell. Manchester and New York: Manchester university press. 156–174.
- Antonina KŁOSKOWSKA, 1985: *Masovna kultura*. Novi Sad: Matica srpska.
- Miklavž KOMELJ, 2010: Fernando Pessoa v partizanskem taboru. *Nujnost poezije, eseji*. Koper: Hyperion. 118–168.
- Ilse NAGELSCHMIDT, Aleksandra HANKE idr. (ur), 2002: *Zwischen Trivialität und Post-moderne*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Thomas G. PAVEL, 2008: *Fikcijski svetovi*. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).
- Barbara PREGELJ, 2007: *Zgledno omladno: Trivialno v slovenski postmodernej književnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 12).
- Gebhard RUSCH, 1997: Fiktionalisierung als Element von Medienhandlungsstrategien. *Literaturwissenschaft als Wissenschaft über Fiktionalität*. Ur. Christian Oberwagner in Collin Scholz. Szeged (Studia Poetica, 10). 123–138.
- Milivoj SOLAR, 1995: *Laka in teška književnost: Predavanja o postmodernizmu i trivijalnoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Neva ŠLIBAR, 2008: Sedmero tujosti literature – ali: o nelagodju v/ob literaturi, literatura kot tujost, drugost in drugačnost. *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine in metode*. Ur. Boža Vogel Krakar. Ljubljana: FF, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (Obdobja, 25). 15–37.
- Tijana TROPIN, 2010: Majstor sudnjega dana: Granice između trivijalne i umetničke književnosti. *Književna istorija* 42/142. 571–578.
- Gianni VATTIMO, 1997: *Konec moderne*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Labirinti).
- Tomo VIRK, 2008: Literarnost in etika. Družbena vloga literature in literarne vede danes. *Literatura* 20/209. 98–116.
- , 1999: Perspektive leposlovja in vede o njem ob koncu tisočletja. *Zbornik predavanj 35. SSJLK*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF. 83–93.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2004: Alamut – ob zgodbi in pripovedi. *Jezik in slovstvo* 49/1. 43–55.
- , 2009: Kvaliteta ali uspešnost literature. Radijska oddaja *Arsov logos* (24. 11. 2009).
- , 2010a: Čas uspešnic. *Zbornik prispevkov z mednarodne znanstvene konference 90. letnica ustanovitve Univerze v Ljubljani in Univerze Komenskega v Bratislavi*. Bratislava: Univerza Komenskega. 260–270.
- , 2010b: Literarnost, ponovno. *Primerjalna književnost* 33/3. 199–220.
- , 2010c: Transrealizem – nova smer sodobnega slovenskega romana? *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 29). 419–425.
- , 2008: Zadrge odpetih poezij (spremna beseda). *V tebi se razraščam. Antologija slovenske erotične poezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor). 135–171.
- , 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.
- Katie WALES, 1989²: *A dictionary of stylistic*. London: Longman.

SUMMARY

The return to the study of formula fiction seems sensible once again after the end of postmodernism in the mid-1990s, when the programmatic demand for syncretism of the formulaic with the artistic dried up and formula fiction became mainly characteristic of best-sellers and in this sense texts of lesser quality. It is useful to add literary historical dimensions to sociocultural analyses of mass literature, wherein belongs formula fiction, by connecting it with the properties of the postmodern, postmodernism and mass culture and by the juxtaposition of these four notions establish the constants of their ongoing determinants: the lack of innovation, complete nihilism and a new superficiality; the loss of “values” such as depth, coherence, meaning, originality, and authenticity; mass culture, lack of autotelicity, the propagation of an aesthetic due to new technologies, imitation, entertainment, informativity, didacticity, and the escapist, soporific, compensatory and hedonistic nature both of postmodernism and formula fiction. In defining formula fiction I assume formulaicity as the common denominator of formulaic texts answering the questions “what is formulaicity” and “when is formulaicity” and in this sense (just as literariness) it is a flexible category, the intersection of various properties and processes in a text and its context, composed of text-internal and text-external formulaic elements. Text-internal formulaicity includes the more or less constant elements of formula fiction, the aesthetics of identity, simplification and monosemy; on the other hand, text-external formulaicity is formed by literary competence, empathy, and appraisal. While the aesthetics of identity is connected with clichés, stereotypes, schematization, repetition, redundancy, simplification, and monosemy and is thus a simplified and monosemic view of the world and organization of text, all three of the text-external characteristics derive from the reader’s competence in comprehending the text, the ability to live through it and empathize with it, connected with his appraisal of literature, i.e., the potential to judge the quality and value of that which is read.

UDK 27(091):09

Vanda Babič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

CERKVENOSLOVANSKA OSTALINA NA SLOVENSKEM –
ZGODBE, KRAJI IN OSEBNOSTI LJUBLJANSKEGA DELA

SUPRASELJSKEGA ZBORNIKA

(Prvi del besedil – do *Mučenja sv. Sabina*)

Avtorica se v svojem članku osredotoča na vsebinsko predstavitev ljubljanskega dela *Supraseljskega zbornika*, najobsežnejšega starocerkvenoslovenskega cirilskega spomenika iz 10.–11. stoletja. V nekdanji Kopitarjevi zapuščini, ki je danes del Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani, je pod sign. *Cod. Kop. 2* shranjenih prvih 118 listov menologija – cerkvenih beril za mesec marec. Prvi del zbornika oblikuje skupno devetnajst besedil, od tega je sedemnajst žitij pravoslavnih svetnikov ter po ena pohvala in molitev. V članku je podrobno predstavljenih prvih deset besedil.

The author concentrates on a presentation of the content of the Ljubljana portion of the Codex Suprasliensis, the longest Old Church Slavic Cyrillic manuscript of the tenth–eleventh centuries. In Kopitar’s archives, which are now in the Manuscript Collection of the National and University Library in Ljubljana, catalogued under *Cod. Kop 2*, it contains 118 preserved folia of a menology, the liturgical readings for the month of March. The first part of the Codex consists of nineteen texts of which seventeen are orthodox hagiographies, one an encomium, and one a prayer. The article gives a detailed presentation of the first ten texts.

Ključne besede: Supraseljski ali Retkov zbornik, najobsežnejši starocerkvenoslovanski cirilski rokopisni spomenik iz 10.–11. stoletja, menologij – cerkvena berila za mesec marec, ljubljanski, sankpeterburški in varšavski del zbornika, žitja pravoslavnih svetnikov, pridige Janeza Zlatousta

Key words: Codex Suprasliensis or Retko’s Codex, longest Old Church Slavic Cyrillic manuscript of the tenth–eleventh cc., menology – liturgy for the month of March, Ljubljana, St. Petersburg, and Warsaw sections of the Codex, orthodox hagiography, sermons of John Chrysostom

Supraseljski zbornik (Codex Suprasliensis) je najobsežnejši starocerkvenoslovanski cirilski rokopisni spomenik iz 10.–11. stoletja. Našel ga je M. K. Bobrovski¹ leta 1823 v Supraseljskem samostanu,² nedaleč (približno 15 km) od Białystoka, na severovzhodu Poljske (v takratni Zahodni Rusiji). Medtem ko je spomenik jezikovno, paleografsko in pravopisno prvi opisal A. H. Vostokov leta 1825 v reviji *Библиографические*

¹ *Михаил Кириллович Бобровский* (1784–1848) – ruski slavist in orientalist, eden prvih ruskih raziskovalcev, ki so znanstveno pristopili k preučevanju slovanskih jezikov [KME I: 204–05].

² *Monaster Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Supraślu* (osnovan 1498) – spada k Poljski avtokefalni pravoslavni cerkvi in je danes eden izmed šestih pravoslavnih samostanov na Poljskem.

лицы³ in ga postavil v 11. stoletje, je prvo izdajo spomenika v celoti pripravil Fran Miklošič⁴ na Dunaju 1851 po Kopitarjevem prepisu (*Monumenta linguae palaeoslovenicae e Codice Suprasliensi*). Sledili sta izdaji manjših odlomkov: leta 1868 izdaja I. I. Sreznjevskega treh odlomkov po prepisu v zapuščini Vostokova in enega odlomka po originalu sanktpeterburškega dela (vendar pa s prikazom celotne vsebine spomenika ter z analizo njegovega jezika in pravopisa; MOGUŠ 1971: 46), leta 1879 pa še izdaja Общества любителей древней письменности s prvim sešitkom sanktpeterburškega dela rokopisa.⁵ Po Miklošiču je celoten spomenik izdal šele Sergej Severjanov leta 1904 (Супрасльская рукопись. Том I. Памятники старославянского языка. Том II, вып. 1-й. Санктпетербург). Ponatis te kritične izdaje po paleografski metodi in z izčrpnimi podatki o izgledu besedila v opombah pod tekstom (MOGUŠ 1971: 46) je nastal v Gradcu 1956 v dveh knjigah z naslovom *Codex Suprasliensis. Editiones monumentorum slavlicorum veteris dialecti*. Izdaja Severjanova je kot osnova poslužila naslednji – bolgarski izdaji, prav tako v dveh knjigah: *Супрасльски или ретков сворник* (1982), ki peterburško izdajo dopolnjuje z reprodukcijami vseh strani iz originala in pri večini besedil še z grškimi izvornikom [КМЕ III: 777].⁶

Supraseljski zbornik je po vsebini zbornik cerkvenih beril za mesec marec (*menologij*) z žitji svetnikov pravoslavne cerkve in zbornik homilij (pridig) za postni in velikonočni čas (*panegirik*). V celoti obsega 285 strani (skupno 37 zvezkov/sešitkov = XXXVII kvaternijev)⁷ in 48 besedil, od tega je 24 žitij, 22 homilij (večinoma Janeza Zlatousta) ter po ena pohvala in molitev. Zbornik je v celoti napisal samo en zapisovalec – Retko⁸ – v prvi polovici 11. stoletja (okoli 1010) v zahodnem delu Vzhodne Bolgarije (blizu mesta *Панагюрице*; КМЕ III: 781). Po njem se spomenik imenuje tudi *Retkov zbornik*.

Shranjen je v treh evropskih nacionalnih knjižnicah. Prvi del – 118 listov – je dragocena last Rokopisne zbirke *Nacionalne in univerzitetne knjižnice* v Ljubljani (sign. *Cod. Kop. 2*) in je del Kopitarjeve zbirke slovanskih kodeksov.⁹ Obsega 16 sešitkov

³ А. Х. Востоков: Известие о вновь открытых древних словенских рукописях (о Супрасльской рукописи). *Библиографические листы*. № 14. Санкт-Петербург, 1825. 189–200. Дополнения и поправки к известию о Супрасльской рукописи XI века. *Библиографические листы*. № 36. Санкт-Петербург, 1826. 533–37 (И. И. Срезневский, *Филологические наблюдения А. Х. Востокова*. Санкт-Петербург, 1865. 156–67).

⁴ V literaturi se pojavlja tudi podatek, da je Miklošič izdal samo ljubljanski del spomenika [КМЕ III: 776], vendar je to napačna trditev, saj je v njegovi izdaji prepisanih vseh 48 besedil.

⁵ Več o delnih izdajah spomenika iz leta 1868 in 1879 ter kasnejših – P. Lavrova (Petrograd, 1915) in E. F. Karskega (Leningrad, 1928) – glej natančneje v: MOGUŠ 1971: 46 in [Blg 13–16].

⁶ Več o izdajah celotnega spomenika glej v: Vanda Babič, *Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem – Žitja svetnikov v ljubljanskem delu Supraseljskega zbornika* (drugi del besedil – od *Mučenja sv. Sabina* do konca) [članek v tisku; predvidoma v: *Zora 77*, Maribor, 2011].

⁷ *Kvaternij* (lat. *quaternio*) – pola papirja v četverki, tj. *štirje* skupaj prepognjeni listi oz. *osem* v zvezek vpetih listov.

⁸ Njegov pripis z imenom je shranjen na skrajnem desnem robu strani 104a [Sev 207] ljubljanskega dela zbornika: ... ѿ помиловѣ рѣтѣка амин ... – sln. Gospod, usmili se Retka. Amen (glej še: Vanda Babič, *Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem ...*; op. 6).

⁹ Jernej Kopitar se je za Supraseljski zbornik zanimal že pred izdajo Clozevega glagolita (1836), saj je želel oba spomenika primerjati med seboj, od Bobrovskega pa si mu ga je uspelo izposoditi šele nekaj let kasneje. Tako mu je ta leta 1838 na Dunaj najprej poslal drugi del rokopisa, katerega je Kopitar prepisal v prvih mesecih 1839. Po vrnitvi izposojenega dela je od Bobrovskega kmalu prejel še prvih 16 sešitkov, ki

= XVI kvaternijev;¹⁰ od tega po Severjanovu manjka pri *prvem* sešitku prvi list, pri *tretjem* četrti in peti, pri *enajstem* prvi in osmi list, pri *dvanajstem* prvi, četrti in peti (medtem ko je osmi list napačno vpet med peti in šesti kvaternij) in pri *šestnajstem* sešitku poslednja dva lista, tj. sedmi in osmi.¹¹ Ljubljanski del zbornika sestavlja prvih *devetnajst* besedil (sedemnajst cerkvenih beril za marec in sicer od 4. do 24. marca, ena pohvala in ena molitev). Zaradi manjkajočih listov so okrnjena naslednja besedila: – a) prvo (*Mučenje sv. Pavla in Julijane*) – manjka začetek; – b) tretje (*Čudeži sv. Konona*) – med besedilom manjkata dva lista; – c) enajsto (*Mučenje sv. Sabina*) – manjka zaključek; – č) dvanajsto (*Mučenje sv. Aleksandra*) – zgodba nima začetka, niti konca; – d) trinajsto (*Zgodba o vojaku*) – ohranjen je samo drugi del zgodbe; – e) štirinajsto (*Žitje Pavla Preprostega*) – v sredini besedila manjkata dva lista; in – f) devetnajsto (*Mučeniška smrt sv. Artemona*) – manjka zaključek zgodbe. Čeprav je po mnenju Severjanova pri ljubljanskem delu Supraselskega zbornika izgubljenih samo deset listov, lahko predvidevamo, da (vsaj) na začetku manjka več listov (in ne samo eden) z besedili za 1.–3. marec [KME III: 777]. Omeniti velja tudi prepričanje A. Marguliésa, da je večja vrzel tudi pri enajstem oz. dvanajstem sešitku – za en ali celo dva sešitka, saj vmes manjkajo besedila za 14. in 16.–18. marec.¹² Ljubljanski del spomenika je tudi sicer najbolj okrnjen, saj v obeh preostalih delih zbornika v besedilih skoraj ni vrzeli.

Drugi del – 16 listov – je leta 1856 (od posestnika Strelbickega) odkupil Atanasij F. Byčkov, takratni vodja Rokopisne zbirke Imperatorske javne knjižnice, in je danes shranjen v njeni naslednici – *Ruski nacionalni knjižnici* (Российская национальная библиотека) v Sankt Peterburgu (sign. *Q. p. I. 72*). Ruski del spomenika obsega dva polna sešitka – XVII. in XVIII. kvaternij – s *štirimi* besedili (dve Zlatoustovi besedi in dve cerkveni berili za 26. in 29. marec),¹³ od tega je prvo brez začetka (posledica vrzeli dveh zaključnih listov ljubljanskega XVI. sešitka), pri zadnjem besedilu pa njegov zaključek spada že v varšavski del.

jih je začel prepisovati 19. februarja, z delom pa končal 20. aprila 1840. Ne ve se, zakaj tega dela spomenika ni nikoli vrnil. Po Jagičevem mnenju, naj ne bi bila krivda samo na Kopitarjevi, ampak lahko kar na obeh straneh. Po Kopitarjevi smrti (1844) je bil prvi del zbornika leta 1845 skupaj s preostalo njegovo rokopisno zbirko prepeljan v Ljubljano – v last ljubljanske Licejske knjižnice, predhodnice današnje NUK (JAGIČ 1910: 212–13; MOŠIN 1971: 46).

¹⁰ Vladimir Mošin (1971: 47) je sešitke v ljubljanskem delu natančneje opredelil. Ker sem pri pregledu originala prišla do nekaterih drugačnih zaključkov, navajam tu še svoje popravke:

Mošin: ternij + kvaternij (manjka list) + ternij + kvaternij + kvinternij (manjka list) + 5 kvaternijev + ternij + binij + 4 kvaterniji (zadnjemu manjkata 2 lista) = 116 listov.

Popravki: ternij + **kvinternij** (manjka list) + ternij + kvaternij + kvinternij (manjka list) + 5 kvaternijev + ternij + binij + **2 kvaternija + kvinternij (manjka list) + ternij (manjka list)** = 118 listov.

¹¹ [Sev 1, 31, 155, 167 in 255].

¹² Po mnenju A. Marguliésa je enajsto besedilo za 13. marec (*Mučenje sv. Sabina*), naslednji dve (okrnjeni) besedili (*Mučenje sv. Aleksandra* in *Zgodba o vojaku*) nista trdno vezani na določen dan v koledarju, štirinajsto (*Žitje Pavla Preprostega*) pa je namenjeno branju 19. marca ([KME III: 777–78] in MARGULIÉS 1927: 6–7). Po mnenju Sreznevskega je 18. marcu pripisano *Žitje in dejanja sv. Anina Čudotvorca* [Sev 543–70], ki je kot zadnje dodano na koncu varšavskega dela zbornika (MOŠIN 1971: 56). Tudi v Ohriskem prologu Nikolaja Velimirovića [1928] je ta dan pripisan Aninu Čudotvorcu.

¹³ V spomeniku ni cerkvenih beril za 8., 27. in 28. marec. Po mnenju M. Capalda pri tem ne gre za izgubo listov, ampak za vpliv grških izvirnikov (CAPALDO 1980: 210; navedeno po: KME III: 778).

Najobsežnejši del Supraseljskega zbornika – 151 listov – je danes shranjen v varšavski *Nacionalni knjižnici* (Biblioteka Narodowa) v posebni zbirki grofa Zamojskega (sign. *BOZ 201*), pred tem pa je doživljal burno zgodovino. Leta 1847 je M. K. Bobrovski svojo knjižnico (v kateri je bil tudi tretji del Supraseljskega zbornika) prodal zbiratelju Władysławu Trębickemu (pod pogojem, da jo sam obdrži do konca svojega življenja), po smrti Trębickega pa je večino zbirke leta 1869 odkupil grof Zamojski. Zbornik je v knjižnici rodbine Zamojskih (*Biblioteka Ordynacji Zamojskiej*) ostal vse do 1939, ko je med drugo svetovno vojno izginil in veljal za uničenega.¹⁴ Nato pa se je skrivnostno pojavil leta 1962 v Ameriki, ko so ga v odkup ponudili Harvardski univerzitetni knjižnici in ga 1968 po nekajletnih tajnih dogovorih ponovno pripeljali nazaj v Varšavo v že omenjeno zbirko. Skupno obsega 19 sešitkov – od XIX. do XXXVII. kvaternija, od katerih samo poslednjemu primanjkuje sedmi list. Vsebinsko je varšavski del zbornika večinoma homiletičen; v njem je osemnajst hvalnic in pridig Janeza Zlatousta, po ena pridiga patriarha Fotija in arhiepiskopa Epifanija, poleg njih pa še pet žitij svetnikov (dve – za 30. in 31. marec – na začetku varšavskega dela in tri na koncu). V zadnjem besedilu je vrzel zaradi že omenjenega izgubljenega lista, nima pa niti zaključka, saj se s tem besedilom konča zadnji (285.) list zbornika.

Ljubljanski del Supraseljskega zbornika s svojo vsebino najbolj ponazarja osnovno vsebinsko opredelitev spomenika (*menologij*), saj je v njem *sedemnajst* cerkvenih beril (poleg ene pohvale in ene molitve) razvrščenih po dnevih od 4. do 24. marca.¹⁵ V sanktpeterburškem in varšavskem delu so po dnevih naslovljena samo še berila za 26. in 29.–31. marec; na koncu celotnega zbornika so za homiletičnim delom dodana še tri žitja, od tega je srednje besedilo namenjeno branju 7. marca (*Žitje in mučeniška smrt Bazilija in Kapitona, mučenih v Hersonu*), medtem ko sta preostali žitji (samo) po predvidevanjih pripisani 4. marcu (*Žitje meniha Jakoba*)¹⁶ in 18. marcu (*Žitje in dejanja sv. Anina Čudotvorca*).¹⁷

Vsebino ljubljanskega dela Supraseljskega zbornika tako večinoma tvorijo žitja oz. življenjepisi svetnikov, v katerih je opisan samo "svetniški" del njihovega življenja:¹⁸ največkrat njihovi zadnji dnevi, ko so kljub nepredstavljenim mučenjem vse do svoje odrešujoče smrti globoko verovali v boga. Le redki so pri tem ostali pri življenju (npr. sv. Konon iz Bidane, sv. Izakij). Vsa »mučeniška« žitja so si vsebinsko precej podobna. Vsi trpeči kristjani s ponosom in z umirjenostjo sprejemajo grozovita mučenja vladajočih poganov: njihova telesa izžigajo, pretegujejo, pretepajo z razbeljenimi železnimi palicami, njihove krvaveče rane natirajo s soljo ..., še strašnejša pa je njihova smrt v ledeno mrzli vodi, v ognjenih zubljih, pod rabljevimi zamahom

¹⁴ Zbornik so Nemci leta 1939 odpeljali v Berlin, vendar so ga dve leti kasneje po posredovanju poljskih knjižničarjev vrnili v varšavsko nacionalno knjižnico. Po vojni je izginil in obveljalo je prepričanje, da je zgorel med zatrtjem varšavske vstaje v jeseni 1944 (KASZLEJ 1997: 64).

¹⁵ Vmes so med beriloma za 13. marec in 19. marec vrzeli zaradi manjkajočih listov (ponovno glej op. 12).

¹⁶ [SJS I: 847–48] in VELIMIROVIĆ [1928].

¹⁷ [SJS I: 38] in VELIMIROVIĆ [1928] (glej še op. 12).

¹⁸ V žitjih ni opisano celotno življenje mučencikov-svetnikov; le pri nekaterih je na začetku besedila na kratko omenjeno njihovo zgledno in pobožno življenje v mladosti (npr. v *Čudežih sv. Konona*) ali njihovo predhodno grešno življenje v poganstvu (npr. v *Mučenju sv. Trofima in Evkarpija*).

... A vsi poslednje dejanje sprejemajo z zadovoljstvom, umirjenostjo, celo z vznichenostjo, saj se jim obeta večno življenje v božjem kraljestvu. Velikokrat je v žitjih opisano tudi dogajanje po njihovi smrti, npr. svečane pogrebne slovesnosti (*Žitje sv. Izakija*), izkop umrlih mučnikov in njihov obredni pokop v krogu privržencev ali sezidava cerkve v njihov spomin (npr. *Mučenje sv. Baziliska*, *Mučenje sv. Teodora*, *Konstantina ...*, *Mučenje štiridesetih svetih mučnikov*). V *Mučnju sv. Dometija in njegovih učencev* je dogodkom po njegovi smrti namenjena kar polovica zgodbe: dve leti po mučnikovi smrti pride na samotno goro trgovec z dvema kamelama in po nesreči si ena izmed njiju zlomi nogo; a noga čudežno ozdravi, ko nesrečna žival stopi v dolbino, kjer je pokopan sv. Dometij ... Tudi sicer so v vseh žitjih glavna vsebinska premisa čudeži, neposredno povezani s prošnjami mučnikov, naj jim bog pomaga pri sprejemanju trpljenja (npr. *Mučenje sv. Pavla in Julijane*, ... *sv. Baziliska*, ... *štiridesetih svetih mučnikov*, ... *sv. Aleksandra*) ali pri dokazovanju božje premoči (*Čudeži sv. Konona*, *Mučenje sv. Sabina*, *Žitje sv. Izakija*, *Mučeniška smrt sv. Artemona*). Čudeži se dogajajo tudi po njihovi smrti (*Mučenje sv. Teodora*, *Konstantina ...*), ali pa so vzvod za sprejetje krščanske vere in kasnejšo globoko pripadnost bogu (*Mučenje sv. Trofima in Evkarpija*). V vseh žitjih se poudarja dejstvo, da je prav zaradi čudežnih ozdravitev, nerazložljivih uničenj poganskih templjev, nenadnih nesreč mučiteljev, pojavitev svetniških avreol nad glavami umrlih ... veliko nevernikov kljub preteči grozljivi usodi sprejelo krščansko vero. Žitja so polna prepričevanj in raznovrstnih obljub poganskih izpraševalcev, naj ujetniki vendarle opuste svojo vero in darujejo poganskim bogovom, in še daljših, včasih skoraj neskončnih, venomer ponavljajočih se razlag mučnikov, da je bog zanje samo eden in vseomogočni ter da se svoji veri ne bodo nikoli odrekli. Svoja prepričanja izrekajo pred in med mučenjem, neposredno pred smrtjo in v številnih nagovorih nevernikom. V *Mučnju sv. Ko(n)drata in tistih, ki so bili z njim* smo tovrstnih razgovorov z izmenjujočimi se mučenji deležni skozi celotno zgodbo in v različnih mestih Male Azije.

Dogajanje večine žitij je postavljeno v 3.–4. stoletje (po eno pa v 2. stoletje [*Čudeži sv. Konona*], na konec 5. oziroma na začetek 6. stoletja [*Žitje sv. Gregorija*, *rimskega papeža*] in celo v 9. stoletje [*Mučenje sv. Teodora*, *Konstantina ...*]) ter na področja Male Azije (Turčija), Palestine, Egipta, današnje Tunizije, pa tudi v Rim. Samo pri enem žitju (*Mučenje sv. Teodora*, *Konstantina ...*) so mučitelji *Saraceni* (*Arabci*), ki se zaman naprezajo, da bi kristjani sprejeli islam, v vseh ostalih so njihovi nasprotniki poganski vladarji, ki so v prvih stoletjih našega štetja množično preganjali kristjane.

Od »mučeniških« žitij (v zborniku imenovanih *мъчение*, *мъка* ali *страсть*) se vsebinsko loči pet žitij (večinoma imenovanih *житие*): *Žitje sv. Gregorija*, *rimskega papeža*, v katerem je opisana zgodbica, ki ponazarja njegovo radodarnost in skrb za uboge; *Žitje Pavla Preprostega* z zgodbo o njegovem puščavniškem življenju in o njegovih sposobnostih izganjanja hudiča; *Žitje sv. Izakija* – preplet več zgodbic, ki so tudi zgodovinsko verodostojne (borba cesarja Valensa z Goti in njegova smrt, štiridesetletna prevlada arijanstva v Konstantinoplu, prvi carigrajski koncil itn.); *Čudeži sv. Konona* – z opisom mnogih njegovih čudežev; – zaključek *zgodbe o vojaku*, ki je po smrti doživel vrsto čudežev in prišel nazaj na svet. Omenjena žitja so vsebinsko raznovrstna in zaradi tega tudi zanimivejša od ostalih.

Vsebina ljubljanskega dela Supraselskega zbornika (prvi del: do *Mučenja sv. Sabina*)¹⁹

1. (4. marec): 2^(a). list I. kvaternija (prvi list manjka) – 1^(a). list II. kvaternija [*listi I^a–8^a*; *Sev*²⁰ 1^[1]–15^[15]]: **Mučenje sv. Pavla in Julijane** – zgodba o sv. Pavlu (stcsl. павълъ, пауълъ, tudi пауль; gr. Παῦλος, lat. *Paulus*), ki je bil skupaj s svojo sestro Julijano (stcsl. июлиани, ию-, оу-, tudi у-; gr. Ἰουλιανή, lat. *Iuliana*)²¹ umorjen v 3. stoletju v Ptolemaidi (Palestina) v času vladanja cesarja Avrelijana (stcsl. аврелианъ; gr. Αὐριλλιανός, Αὐρηλιανός, lat. *Aurelianus*);²²

(začetka ni): (-)мѡиѣхъ²³ бо ѡтъ бога ѣсѣтъ твоиѣ бо доуши погъибѣлъ прѣдъдоуѣ дожи ѣ до езмръти. ... (sln. saj sva med tistimi, ki jih je Bog odrešil. Beda pa se bo tvoje duše polasčala vse do smrti ...);

zaključek: (...) ѣ погребѡша мирънѣ съ радѡстниѣ цѣсарѣствоуѣштроу Гоу нашемоу ꙗс хсоу съ нѣмъже ѡт цоу слава коуп'но съ стъинѣмъ дхѡмъ нзиѣнѣ ѣ присно ѣ въ вѣкы вѣкомъ ами" ÷²⁴ (sln. ... V miru in radosti so ju pokopali. Kraljuje nam Gospod naš Jezus Kristus; slava Očetu in Sinu in Svetemu Duhu zdaj, za vedno in na vekov veke. Amen).

Zgodba o mučeniku Pavlu, ki se je med cesarjevim obiskom v Ptolemaidi prekrizal in bil zato nemudoma zaprt v ječo. Ko je naslednji dan pred sodiščem pogumno izpovedal svojo vero, so ga kruto mučili. (Pričetek zgodbe v *Supr.*) Tedaj je njegova sestra Julijana javno obtožila cesarja, da je brezbožnež in tiran, pa so trpinčili še njo. Mučenika so pretepali z razbeljenimi palicami, ju po čeljustih udarjali s svinčenimi krogli, žgali s svečami po celem telesu itn., vendar njunega prepričanja niso omajali. Njuno stoično prenašanje bolečin je spodbudilo tri vojake, da so se tudi sami izrekli za kristjane, čeprav so bili zaradi svojega dejanja tudi oni grobo kaznovani. Cesar je skušal Julijano celo premamiti z oblubo, da se bo poročil z njo, če se odreče Kristusu, vendar ga je zavrnila. Zato so jo po cesarjevem ukazu na javnem mestu izpostavili oskrunjenju, a tudi tam jo je bog zaščitil: angel je oslepil vse, ki so pohotno pritekli k njej. Vse to je prepričalo množice, da so začeli tudi sami slaviti boga, zato je cesar Avrelijan ukazal, naj mučenika usmrtijo. Pavel in Julijana pa sta se tega razveselila in med potjo na morišče prepevala: ... езпасае на ѡтъ ѡскръбѣнѣштихъ наю ѣ

¹⁹ Vsebina drugega dela (besedila od *Mučenja sv. Sabina* pa do konca ljubljanskega dela zbornika) je objavljena v: Vanda Babič, *Cerkvenoslavenska ostalina na Slovenskem – Žitja svetnikov ...* (glej op. 6). V članku so natančno predstajene tudi različne izdaje celotnega zbornika.

²⁰ Vladimir Mošin (1971: 50–56) navaja tudi Miklošičevo izdajo iz leta 1851. Sama podajam samo podatke (stran ^[vrtical]) iz ponatisa izdaje Severjanova iz 1956 [*Sev*], s katero se povsem ujema tudi kasnejša izdaja Bolgarske akademije znanosti iz 1982 [*Blg*].

²¹ [SJS III: 1–2 in SJS I: 845].

²² *Avrelijan* – polno ime *Lucij Domicij Avrelijan* (lat. *Lucius Domitius Aurelianus*; 217–75), rimski cesar med leti 270–275 (rojen v okolici Sirmiuma – današnje Sremske Mitrovice). Po nemirnem obdobju vojskovanja cesarjev je vzpostavil enotnost države. Zgradil je 19 km dolg zid okoli Rima (Avrelijanovo obzidje). Za najvišjega boga je postavil sončnega boga (Sol invictus) [SJS I: 67; SVL I: 125].

²³ [*Blg* 1: -мѡиѣхъ – zaključek oblike езпасае мѡиѣхъ (sln. odrešenih)].

²⁴ (...) нзиѣнѣ ѣ присно ѣ въ вѣкы вѣкомъ ами" ÷ (sln. zdaj, za vedno in na vekov veke. Amen) – ustaljeno besedno zvezo, ki se skoraj vedno pojavlja na koncu besedil, v nadaljnje navajam kot [ust. b. z.], v opombah pa podajam morebiten različen zapis iste besedne zveze.

нѢННАВИДАШТАА НАЮ ПОСРАМИ. ... (sln. ... rešil si naju pred zatiralci in osramotil vse najine sovražnike ...).²⁵

2. (5. marec): 1^(a). list II. kvaternija – 5^(a). list II. kvaternija [*listi 8^a–12^a; Sev 15^[18]–23^[26]*]: **Mučenje sv. Baziliska** – zgodba o sv. Bazilisku (stcsl. *василискъ*, *васильскъ*; gr. *Βασιλίσκος*, lat. *Basiliscus*),²⁶ mučenem in umorjenem za časa cesarja Maksimijana;²⁷

začetek: МѢСАЦА МАРТА ВЪ ̅ ДЕНЬ. МЪЧЕНИЕ ̅ТАДГО ВАСИЛИСКА ꝛ ВЪ ТО ВРѢМА ЦѢСАРЬСТВОВАВШОУ МАКЪМИНІАНОУ. ПРИДЕ ПРѢМЪННІКЪ ВЪ ̅СЪ КЛИПИУДА МѢСТО. ИНЪ ВОЕВОДА ИМЕНЕМЪ АГРИПА. ... (sln. Meseca marca, petega dne. Mučenje svetega Baziliska. V času vladanja cesarja Maksimijana je v mesto prefekta Asklepioda²⁸ prišel njegov naslednik, vojvoda Agripa²⁹ ...);

zaključek: (...) ВЪИВАЮТЪ ЖЕ ЧОУДЕСА МНОГА НА МѢСТѢ ТОМЪ. И ВСИ НАСЛАЖДАЮШТЕИ СА ЧОУДЕСЪ. СЛАВАТЪ ̅ТЪ ЦА И СНА И ̅ТАДГО ДХА. [ust. b. z.]³⁰ (sln. ... Mnogi čudeži se dogajajo na tem mestu in vsi, ki so deležni teh čudes, slavijo Očeta in Sina in Svetega Duha, zdaj ...).

Sv. Bazilisk je bil zaradi svojega verskega prepričanja precej časa zaprt v ječi, kjer se mu je oglasil sam Jezus Kristus. Potolažil ga je, da bo med mučeniško smrtjo ob njem, še zadnjič pa naj se poslovil od svoje družine. Ko je v glavno mesto Ponta, v Amazejo,³¹ prišel Asklepiodov namestnik Agripa, je ukazal, naj sv. Baziliska pripeljejo v Komano,³² na poti pa naj ga mučijo in pretepajo. Tako so mu izdelali čevlje, v katere so vtaknili žeblje, pretepali so ga in vsa zemlja je bila napita z njegovo krvjo. Med potjo se je zgodila vrsta čudežev (ozelenelo je suho drevo, vsi, ki so se ga dotaknili, so ozdraveli ...) in mnogi so začeli verjeti v boga. Zato so ga rešili spon: tedaj se je z gore spustila čreda volov in se mu poklonila. Ko so sv. Baziliska pripeljali v Apolonovo svetišče in od njega zahtevali, naj daruje poganskemu bogu, je prosil Jezusa Kristusa, naj uniči brezčutnega in gluhega malika. Pa je z nebes švignil ogenj in zažgal pogansko svetišče. Prestrašeni Agripa je to dejanje pripisal čarovništvu sv. Baziliska, zato je ukazal, naj mu odsečejo glavo in njegovo telo vržejo v reko. Kasneje so kristjani od krvnika odkupili mučenikovo telo in v njegov spomin sezidali cerkev.³³

²⁵ Godujeta 4. marca (na Vzhodu) oziroma 17. avgusta (tako na Vzhodu kot Zahodu). Glej še: VELIMIROVIĆ [1928] in <http://days.pravoslavie.ru/Life/life564.htm>.

²⁶ [SJS I: 169].

²⁷ *Avrelij Valerij Maksimijan* (lat. *Aurelius Valerius Maximianus*; 250–310) – rimski cesar v letih 286–305. Odbil je vdor germanskih plemen v Galijo, organiziral pohode na desni breg Rena, večkrat se je bojeval v Afriki, kjer je preganjal kristjane [SVL II: 523; ODB II: 1321].

²⁸ Stcsl. *деклипиодъ*; gr. *Ἀσκληπιόδοτος*, lat. *Asclepiodotus* – v času cesarja Maksimijana prefekt v Pontu (stcsl. *понтъ*; gr. *Πόντος*, lat. *Pontus*) – v deželi v Mali Aziji ob južni obali Črnega morja med Bitinijo in Armenijo [SJS I: 58 in SJS III: 164].

²⁹ Stcsl. *агрипа*, *агрипъпа* ali *агрипъ*; gr. *Ἀγρίππας*, lat. *Agrippa* – Asklepiodov naslednik v Pontu [SJS I: 14].

³⁰ V zapisu: *нзиѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ ѡми ꝛ*

³¹ Stcsl. *амасиа*; gr. *Ἀμάσεια*, lat. *Amasea* [SJS I: 29].

³² Stcsl. *комаѣ*; gr. *τὰ Κόμανα τῆς Καπαδοκίας*, kasneje *Cataonia*, lat. *Comana Cataoniae*, pogosteje imenovana gr. *Κόμανα Χρυση*, lat. *Comana Chryse* – mesto v kapadoški Kataoniji [SJS II: 43].

³³ Na Vzhodu in Zahodu goduje 3. marca oziroma 22. maja [SJS I: 169]. Glej še: VELIMIROVIĆ [1928].

3. (6. marec):³⁴ 5^(a). list II. kvaternija – III. kvaternij (4. in 5. list manjkata) – 6^(b). list IV. kvaternija [*listi 12^a–27^b; Sev 23^[28]–54^[3]*]: **Čudeži sv. Konona** – zgodba o sv. Kononu (stosl. *кононъ*; gr. *Κόνων, Κώνων*, lat. *Conon*),³⁵ mučeniku iz Isavrije³⁶ v 2. stoletju – v obdobju svetih apostolov;

začetek: мѣсѣца марта въ ѿ днь ѿудотворенна сѣлаго конона ѿже въ исавриі
 ✦ Въ врѣменехъ сѣзѣи хъ апостола. ѿгда словоу божества ѿ възплъштенина
 оу с' моштрение чловѣкомъ проповѣдаше сѣ ... (sln. Meseca marca, šestega
 dne. Čudeži svetega Konona v Isavriji. V času svetih apostolov, ko se je
 ljudem oznanjala božja previdnost glede besed božanstvo in utelešenje ...);

prekinitev: zaradi manjkajočih 4. in 5. strani se besedilo prekine na koncu
 strani [*Sev 36^[29]*] z besedami: ... видите коѣ сѣтѣ ваши вози. ... (sln. ...
 vidite, kakšni so vaši bogovi ...) in se ponovno začne s stranjo [*Sev 37^[1]*]
 z besedami: ... (нъ прѣвзи) вѣдѣхъ³⁷ нѣмаште ѿго. ѿ сѣ многиѣхъ нѣмаште
 повѣдоша ѿ. ... (sln. ... vendar so ostali in ga nadlegovali. Nato so ga pri-
 silno odpeljali ...);

zaključek: (...) никѣтоже можетъ ѿповѣдати послѣдствѣмъ иже сѣмъ богу
 томоу бо хрѣстови ѿ боу нашемоу. слава сѣ отъ цемъ ѿ сѣ сѣзѣи мъ дѣхѣмъ³⁸
 b. z.]³⁹ (sln. ... nihče namreč ne more o tem izpovedati pričujočemu Bogu.
 Slava Kristusu in Bogu našemu. Z Očetom in s Svetim Duhom, zdaj ...).

Zgodba o sv. Kononu iz Bidane, ki sta ga starša Nestor in Nada poročila z dekletom po imenu Ana, ker nista vedela, da se je posvetil bogu. Krstil ga je sam nadangel Mihael, ki je tudi kasneje venomer bedel nad njim. Po poroki je svojo ženo in starša prepričal, da so se tudi oni spreobrnil in z ženo sta v čistosti živela kot brat in sestra. Po njeni zgodnji smrti (in izgubi staršev) je ostal sam in se povsem umaknil iz posvetnega življenja. Nekoč so ob veliki noči pripravili praznovanje v čast bogu Apolonu. Zbralo se je veliko mož in žena iz Isavrije, ki so želeli darovati. Tedaj je k njim pristopil sv. Konon in jih začel prepričevati, naj opuste grešnega boga in se zaobljubijo resničnemu vsemogočnemu bogu. Niso mu verjeli in so se jezili nanj: »Kako nas lahko prepričuješ, da obstaja Bog, večji od našega, ki ga častimo? ... Pokaži nam vsaj eno znamenje, pa bomo verjeli njemu in tebi.« Sv. Konon pa jim je odvrnil: »Pojdimo torej vsi na kraj vašega obreda. Pojdite naprej, jaz, starec, vam sledim. In dajmo drug drugemu besedo. Kdor prvi pride, tega Bog je vladar, medtem ko naj Bog tistega, ki zadnji pride, sprejme kaznen resničnega Boga.« Pogani so videli, kako star je in onemogel, pa so brili norce iz njega. Sami so poleg tega imeli tudi konje. Sv. Konon pa je pričel moliti in s pomočjo nadangela Mihaela je zlahka prišel na cilj. Ko pa tekmeci niso in niso prišli za njim, se je moral vrniti. Utrujeni so mu povedali, da se niso uspeli niti za ped premakniti z mesta, in ga prosili, naj

³⁴ Po Velimiroviću [1928] goduje 5. marca.

³⁵ [SJS II: 45].

³⁶ Stosl. *исавриа, исавриина*; gr. *Ἰσαυρία*, lat. *Isauria* – ozemlje v Mali Aziji [SJS I: 788].

³⁷ [Blg 37].

³⁸ ... сѣ отъ цемъ ѿ сѣ сѣзѣи мъ дѣхѣмъ ... – pri vseh treh oblikah orodnika ednine je z zdrgnjenjem vodoravne črte iz *velarnega redukcijskega vokala* nastal palatalni in s tem tudi pravilna oblika sklona: ... сѣ отъ цемъ ѿ сѣ сѣзѣи мъ дѣхѣмъ ... [Sev 54].

³⁹ V zapisu: нѣзиѣ ѿ прино ѿ вѣ вѣкы вѣкомъ ѿминъ ✦

(sln. ... ne prenehajte moliti – zaradi nas, da bomo lahko tudi mi od Jezusa Kristusa, našega Gospoda, prejeli večno življenje. Slava njemu z Očetom in s Svetim Duhom, zdaj ...).

Leta 838 je bizantinski cesar Teofil⁴⁴ izgubil bitko proti Saracenom (Arabcem) pri Amoriji in sovražniki so uspeli z izdajalčevo pomočjo po skoraj dvomesečnem obleganju zavzeti mesto. Pri tem so krajevno stolnico zažgali skupaj z vodilnimi meščani, ki so se zatekli vanjo, mesto pa popolnoma zravnali z zemljo (... *вѣсѣжде сѣмрѣтъ вѣсѣжде печалѣ вѣсѣжде плачѣ вѣсѣжде въздыханнѣ вѣсѣжде колениа вѣсѣжде крѣви вѣсѣжде слѣзы и нѣтъ кто милоуа и нѣтъ к'то милосръдоуа* ...; sln. ... povsod smrt, povsod žalost, jok in vzdihovanje, povsod ubijanje in kri, povsod same solze, in nikogar ni, da bi sočustvoval, in nikogar, da bi žaloval ...; [Sev 57^[6–10]]). S seboj v Samarro⁴⁵ so odpeljali samo dvainštirideset uglednih meščanov, ki so jih po sedmih letih neuspešnih naprežanj, da bi sprejeli islam, usmrtili, njihova trupla pa zmetali v Evfrat. Pred smrtjo jim je kalif⁴⁶ obljubljal razkošno življenje, vendar se niso hoteli spreobrniti, razen enega, ki se je odrekel krščanski veri. Vseeno pa so tudi njega umorili, saj so bili prepričani, da bo (tako kot svojo) zlahka zavrgel tudi njihovo vero. Ko so njegovo telo vrgli v reko, je potonilo, medtem ko so ostala trupla kristjanov lebdela na vodi v opomin vsem Arabcem. Pri tem so se njihove odsekane glave združile s telesi in kristjani so jih kasneje potegnili iz vode ter pokopali. Še tisočetje kasneje se žrtev v pravoslavni cerkvi spominjajo kot *dvainštirideset mučencev iz Amorije*.⁴⁷

5. (9. marec): 5^(b). list V. kvaternija – [8. list XII. kvaternija (list 38^{a-b})]⁴⁸ – 4^(a). list VI. kvaternija [listi 34^b–37^b, 39^a–42^a; Sev 68^[22]–81^[27]].⁴⁹ **Mučenje štiridesetih svetih mučenikov** – zgodba o vojakih – kristjanih,⁵⁰ ki so jih leta 320 okrutno

⁴⁴ Stesl. *ѳеофилаз, теофилаз*; gr. *Θεόφιλος*, lat. *Theophilos* (812/813–842) – bizantinski cesar v letih 829–842 [SJS IV: 1036; ODB III: 2066].

⁴⁵ *Samarra* – mesto v Iraku, približno 124 km severno od Bagdada.

⁴⁶ Stesl. *амеморумнини* ali *амеморумниниз*; gr. *ἀμεμωρουνής*, lat. *chalifus* [SJS I: 30–31].

⁴⁷ Zgodbo o njihovi smrti naj bi kmalu po dogajanju napisal menih Euodios [ODB II: 800–01]. Glej še: <http://www.losttothewest.com/?p=37>.

⁴⁸ List 38^{a-b} ljubljanskega dela Supraselskega zbornika je v originalu napačno uvezan pred VI. kvaternij. Dejansko je to 8. (zadnji) list XII. kvaternija; na pravo mesto je vključen v izdajah [Sev] in [Blg], zato je med omenjenima knjižnima in digitalizirano izdajo NUK (ki sledi originalu) prišlo od 75. strani dalje v številčenju do razlike dveh strani. Po Mošinovem mnenju (1971: 51) Miklošič te napake, ki je nastala že pri Kopitarjevem prepisu (str. 83–84), ni opazil in je trajno ostala v razvrstitvi listov originala (v njem se zgodba o štiridesetih mučenikih konča na str. 83 in ne na 81 kot v [Sev] in [Blg]). Številčenje besedila se med izdajama [Sev] in [Blg] na eni strani ter originalom (oz. digitalizirano izdajo NUK) na drugi ponovno uskladi z 89. listom oz. s stranjo 177. Napačno vstavljeni list se prične z besedilom: *и рече к ѿимъ глагола· пожръте богомъ ...* (sln. ... in jim rekel: »Darujte Bogovom ...»; 38^a [Sev 175^[1]]) in konča: *... терентни рече· прѣльштгѣши са не вѣдзи пользѣма ти ...* (sln. ... Terentij je rekel: motiš se, ker ne veš, da so to samo uporabne stvari ...; 38^b [Sev 176^[30]]). O tem glej še: Vanda Babič, *Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem ...* (op. 6).

⁴⁹ V digitalizirani izdaji NUK oz. originalu: 68–83.

⁵⁰ Njihova imena so v besedilu navedena na listu 35^a oziroma na strani [Sev 69^[6–17]], npr. *дометнианъ, ѿсѣхнѣи, змаргадъ, мелитонъ, ѿраклани, александръ, ѿчухнѣи ...*

usmrtili v bližini mesta *Sebasteja* (stcsl. севастина; gr. *Σεβάστεια*, lat. *Sebastea* ali *Sebasteia*);⁵¹

začetek: МѢСАЦА МАРТА ВЪ Ѡ ДЪНЬ МЖЧЕНИИ СТЪИИХЪ МЖЧЕНИКЪ М̄. Ѳже въ севастии мжчени вѣша ꝥ ВЪ ЛѢТѢХЪ ЛИКІНИИ ЦРѢ. ВЪАШЕ ГОНЕНІЕ ВЕЛИКО НА КРЪСТИАНЫ. ...⁵² (sln. Meseca marca, devetega dne. Mučenje štiridesetih svetih mučenicov. V obdobju cesarja Licinija so množično preganjali kristjane ...);

zaključek: (...) ПРѢДАША ЖЕ СВОА ДОУША ГОСПОДЕВИ. ПРѢЖДЕ 7⁵³ ДЪНЬ МАРТА. ПРИ ЛИКІНИИ САМОВАЛѢСТЪЦИ. НАМ ЖЕ ЦѢСАРѢСТВІИШТОУ ГОУ НАШЕМОУ І ѠОУ І СПѢОУ. І ВЛАДЪЦѢ НАШЕМОУ ІС ХСѢОУ. ІМОУЖЕ ІСТЪ СЛАВА І ДРЪЖАВА І ЧЕСТЬ. [ust. b. z.]⁵⁴ (sln. ... navsezgodaj devetega marca, za časa Licinija samodržca, so predali svoje duše našemu Gospodu, ki nam kraljuje, Bogu odrešitelju in našemu vladarju Jezusu Kristusu. Njemu slava, oblast in čast, zdaj ...).

Leta 313 je cesar Konstantin I. Veliki⁵⁵ v zahodnem delu cesarstva razglasil versko toleranco med pogani in kristjani, medtem ko je njegov sovladar *Licinij*⁵⁶ v svojem vzhodnem delu cesarstva po letu 316 še nadaljeval s preganjanjem kristjanov. Tako je eden izmed njegovih vojskovodij *Agrikolaj*,⁵⁷ fanatičen zagovornik poganstva, leta 320 zaprl skupino štiridesetih hrabrih vojakov iz Kapadokije:⁵⁸ ker niso hoteli niti po prepričevanju vojskovodje⁵⁹ žrtvovati poganskim bogovom in so se javno izrekli za kristjane, so jih najprej udarjali s kamni po obrazih (ko je vojskovodja hotel vreči v enega izmed njih kamen, se je ta obrnil in njemu samemu izmalčil obraz), nato pa

⁵¹ Danes *Sivas* – glavno mesto turške province Sivas, v široki dolini reke Kizil [SJS IV: 50].

⁵² Zgodbo o štiridesetih svetih mučenikih najdemo npr. tudi v ruskem *Торжественник-и* iz druge polovice 15. stoletja (Московская государственная библиотека, Научно-исследовательский отдел рукописей /НИОР/, sign. Ф. 152). [Торжественник – eden izmed staroruskih koledarskih zbornikov, zelo priljubljen spomenik ruske literature od konca 14. do 17. stoletja. V njem so bila tako prevedena kot izvorna dela, ki so jih brali med bogoslužjem v poduk verujočim: pridige, povesti o cerkvenih praznikih in žitja najbolj cenjenih svetnikov, razporejena po določenem redu, ponavadi po dnevih od 1. septembra do konca avgusta.] *Začetek* besedila v ruskem spomeniku: МѢСА МАРТА · ВЪ · Ѡ · ДѢ · МЧНЬ СПѢ МОУЧЕНИКЪ · М̄ · Ѳже в севастіи мчнѣ сѣ блгвѣ ѡ ꝥ ВЪ времена ликінина црѣ · вѣ гоненіе веліе на хрѣъаны ...

⁵³ Verjetno napaka v zapisu: na mestu črke 7 je v grškem originalu 9 [Blg 81], kar je pravilno slovansko cir. Ѡ – ta črka oz. številčna vrednost je uporabljena tudi v naslovu tega besedila (praznik 9. marca v vzhodnem in 10. marca v zahodnem obredju).

⁵⁴ V zapisu: нѣнѣ Ѳ прино і вѣ вѣкѣ вѣкомъ аминъ ꝥ

⁵⁵ Polno ime: *Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus* (Niš, 273 ali 285–337). *Konstantin Veliki* (stcsl. константинъ, константинъ; gr. *Κωνσταντῖνος*, lat. *Constantinus Magnus*) je bil rimski cesar v letih 306–337 [SJS II: 45]. Skupaj z Licinijem je leta 313 v Milanu izdal tolerančni edikt, s katerim je bila kristjanom podeljena verska svoboda. Od leta 324, ko je zavladal sam, je postalo krščanstvo prednostna religija. Prizadeval si je, da bi postalo državna religija, on sam pa kot Kristusov namestnik državni in cerkveni poglavar (*cezarpapizem*). Sklical je prvi nicejski koncil 325, na katerem je bila sprejeta nicejska veroizpoved in je bil rešen spor med Atanazijem iz Aleksandrije in Arijem v prid prvega. Da bi odpravil republikanska in poganska izročila Rima, je 330 ustanovil novo prestolnico Konstantinopol [SRL: 596–97; SVL II: 318].

⁵⁶ Polno ime: *Valerius Licinianus Licinius* (263–325), gr. *Λικίνιος*, stcsl. ликінини [SJS II: 121].

⁵⁷ Stcsl. агриколи; gr. *Ἀγρικόλαος*, lat. *Agricolaus* [SJS I: 14].

⁵⁸ *Kapadokija* – področje v osrednji Turčiji; ang. *Cappadocia*, tur. *Kapadokya* iz gr. *Καππαδοκία* (stcsl. кападокія; lat. *Cappadocia* [SJS II: 12]).

⁵⁹ Stcsl. доуѣзъ, доуѣсъ; gr. *δοῦξ*, lat. *dux* [SJS I: 529].

so jih v bližnjem jezeru v ledeno mrzli noči gole izpostavili mrazu in ledu. Nedaleč stran pa so segreti in osvetlili kopališče, da bi kristjane mamilo in bi se hitreje in lažje odrekli svoji veri. Ko eden izmed vojakov resnično ni zdržal silnega mraza in se je zatekel v kopališče, je na pragu toplega zatočišča onemogel umrl. Kmalu zatem se je po njihovi predani molitvi voda v jezeru nenadoma čudežno otoplila, led se je stalil, nad glave trpečih pa se je z neba spustilo devetintrideset avreol. Ko je to videl eden izmed stražarjev – Aglaj,⁶⁰ je med mučeniki zapolnil izpraznjeno mesto umrlega mučenca, se izrekel za kristjana in prejel zadnjo – štirideseto – avreolo. Zjutraj so umrle zažgali na grmadi. Pustili so samo najmlajšega vojaka Melita,⁶¹ ki je tedaj še živel, vendar ga je nato njegova lastna mati sama odnesla za ostalimi in umrlega položila na grmado. Njihov pepel in preostale kosti so stresli v reko, da jih kristjani ne bi mogli odnesti. Čez tri dni so se mučeniki prikazali v sanjah sv. Petru, škofu v Sebasteji, ki je nato ponoči z verniki prišel na breg. Tedaj so kosti mučenikov v vodi čudežno zasijale; pobrali so jih iz vode in jih z velikimi častmi pokopali.⁶²

6. 4^(a). list VI. kvaternija – 4^(a). list VII. kvaternija [*listi 42^a–50^a; Sev 81^[30]–97^[21]*].⁶³ **Pohvala štiridesetim mučenikom sv. Bazilija Velikega** (stcsl. *василии, василь;* gr. *Βασίλειος, Βασιλεύς*, lat. *Basilius, Basileus*);⁶⁴

začetek: СѢДѦГО ВАСИЛѢ ДРЪХНѢПѦ КЕСАРИА КАПАДОКІИСКЪІА. ПОХВАЛА О МѢ МЪЧЕНИЦѢХЪ. О МЪЧЕНИЧИ ПАМАТИ. КАКО СЪИТОСТЬ БѢДЕТЬ ЛЮБШТНІМЪ МЪЧЕНИКЪІ. ... (sln. Hvalnica štiridesetim mučenikom svetega Bazilija, nadškofa Cezareje⁶⁵ v Kapadokiji. V spomin na njihovo mučeniško smrt; da bo tistim, ki jih občudujejo, zadoščeno ...);

zaključek: (...) ІЕДНѢ ПОВѢДАѢ ВЪСИ БЛАГѢИѢ ВЪРѢ ВЪЗДВИГОША. ІЕДНѢМЪ ЖЕ І ВЪНЦЕМЪ. ПРАВДЪІ ОУКРАСИША СЯ. О ХЪ ІСЪ ГИ НАШЕМЪ. ІЕМОУЖЕ СЛАВА І ДРЪЖАВА. ВЪ ВЪКЪІ ВЪКОМЪ АМИН (sln. ... Z eno samo zmago so dobro vero povzdignili in z enim samim vencem pravice so se ozaljšali. Z Jezusom Kristusom, našim Gospodom. Njemu slava in oblast, na vekov veke. Amen).

7. (10. marec): 4^(a). list VII. kvaternija – 7^(a). list VIII. kvaternija [*listi 50^a–61^a; Sev 97^[24]–119^[13]*].⁶⁶ **Mučenje sv. Ko(n)drata in tistih, ki so bili z njim** (stcsl. *кондратъ, кодратъ;* gr. *Κόδρατος*, lat. *Condratus, Codratus, Quadratus*);⁶⁷ mučenem in umorjenem za časa cesarjev *Decija Trajana* (stcsl. *дѣкин;* gr.

⁶⁰ Stcsl. *аглаии;* gr. *Ἀγλαῖος*, lat. *Aglaios* [SJS I: 13].

⁶¹ Stcsl. *мелитонъ, мелитъ;* gr. *Μελίτων*, lat. *Meliton* [SJS II: 202].

⁶² Glej še: [ODB II: 799–800] in VELIMIROVIĆ [1928].

⁶³ V digitalizirani izdaji NUK oz. originalu: 83–99.

⁶⁴ *Bazilij Veliki* – lat. *Basilius Magnus*, gr. *Βασίλειος ὁ Μέγας* (okoli 329–379), tudi Bazilij iz Cezareje – je bil pomemben teolog in (nad)škof v Cezareji (*Cesarea*) v Kapadokiji. Je začetnik meniške tradicije (bazilijanci) v vzhodnem krščanstvu. Reformiral je liturgijo, pisal homilije, dogmatične in asketske spise. Bojeval se je proti arijanstvu [SJS I: 168–69 in SRL: 109].

⁶⁵ Stcsl. *кесарина;* gr. *Καيسάρεια*, lat. *Caesarea* – mesto v Kapadokiji, danes *Kayseri* v Turčiji [SJS II: 21].

⁶⁶ V digitalizirani izdaji NUK oz. originalu: 99–121.

⁶⁷ [SJS II: 44].

Δέκιος, lat. *Decius*)⁶⁸ in Valerijana (stcsl. ουαλεριανηζ; gr. Οθαλλεριανός, lat. *Valerianus*);⁶⁹

začetek: Мѣсца марта въ ꙗ мѣка ст҃аго кодрата ꙗ ѿже съ нѣмъ ꙗ Отъ многоꙗ ꙗ различенъ градъ похыштеномъ възвѣшемъ крѣстианомъ въ врѣмена декина цѣра ꙗ ѿгалеріана ꙗ ведомомъ възвѣшемъ въ никомидинскѣи градъ вѣфинна... (sln. Meseca marca, desetega (dne). Mučenje svetega Kodrata in tistih, ki so bili z njim. V času cesarjev Decija in Valerijana, ko so v več mestih zajeli kristjane in jih odpeljali v Nikomedijo⁷⁰ v Bitiniji ...);

zaključek: (...) въ добръ ѿповѣданиꙗ ѿсвѣченъ възетъ на слава ꙗ хвала х҃оу богу нашемоу. [ust. b. z.]⁷¹ (sln. ... medtem ko se je goreče izpovedoval, so mu odsekali glavo. V slavo in hvalo Kristusu, našemu Bogu, zdaj ...).

Zgodba o sv. *Kodratu Nikomedijskem*⁷² je dolga, a preprosta. V času cesarjev Decija in Valerijana so se mnogi kristjani zatekli v gore ali pa so zbežali iz mest na podeželje. Najpogumnejši pa so ostali in odkrito slavili boga. Med njimi je bil tudi sv. Kodrat, plemič in bogataš, ki je z zlatom podkupoval stražarje, da je lahko zaprtim kristjanom prinašal hrano in najnujnejše ter jih spodbujal v veri. Ko je namestnik province v *Nikomediji* ukazal, naj mu pripeljejo zajete kristjane, od njih pa zahteval, naj mu povedo svoje ime, položaj in od kod prihajajo, so le-ti molčali. Takrat se je za njimi oglasil sv. Kodrat in na ves glas zakričal: »Kristjani smo, tako nam je ime ..., služimo Gospodu Jezusu Kristusu in nebeški Jeruzalem je naše mesto.« Sledili so dolgi, mučni pogovori in prepričevanja v različnih krajih (npr. v Nikomediji, Niceji,⁷³

⁶⁸ *Decij* – polno ime *Gaj Mesij Kvint Trajan* (lat. *Caius Messius Quintus Traianus Decius*; okoli 195–251) – je bil prvi rimski cesar ilirskega porekla (249–251). Bil je vrhovni poveljnik Panonije in Mezije, ki so ga ilirske enote leta 249 oklicale za cesarja proti Filipu Arabcu. V letih 250–251 je ukazal sistematično preganjanje kristjanov po vsej državi. Umrli je, skupaj s svojim sinom *Herenijem*, 1. julija 251 v bitki proti Gotom pri Abritu v Meziji [SJS I: 47; SVL I: 386].

⁶⁹ *Publius Licinius Valerianus* (pred 200 – 260 ali 264) – rimski cesar med leti 253–260 [SJS IV: 572–73, SVL III: 733].

⁷⁰ Stcsl. никомидинскѣ градъ, tudi никомидина; gr. *Νικομήδεια*, lat. *Nicomedia* – mesto v rimski provinci Bitiniji (stcsl. вѣфинна; gr. *Βιθυνία*, lat. *Bithynia*) v Mali Aziji [SJS II: 430; SJS I: 195].

⁷¹ V zapisu: нѣмъ ꙗ присно ꙗ въкзи въкомъ ꙗ

⁷² V [SJS II: 44–45] je zgodba o sv. Kodratu napačno pripisana sv. Kodratu Korintskemu (oba – Kodrat Korintski in Kodrat Nikomedijski – po Ohidskem prologu godujeta 10. marca; VELIMIROVIĆ [1928]). Da je to dejansko žitje sv. Kodrata Nikomedijskega pričajo sami podatki v povesti: a) omenjeno je mesto *Nikomedija* [Sev 97^[29–30]] in ne Korint; b) v legendi sta omenjena dva cesarja *Decij* in *Valerijan*: za časa prvega je bil mučen in usmrčen sv. Kodrat Korintski, pri drugem Kodrat Nikomedijski; c) zgodba v *Supr.* se ne ujema z legendo o Kodratu Korintskem. V potrditev domneve navajam iz Ohridskega prologa še legendo o sv. Kodratu Korintskem:

Sv. Kodrat Korintski se je rodil v gozdu in po materini smrti rasel v naravi, v osamljenosti. Kristjani verjamejo, da mu je bog z oblakov poslal sladko roso na usta. Ko mu je bilo dvanajst let, je odšel v mesto, se izučil lekarstva in zdrvil ljudi z naravnimi leki, še uspešneje pa z molitvijo. V času cesarja *Decija Trajana* so ga leta 250 med novim preganjanjem kristjanov zaprli v ječo, kjer so se mu pridružili prijatelji (*Kiprijan*, *Dionizij*, *Anekt*, *Pavel* in *Krискent*). Šestorico so nato vlekli po ulicah Korinta, kjer so jih brezbožneži kamenjali in nazadnje z meči usmrtili. Na kraju njihove smrti je nastal izvir vode, ki še danes nosi Kodratovo ime (VELIMIROVIĆ [1928]).

⁷³ *Niceja* (stcsl. никѣнскѣи градъ, tudi никѣя; gr. *Νίκαια*, lat. *Nicaea* [SJS II: 428–29]) – antično mesto v Bitiniji v Mali Aziji, blizu današnjega mesta Iznik v Turčiji. V Niceji sta bila dva koncila (nicejski 325 in vesoljni 787) ter sedež carigrajskega patriarha [SVL II: 727].

Apameji,⁷⁴ Cesariji,⁷⁵ Helespontu⁷⁶), katerim so po pričakovanju sledila groba mučenja. Sv. Kodrat je vsa pogumno prenesel (... *внѣте внѣте· плѣти дѣво пакости твориши· ѧ дѣла не врѣдиши ...*; sln. ... udarjajte, udarjajte! Telesu prizadevaš bolečino, duše pa ne moreš raniti ... [Sev 113^[14–16]]) in ostal do svoje mučeniške smrti neomajen v prepričanju, da je kristjan, da je bog samo eden in smo pred njim vsi enaki.

8. (11. marec): 7^(a). list VIII. kvaternija – 1^(b). list IX. kvaternija [*listi 61^a–63^b; Sev 119^[15]–124^[15]*].⁷⁷ **Žitje Gregorija, rimskega papeža**⁷⁸ (stcsl. *григорини*; gr. *Γρηγόριος*, lat. *Gregorius*);⁷⁹

začetek: мѣсца марта въ дѣ· житие григора папы римскаго · Блаженни григори· поставленъ взистъ патриархъ· стѣви бѣни цркви римстѣ· ... (sln. Meseca marca, enajstega (dne): Žitje Gregorija, rimskega papeža. Blaženi Gregorij je bil postavljen za patriarha svete božje rimske cerkve ...);

zaključek: (...) прѣчистиа ради матере кѣго стѣла богородица· ѧкъ томуу подобаетъ слава честъ ѧ поклананиѣ· [ust. b. z.]⁸⁰ (sln. ... Zaradi njegove prečiste matere, svete bogorodice, mu pristoji slava, čast in poklon, zdaj ...).

Ko je bil blaženi Gregorij še menih v samostanu sv. apostola Andreja,⁸¹ je k njemu prišel berač in ga prosil vbogajme. Sv. Gregorij je bil revežem zelo naklonjen in je svojemu slugi takoj ukazal, naj mu da šest zlatnikov. A beraču to ni bilo dovolj, zato je prišel k sv. Gregoriju še dvakrat prosit. In ker je denarja zmanjkalo, je tretjič vbogajme prejel srebrno posodo, v kateri je sv. Silvija, Gregorijeva mati, vsak dan

⁷⁴ Stcsl. *апаминскъ градъ*, tudi *апамина*; gr. *Ἀπαμείων*, lat. *Apameus* – prav tako mesto v Bitiniji [SJS I: 44].

⁷⁵ Glej op. 65.

⁷⁶ Stcsl. *ѣлеспонтъ*; gr. *Ἑλλήσποντος*, lat. *Hellespontus* [SJS I: 571] – danes *Dardanele*, približno 65 km dolga, od 1,3 do 6 km široka morska ožina, ki ločuje evropski del Turčije od maloazijskega.

⁷⁷ V digitalizirani izdaji NUK oz. originalu: 121–126.

⁷⁸ *Gregorij I. Veliki* (lat. *Gregorius Magnus*; okoli 540 – 12. 3. 604), štiriinšestdeseti rimski papež v letih 590–604; po svojem, med ljudmi zelo priljubljenem, delu *Dialogorum libri* (napisanem med leti 593–594) poimenovan tudi *Gregorius Dialogus*. Bil je prvi papež, ki je bil predhodno menih. Tudi kot papež je živel in zagovarjal preprosto asketsko življenje. Bil je velik mistik. Odlikovala sta ga odločnost in človeška modrost. Svojo službo je pojmoval kot služenje, saj je prav on vrsti papeških nazivov dodal še »servus servorum Dei« – sln. služabnik božjih služabnikov. Iz papeštva je ustvaril glavno duhovno in politično moč na Zahodu. Prizadeval si je za odpravo suženjstva in preprečevanje vojn. Poostрил je cerkveno disciplino in spodbujal razvoj reda benediktincev. Poleg sv. Avguština ga štejejo za duhovnega očeta in učitelja srednjega veka. Trudil se je za ponovno evangelizacijo Velike Britanije, kamor je poslal opata Avguština Canterburyjskega. Reformiral je mašo in dal kanonu njegovo današnjo obliko (*Sacramentarium Gregorianum*). Je avtor številnih teoloških, duhovnih in pastoralnih spisov in pisem. Ustanovil je rimsko pevsko šolo (*Schola cantorum*), jo gospodarsko podprl in uredil s primernimi pravili, zato mu pripisujejo *gregorijanski koral* (LUKMAN 1980: 41). Ponavadi ga upodabljajo v papeških oblačilih, s knjigo in škofovsko palico v roki; včasih je ob njem tudi golob. Je zavetnik učiteljev, učenjakov, glasbenikov in cerkvenih pevcev. Njegovemu spominu je posvečen 12. marec (v *Supr.* 11. marec) [SRL: 379; ODB II: 875–76].

⁷⁹ [SJS I: 434–35].

⁸⁰ V zapisu: *изина ѧ прино ѧ въ вѣкы вѣкомъ· ѧмин ·*

⁸¹ Samostan, posvečen sv. Andreju apostolu (v tistem času imenovan tudi lat. *Clivus Scauri*, gr. *Κλοισσαύρη*, stcsl. *κλιοσкауръ*, danes pa *Cerkev sv. Gregorija Velikega /San Gregorio Magno/* v Rimu) je iz palače na hribu *Caelius*, podedovane po očetu, ustanovil sam Gregorij Veliki in v prvih letih menišva v njem tudi prebival (SJS II: 28], LUKMAN 1980: 17, 20).

prinašala sinu kašo za obed. Svojo človekoljubnost in darežljivost je sv. Gregorij ohranil tudi kasneje – kot papež: tako je vsak dan na večerjo povabil dvanajst beračev, da so jedli z njim. Nekega dne je za mizo opazil enega več, njegov obraz pa se je skrivnostno spreminjal: sedaj je bil otroški, takoj zatem pa starikav. Ko mu je sluga zatrdil, da trinajstega berača ne vidi nihče, razen njega samega, je le-tega po večerji poklical k sebi in ga vprašal, kdo je. Berač mu je odgovoril: »Jaz sem tisti berač, ki si mu pred leti dajal vbogajme in zadnji denar, ki si ga premogel. Prav tisti dan se je Gospod odločil, da postaneš papež. Sem namreč angel vsemogočnega Boga in ta me je poslal, da preverim tvoje resnično človekoljubje ...«⁸²

9. (12. marec):⁸³ 1^(b). list IX. kvaternija – 2^(b). list X. kvaternija [*listi 63^b–72^b*; *Sev 124*^{[7L–142^[18]]]:⁸⁴ **Mučenje sv. Pionija** (stcsl. пионии, пионъ; gr. Πιώνιος, lat. *Pionius*),⁸⁵ prezbiterja v Smirni,⁸⁶ umorjenem v času Decijevega preganjanja kristjanov sredi tretjega stoletja;⁸⁷}

začetek: МѢСАЦА МАРТА ВЪ БІ· МЖЧЕНИИЕ СЪДАГО ПІОН'НА.⁸⁸ ПРЪЗВУЧЕРА ЗМУРНЪСКА ГРАДА ∴ ПАМАТЪ СЪЗНИМЪ ОБЪШТЕВАТИ АПОСТОЛОМЪ⁸⁹ ВЕЛИТЪ ВЪДЪЗІ· ІАКО ІЖЕ ПАМАТЪ ТВОРИТЪ⁹⁰ СЪ ВЪСЪМЪ СРЪДЪЦЕМЪ І ВЪРОИЖ· І ІНЪХЪ ОУТРОУЖДАІЕТЪ.⁹¹ ... (sln. Meseca marca, dvanajstega (dne). Mučenje sv. Pionija, prezbiterja v Smirni. Apostol zahteva, da se spoštuje spomin svetih, saj ve, da kdor spomin ohranja z vsem srcem in vero, tudi druge prepriča ...);

zaključek: (...) МЖЧЕНЪ ЖЕ ВЪСИТЪ СЪЗІИ ПІОНІИИ МѢСАЦА МАРТА БІ· ДНЬ СЪБОТА УАСЪ Т· ПРИ НАНЪ⁹² ЦРІ· О НАСЪ ЖЕ ЦРЪСТВОУИШТОУ ГОСПОДОУ НАШЕМЪ ІС ХРИСТОСУ· ІЕМОУЖЕ СЛАВА І ДРЪЖАВА ВЪ ВЪКЪЗІ ВЪКОМЪ· АМИН ∴ (sln. ... mučen je bil sveti Pionij meseca marca, dvanajstega dne, v soboto ob deseti uri, za časa cesarja Trajana. Gospodu našemu Jezusu Kristusu, ki kraljuje za nas, njemu slava in oblast na vekov veke. Amen).

Sv. Pionij je kot duhovnik v Smirni zaradi svoje učenosti in skromnosti užival velik ugled celo pri nevernikih, kristjani pa so ga cenili predvsem kot oznanjalca evangelija.

⁸² Glej še: Vanda Babič, Cerkvonoslovska ostalina na Slovenskem – Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža iz Supraselskega zbornika [*članek v tisku; predvidoma v eni izmed naslednjih številkk SR*].

⁸³ Po Velimiroviću [1928] goduje 11. marca.

⁸⁴ V digitalizirani izdaji NUK oz. originalu: 126–144.

⁸⁵ [SJS III: 37].

⁸⁶ *Smirna*, tur. *Izmir* (gr. *Σμύρνη*) je mesto in pristanišče na obali Egejskega morja in hkrati upravno središče pokrajine z enakim imenom v zahodni Turčiji.

⁸⁷ Glej op. 68.

⁸⁸ Oblika πιόν'на namesto πιόνα ali πιόνια [Blg 124].

⁸⁹ Oblika dat. pl. апостоломъ je nastala pod vplivom predhodne oblike istega sklona свѣтѣшимъ, praviloma pa bi morala biti v nom. sg. Stavak bi se tako glasil: ПАМАТЪ СЪЗНИМЪ ОБЪШТЕВАТИ АПОСТОЛЪ ВЕЛИТЪ [Blg 124; SJS II: 498].

⁹⁰ [Blg 124; po izvorniku pravilno іако іеже памаѣтѣ твориѣти (sln. če se spomin ohranja).]

⁹¹ Obliko оутроуждаіетъ 3. sg. prez. infinitiva оутроуждати najdemo samo na tem mestu v *Supr.* Je paračna; pravilna oblika se glasi: оутверждаѣти: оутверждаіѣ, оутверждаіѣши, 3. sg. оутверждаіетъ ... [Blg 124; SJS IV: 715].

⁹² ... при нанъ црї lok. sg. – v *Supr.* se namesto polne oblike imena траимъ uporablja skrajšana нанъ [SJS IV: 481].

Krvniki so ga skupaj s somišljeniki (s *Sabino*,⁹³ *Asklepijadom*⁹⁴ ...) prijeli na veliko soboto in vse pregnali v svetišče, kjer se je nadzornik svetišča Polem⁹⁵ zaman trudil, da bi kristjani darovali poganskim bogovom; ti so se v znak protesta vrgli na tla in so jih le z velikim naporom zvelikli v pogansko svetišče. Pri tem so pogani sv. Pionija prosili, naj daruje, saj ga imajo radi in želijo, da ostane živ. Vendar Pionija niso mogli prepričati, zato so ga z ostalimi mučeniki živega zažgali na grmadi. Sv. Pionij pa se je svoje usode veselil, sam se je povzpел na križ, iztegnil roke in zahteval, naj mu roke pribijejo z žebli. Z zaprtimi očmi je potihoma molil in ogenj se ga ni dotaknil. Ko so vsi že mislili, da je mrtev, je odprl oči in se še poslednjič zahvalil bogu.⁹⁶

10. 2^(b). list X. kvaternija – 3^(b). list X. kvaternija [*listi 72^b–73^b*; *Sev 142^[19]–144^[26]*].⁹⁷

Molitev sv. Pionija;

začetek: МОЛИТВА СЪДАГО ПИВНИНА. ИЖЕ СЪ ОБРЪТЕ ВЪ ИНО ПИСАНИЕ ꙗ И ВЪ СИХЪ КНИГАХЪ ЧТЕ СЪ РОУМЪСКЪИ. ПИВНИИ САМЪ СЪ ИСПОВѢДА КРЪСТИНАНА. СЪШТА. ... (sln. Molitev Sv. Pionija, ki se je pojavila v nekem drugem zapisu. V teh knjigah lahko v latinščini preberemo, da se je Pionij sam izrekel za kristjana ...);
zaključek: (...) ѡЗЪ ЖЕ ВЛАСЪ ВЪ ЕФЕСЪ СЪИ. ВЪ ТО ВРѢМА ОУПРАЗНИВЪ СЪ ОТЬ ДЪЛА ЦРЪА. ПРЪПИСАХЪ ПРОТЪЛЪКОВАВЪ ОТЬ РОУМЪСКА АЗЪИКА АЗЪИКА⁹⁸ НА ГРЪЧЕСКЪ ꙗ (sln. ... Jaz pa, Vlas, sem se v času, ko sem bil v Efezu,⁹⁹ oddahnil od služenja cesarju in prepisal ter prevedel iz latinščine v grščino ...).¹⁰⁰

VIRI IN LITERATURA

A

Supraseljski kodeks-čti-minej za marec, starocerkvenoslovanska redakcija, XI. stoletje. Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani. Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. 118 listov oz. 236 str. *Cod. Kop. 2*. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>)

Kopitarjev prepis celotnega Supraseljskega kodeksa, 1838–1840. Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani. Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. 599 str. *Cod. Kop. 1*. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>)

⁹³ Stcsl. САВИНА, САВИНИ, САВИНИИ; gr. *Σαβίνα*, lat. *Sabina* [SJS IV: 3–4].

⁹⁴ Stcsl. АСКЛЕПИАДАЪ; gr. *Ἀσκληπιάδης*, lat. *Asclepiades* [SJS I: 58].

⁹⁵ Stcsl. ПОЛЕМОНЪ, ПОЛЕМЪ; gr. *Πολέμων*, lat. *Polemon* [SJS III: 134].

⁹⁶ Na Vzhodu goduje 11. marca (v *Supr.* 12. marca), na Zahodu 1. februarja. Velimirović [1928] navaja, da so križ s sv. Pionijem zabili v zemljo obnjen navzdol, tako da je ogenj vzplamtel tik pod njegovo glavo, vendar se ni dotaknil niti njegovih las. V *Supr.* ta podrobnost ni opisana, omenjeno pa je, da so ga križali skupaj z duhovnikom Metrodorom (stcsl. МЕТРОДОРЪ; gr. *Μητροδόροσ*, lat. *Metrodorus* [SJS II: 216]). Pri tem je bil sv. Pionij na desnem, Metrodor pa na levem križu [Sev 141^{8–12}].

⁹⁷ V digitalizirani izdaji NUK oz. originalu: 144–146.

⁹⁸ АЗЪИКА АЗЪИКА – prečrtana dvakrat zapisana oblika [Blg 144].

⁹⁹ *Ephesus* (stcsl. ЕФЕСЪ; gr. *Ἔφεσος*, tur. *Efes*) je bilo antično grško mesto, v rimskem obdobju pa drugo največje mesto rimskega imperija. Leži na zahodni obali Male Azije.

¹⁰⁰ Grška predloga besedila ni znana, zato je *bolgarska* izdaja Supraseljskega zbornika ne navaja [Blg 142–44].

B

- [*Mikl*]: Fran MIKLOŠIČ, 1851: *Monumenta linguae palaeslovenicae e Codice Suprasliensi*. Vindobonae. 470. *Sign.* 20815 II in 20915 II.
- [*Sev*]: Сергей СЕВЕРЬЯНОВ, 1904: Супрасльска рукопись. Том I. *Памятники старославянского языка*. Том II, вып. 1-й. Санктпетербург. 236. Ponatis iz 1956. *Editiones monumentorum slavlicorum veteris dialecti*. Herausgegeben vom Seminar für slavische Philologie der Universität Graz. Vol. 1. Graz. 1–272 (1. knjiga) in 272–570 (2. knjiga).
- [*Blg*]: Супрасльски или ретков сборник в два тома. Йордан Заимов (Увод и коментар на старобългарския текст), Mario Capaldo [Марио Капалдо] (Подбор и коментар на гръцкия текст). Българска академия на науките. София, 1982. 564 str. (1. knjiga) in София, 1983. 602 str. (2. knjiga).

C¹⁰¹

- Vanda BABIČ, 2011: Cerkvonoslovska ostalina na Slovenskem – Žitja svetnikov v ljubljanskem delu Supraseljskega zbornika (drugi del besedil – od *Mučenja sv. Sabina* do konca) [članek v tisku; predvidoma v: *Zora* 77, Maribor 2011].
- , 2011: Cerkvonoslovska ostalina na Slovenskem – Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža iz Supraseljskega zbornika [članek v tisku; predvidoma v eni izmed naslednjih številok SR].
- Mario CAPALDO, 1980: За състава на Супрасълския сборник. *Проучвания върху Супрасълския сборник*. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките. 208–16.
- Vatroslav JAGIĆ, 1910: *Энциклопедія славянскої филології*. Санктпетербургъ.
- Andrzej KASZLEJ, 1997: *Dzieje Kodeksu supraskiego*. Supraśl.
- [КМЕ I–III]: *Кирило–Методиевска енциклопедия* Т. I–IV. София, 1985–2003. Супрасълски сборник (avtorica prispevka: Lidia Stefova). Том III. 776–84.
- Куйо КУЕВ, 1980: История на Супрасълския сборник. *Проучвания върху Супрасълския сборник*. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките. 9–12.
- Franc Ksaver LUKMAN, 1980: *Gregorij Veliki in njegova doba*. Celje.
- Alphons MARGULIÉS, 1927: *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*. Heidelberg.
- Vladimir MOŠIN, 1971: *Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani* (elektronska izdaja NUK Ljubljana). Ljubljana. 44–56. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>.)
- Проучвания върху Супрасълския сборник*. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките.
- [SVL I–III]: *Slovenski veliki leksikon*. I–III. Ljubljana, 2003–2005. (I – 2003, II – 2004, III – 2005).

¹⁰¹ Supraseljskemu zborniku je posvečeno ogromno člankov in študij. Izčrpen seznam teh najdemo v [КМЕ III: 781–84] in [Blg 11–16], zato tu navajam samo tisto literaturo, ki je neposredno povezana s temo članka.

[SJS I–IV]: *Slovník jazyka staroslověnského*. I–IV. Praha, 1966–1997. (I – 1966, II – 1973, III – 1982, IV – 1997).

[SRL]: *Splošni religijski leksikon*. Ljubljana 2007.

[ODB]: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I–III. New York, 1991.

Nikolaj VELIMIROVIĆ, 1928: *Ohridski prolog*. Niš. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/prolog>)

SUMMARY

The Codex Suprasliensis is the longest Old Church Slavic Cyrillic manuscript dating to the tenth–eleventh centuries. It was discovered by Michał Bobrowski in 1823 in the monastery at Supraśl in north-west Poland and today it is held in three national libraries: the first 118 folia are in the Manuscript Collection of the National and University Library in Ljubljana, 16 folia are in the Russian National Library in St. Petersburg, and the largest portion—151 folia—is in the National Library in Warsaw.

The Codex contains liturgy for the month of March (menology) with orthodox hagiographies and a collection of Lenten and Eastern homilies (panegyric). Altogether it contains 285 pages (37 fascicles and 48 texts including 24 hagiographies, 22 homilies [mostly by John Chrysostom], one encomium and one prayer). The entire codex was written by a single hand—Retko—in the first half of the eleventh century in the western part of eastern Bulgaria.

The Ljubljana section of the manuscript is made up of the first nineteen texts (seventeen liturgical readings for the days from the 4th to the 24th of March, one encomium, and one prayer). The majority of texts are orthodox hagiographies in which only the “saintly” parts of their lives are described. Of the martyrological hagiographies (called *мъчение, мъка or страсть*) five can be distinguished by their content (mostly called *житие*), in which the main emphasis is on the saint’s life and the miracles that caused unbelievers to gain faith. The events described in the hagiographies date mostly to the third and fourth centuries (though one dates to the second century, one to the end of the fifth or the beginning of the sixth, and another even to the ninth century) and take place in Asia Minor, Egypt, today’s Tunisia, as well as Rome.

The article gives a detailed account of the first ten texts (from the beginning, i.e., from the Martyrdom of Sts. Paul and Juliana to the Martyrdom of St. Sabina or from page [Sev 1^[1]] to [Sev 144^[26]]).

UDK 091=163.6'366.54(091)

Slobodan Pavlović

Filozofski fakultet u Novom Sadu

PROSTOR I PROSTORNE METAFORE U PADEŽNOM SISTEMU BRIŽINSKIH SPOMENIKA¹

U ovom radu razmatraju se prostorne funkcije protolokacionih semantičkih parametara (iskazanih prostornim padežnim konstrukcijama) u odnosu na njihove neprostorne funkcije u Brižinskim spomenicima. Izvan prostorne semantičke sfere pozicioni i direktivni prostorni parametri funkcionišu kao indikatori odgovarajućeg odnosa između dveju situacija u sferi temporalnosti, kvalifikativnosti, kauzalnosti ili finalnosti. U tom smislu, prostorna padežna konstrukcija izvan prostorne semantičke sfere može biti shvaćena kao prostorna metafora.

This paper discusses the local functions of the spatial semantic parameters (expressed by spatial case constructions) in relation to their non-local functions in the Freising Folia. Outside the spatial domain the orientation and direction spatial parameters indicate relationships between the two situations in the domain of temporality, qualification, causality and intentionality. In this sense, the spatial case construction outside the spatial domain can be understood as a spatial metaphor.

Ključne reči: temporalnost, kvalifikativnost, kauzalnost, finalnost

Key words: temporality, qualification, causality, intentionality

1 Semantička struktura prostorne padežne konstrukcije

Padežna konstrukcija s prostornim značenjem u većini slovenskih jezika sadrži dve vrste sema, i to pozicionu i direktivnu (up. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978).²

Pozicionom semom definisan je odnos između lokalizatora kao mesta na kome se nalazi objekat lokalizacije i orijentira, tj. imenovanog prostornog pojma čija je oznaka leksički eksponent konkretne padežne konstrukcije.³ Poziciona sema, pri tom, može biti ostvarena kao kontaktnost [+ KONTAKT] ili kao nekontaktnost [- KONTAKT] lokalizatora i orijentira. Na taj način jasno se odvajaju lokacione, tj. kontaktne padežne konstrukcije koje sadrže neku kontaktnu semu od orijentacionih, tj. nekontaktnih padežnih konstrukcija koje sadrže neku od nekontaktnih sema (up. IVIĆ 1957: 151;

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskog jezika* koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (178001).

² Slovenski jezici tipološki bi pripadali jezicima s dvodimenzionalnim prostornim padežnim sistemom (up. CREISSELS 2009: 615). Izuzetak su makedonski i bugarski jezik, te jugoistočni govori srpskog jezika koji su zahvaćeni balkanizacijom i u kojima je analitička padežna konstrukcija formalizator pozicione seme, dok je indikator direktivnosti leksička semantika glagola u poziciji upravnog predikata.

³ U staroslovenskom primeru *оубѣ ли воѣ въ кладѣзѣ въпадѣтѣ сѣ* (Lk. 14.5 Zogr.) lokalizator bi bio unutrašnjost kladenca, dok je orijentir sam *kladenac* (up. PIPER 2001: 21–22). Stroslovenske ilustracije navode se prema odgovarajućim odrednicama u *Staroslavjanskom slovaru* (1994).

VEČERKA 1993: 281; BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ 1978). Kontaktnost, pri tom, može biti konkretizovana:

- a. kao unutrašnja kontaktnost [+ INKLUZ], kada je lokalizator unutrašnjost orijentira (up. stsl. *osъbъ li volъ vъ kladězъ vъpadetъ sę* Lk. 14.5 Zogr.);
- b. kao površinska kontaktnost [- INKLUZ], kada je lokalizator površina orijentira (up. stsl. *tělo ubo svoje NA SINEISKQJQ GORQ prinesъ* Supr. 273.4) ili
- c. kao nespecificovana kontaktnost [\pm INKLUZ] (up. stsl. *pride k nimъ POLEMъ* Supr. 125.12).

Nekontaktnost, s druge strane, može biti konkretizovana pozicioniranošću lokalizatora prema orijentiru, pa se u tom smislu može govoriti o:⁴

- a. nekontaktnosti specificovanoj prednjom stranom orijentira (up. stsl. *ni pomětaite biserъ vašiъ PRĚDъ SVINĚMI* Mt. 7.6 Zogr.);
- b. nekontaktnosti specificovanoj zadnjom stranom orijentira (up. stsl. *idi ZA MĚ sotono* Mt. 4.10 Sav.);
- c. nekontaktnosti specificovanoj gornjom stranom orijentira (up. stsl. *poimъše že jeho voini vedoše NADъ BRĚGъ rěky* Supr. 154.1);
- d. nekontaktnosti specificovanoj donjom stranom orijentira (up. stsl. *da PODъ KROVъ moi vъnideši* Lk. 7.6 Zogr.) i sl. (up. PIPER 1977–1978: 10–12; PAVLOVIĆ 2006: 19).

Direktivna sema, tj. usmerenost može biti ostvarena kao direktivnost, tj. usmerenost [+ DIREKT] ili kao indirektivnost, tj. neusmerenost [- DIREKT]. Indirektivnost se uvek realizuje kao lokativnost [+ LOKAT], tj. odsustvo usmerenog kretanja (up. stsl. *otrokъ moi ležiti vъ DOMU oslablenъ* Mt. 8.6 Zogr.), dok se direktivnost konkretizuje:

- a. kao ablativnost [+ ABLAT], tj. startna usmerenost (up. stsl. *sъpadъšu sę jemu sъ KONJA* Supr. 221.28);
- b. kao perlativnost [+ PERLAT], tj. linijska usmerenost (up. stsl. *pride k nimъ POLEMъ* Supr. 125.12) ili
- c. kao adlativnost [+ ADLAT], tj. ciljna usmerenost (up. stsl. *osъbъ li volъ vъ kladězъ vъpadetъ sę* Lk. 14.5 Zogr.) (up. PIPER 2001: 68–69).

Direktivna sema, pri tom, definiše sintagmatski kapacitet prostorne padežne konstrukcije, tj. njenu otvorenost za kombinovanje s odgovarajućim tipom glagola u poziciji upravnog predikata. U načelu, padežne konstrukcije sa semom [+ LOKAT] kombinabilne su s neusmerenim, tj. indirektivnim glagolima, čija leksička semantika sadrži semu [- DIREKT] (npr. *ležati*), dok su padežne konstrukcije sa semama [+ ABLAT], [+ PERLAT] i [+ ADLAT] kombinabile s usmerenim tj. direktivnim glagolima, čija leksička semantika sadrži arhisemu [+ DIREKT] (npr. *sъpasti, priti, vъpasti* i sl.). Padežne konstrukcije kombinabilne i s direktivnim i s indirektivnim glagolima direktivno su nemarkirane, što znači da njihova semantička struktura sadrži semu [\pm DIREKT] (up. stsl. *i vidě dъva anč[e]la vъ bělаhъ sědęšta . edinogo U GLAVY . i edinogo U NOGU* Jv. 20.12 Mar. ~ U GROBA *jego vēr'nii stlъpъ postavišę velikъ* Supr. 539.10). Indikator direktivne seme u padežnoj konstrukciji po pravilu je padežni nastavak, dok je predlog prvenstveno pokazatelj pozicione seme.

⁴ U literaturi se nude različita terminološka rešenja za nekontaktne prostorne seme, uglavnom prilagođena strukturi prostornog semantičkog polja konkretnog jezika (up., na primer, ZLATEV 2007: 331; CREISSELS 2009: 616).

Ovakvi odnosi u strukturiranju sintagmatskih relacija glagola i odgovarajućeg, padežnog prostornog adverbijala stabilizuju se neposredno pre raspada praslovenske jezičke zajednice, budući da se odgovarajuće predloške fraze u prostornom značenju mogu pratiti već od prvih slovenskih pisanih spomenika.⁵ Značaj prostornih parametara prevazilazi pri tom okvire prostorne adverbijalne determinacije, s obzirom na to da se odgovarajuće prostorne relacije – kao perceptivno dokučivi odnosi, tj. protolokalizacije (PIPER 2001: 41) – metaforizacijama prenose na perceptivno nedokučive, apstraktne semantičke odnose vremenskog, načinskog, uzročnog, namernog ili nekog drugog tipa.⁶ Ono što se u tom smislu nameće kao istraživački problem jeste pitanje – šta se dešava sa pozicionim semantičkim parametrima ([+ INKLUZ], [± INKLUZ], [- INKLUZ], [± KONTAKT], [- KONTAKT]), odnosno s direktivnim semantičkim parametrima ([+ LOKAT], [+ ABLAT], [+ PERLAT], [+ ADLAT]) kada jedna protolokaciona padežna konstrukcija kao spoj odgovarajuće pozicione i direktivne seme pređe iz prostornog u neko drugo neprostorno semantičko polje.

Ovom prilikom prostor i prostorne metafore razmatraju se u padežnom sistemu Brižinskih spomenika, koji su nastali najkasnije do 1039. godine,⁷ a u kojima su uočena »dvojna jezikovna stanja, starejša splošnejše slovanska in mlajša alpskoslovensko-slovenska« (GRDINA 1993: 160).

2 Indirektivne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U sferi prostorne indirektivnosti u Brižinskim spomenicima registrovano je kontaktno $\mu + loc$ (1), odnosno $na + loc$ (2) i nekontaktno $pr\ddot{e}d + instr$ (3):⁸

1. Da botomu nine *u circuvah* ich clanam *ze* (II/35), *u timnizah* i u *zeleznih vvo-sich uclepenih bozcekachu* (II/52);
2. í *vueruiú*, da mi *ie, na zem zuete* beusi (I/8), I da bim *na zem zuete* tacoga grecha *pocazen ýzel* (I/25), *ese ge na sem szuete* chisto stuoril, libo bodi dobro, libo li zi *zlo* (II/79);
3. Nizce teh del mirze *ne pred bosima ozima* (II/26), i *gest ze pred bosima osima* *vzacomu zuoimi vzti* i *zuoim glagolom izbovuedati* (II/75), da bim *nezramen* i *neztiden na zudinem dine pred Tu[o]jima osima ztoial* (III/52).

⁵ Praslovenska padežna paradigma primarno je bila jednodimenzionalna jer su je činile slobodni padeži (up. PAVLOVIĆ 2011). Razvojem sintaksičke konfigurativnosti (HEWSON – BUBENÍK 2006; LURAGHI 2010) prvobitno slobodni adverbi dobijaju status predloga, čime se formira predloška fraza, a time i dvodimenzionalna prostorna paradigma.

⁶ Mada je ovaj koncept popularisan s razvojem kognitivine lingvistike od osamdesetih godina prošlog veka (up. CIENKI 1995), sama ideja stara je koliko i lingvistika kao autonomna disciplina. Naime, još u prvoj polovini XIX veka komparativista Franc Bop (1835: 136) nedvosmisleno konstatuje: »Die Casus Endungen drücken die wechselseitigen, vorzüglich und ursprünglich einzig räumlichen, vom Räume auch auf Zeit und Ursache übertragenen, Verhältnisse der Nomina, d. h. der Personen der Sprachwelt zu einander aus«.

⁷ Kako primećuje I. Grdina (1993: 23), »glede na to, da je zamenjalna listina po ugotovitvah zgodovinske kritike nastala med letoma 977 in 981, je jasno, da je nekako tedaj, se pravi nekje do leta 1000, moral nastati tudi zapis BS II in BS III«, dok je »BS I nastal pred letoma 1022/1023, najkasneje pa (kakor BS II in III) do leta 1039«.

⁸ Primeri se navode prema kritičkom prepisu Brižinskih spomenika (1993: 45–64) SAZU.

U poziciji upravnog predikata – prostorno determinisanog pomenutim indirektivnim padežnim konstrukcijama – javljaju se glagoli s leksičkim semantičkim obeležjem [– DIREKT]: *byti* (I/8, II/26), *ispoučdati se* (II/78), *klaňati se* (II/36), *posěťati* (II/49), *stojati* (III/52), *stvoriti* (II/81), *uzęti* (I/25).⁹

Nekontaktno *pręd + instr* kombinabilno je, međutim, i s glagom *stati* (4), koji pripada klasi *glagola finalne direktivnosti* (PAVLOVIĆ 2006: 21–22), tj. *glagola s oslabljenom motorikom* (TOPOROV 1961: 300):

4. nikimse liza ni ucriti, nicacosę ubegati, nu ge stati *pred stolom bosigem* ze zopirnicom nasim (II/69), ide ne camo ze vcloniti, nu ge *pred bosima osima* stati (II/84).

Kombinovanje direktivnog glagola (makar njegova direktivnost bila i finalna, tj. oslabljena) s indirektivnom padežnom konstrukcijom može se posmatrati kao odjek starijeg praslovenskog jezičkog stanja u kome opozicija *indirektivnost ~ direktivnost* nije imala formalnu verifikaciju u onoj meri u kojoj će se razviti u pojedinačnim slovenskim jezicima (up. MIKLOSICH 1883: 664; GERODES 1963: 328; KOPEČNÝ 1973: 115).

Indirektivne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima registrovane su i u vremenskom i u načinskom semantičkom polju.

2.1 Od indirektivnih padežnih konstrukcija u vremenskom semantičkom polju javlja se kontaktno *na + loc* (5) i nekontaktno *po + loc* (6):¹⁰

5. Dai mi, Bose Gozpodi, tuoioi milozt, da bim nezramen i neztiden *na zudinem dine* pred Tu[o]jima osima ztoial (III/50);
6. glagolite *po naz* redka zloueza (I/1).

Vremensko *na + loc* funkcioniše kao padežni izraz simultanosti izdvojenog vremenskog odseka (*sqđni dān* III/54) i determinisane radnje (*stojati* III/56), što znači da svoju primarnu kontaktnost ova konstrukcija čuva i u vremenskom semantičkom polju.

Vremensko *po + loc*, s druge strane, istupa kao izraz posteriornosti determinisane radnje (*glagolati* I/1) u odnosu na indirektno identifikovani vremenski odsek (vreme označeno impliciranom aktivnošću adresanta), što znači da je primarna nekontaktnost, specifikovana zadnjom stranom orijentira, očuvana i u vremenskom semantičkom polju.

Primarna indirektivnosti [– DIREKT] pomenutih konstrukcija u sferi vremenske lokalizacije nije dovedena u pitanje budući da je i za simultanost i za posteriornost kao tipove vremenske lokalizacije relevantan odnos između objekta lokalizacije i orijentira, dok je procesualnost kao vremenski ekvivalent direktivnosti irelevantna (up. PAVLOVIĆ 2008c).

⁹ Lematski oblik reči (infinitivni oblik glagola, nominativni oblik imenice i sl.) – kao pokazatelj inherentnog leksičkog značenja – izveden je u skladu s tradicijom jezičkih rekonstrukcija u slavistici uz nužni oslonac na fonetsku transkripciju datu u rečniku uz kritičko izdanje Brižinskih spomenika (1993: 130–153).

¹⁰ Za razliku od lokativa s predlogom *na* potvrđenog u prostornom značenju površinske kontaktnosti, lokativ s predlogom *po* u Brižinskim spomenicima nije registrovan u značenju prostorne nekontaktnosti specifikovane zadnjom stranom orijentira. Ipak, po Toporovljevom mišljenju (1961: 336–38), prostorno *po + loc* u primerima tipa *пойти по ком*, a s tim u vezi i *стоят по ком (бог по нас)*, te *стоят по чем (по староне)* »несомненно общеславянская конструкция« koja se u pojedinačnim slovenskim jezicima načelno čuva do XV veka (up. PAVLOVIĆ 2006: 161–62).

2.2 Od indirektivnih padežnih konstrukcija načinska determinacija iskazivana je lokativom s predlozima *u*, odnosno *po*.

2.2.1 Primarno kontaktnim *u* + *loc* iskazivana je semantička kategorija komitativnosti, tj. prateće okolnosti koja dovodi do realizacije determinisane radnje (7) (up. ZOLOTOVA 1988: 431):

7. ese iesem ztuoril zla ... *ú nepraudnei rote* ili *ú lsi*, ili *tatbe* ili *zavuizti*, ili *úvzmazi* ili *v zinistue* (I/11); izpouuede ... uzeš nepraudnih del i nepraudnega pomislenia, ese iezem uuede ztuoril ili ne uuede, nudmi ili lubmi, zpe ili bdê, u zpitnih rotah, v lisnih resih, v tatbinah, u znicistvę, u lacomztue, v lichogedeni, v lichopiti, u uzmaztue i u uzem lichod[e]jiani (III/26).

U svojstvu leksičkog eksponenta komitativnog *u* + *loc* javljaju se deverbativne i(li) deadjektivne imenice,¹¹ kojima se identifikuje prateća okolnost: *lakomstuo* (III/35), *lihodějanje* (III/37), *lihojědenje* (III/35), *lihopitje* (III/36), *lž* (I/15), *tadba* (I/15), *tadbina* (III/34), *rota* (I/15, III/33), *sničastuo* (III/34), *s(ə)ničtuo* (I/16), *uzmastuo* (III/36), *uzmaz* (I/15), *zajist* (I/15). Leksikalizujući se imenicama koje svojom leksičkom semantikom identifikuju okolnost, lokativ s predlogom *u* dekodiran je kao načinski (komitativni) determinator upravnog predikata, dok indirektivnost i kontaktnost ostaju u načelu očuvane. Naime, radnja upravnog predikata realizuje se u okvirima date okolnosti, pri čemu se primarna kontaktnost unutrašnjeg tipa [+ IN-KLUZ] ispoljava i kroz tautosubjekatski odnos korelativnih radnji (8):

8. ese iesem ztuoril zla ... *ú nepraudnei rote* [← JA sam stvorio zla ... JA sam se nepravedno kleo].

2.2.2 Lokativom s predlogom *po* mogla se iskazati i semantička kategorija kriterijuma, tj. osnove na kojoj se temelji realizacija upravne radnje, odnosno okvira kojim se ta realizacija modalno limitira (9):¹²

9. igdase prides zodit siuim i mrtuim, comusdo *po zuem dele* (III/56), potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, i nemoki, i *b[o] zz[em] redu* zemirt (II/10).

Kako se kategorija kriterijuma u slovenskim jezicima razvijala na bazi kontaktne difuznosti, koja se primarno iskazivala dativom blokiranim predlogom *po* (up. KOPEČNÝ 1973: 180),¹³ a budući da se ova načinska semantička kategorija počinje vezivati za lokativ postupno s pojavom prvih pisanih spomenika (na slovenskom jugu

¹¹ Pojam *deverbativna imenica* uzima se u značenju koje mu pripisuje M. Radovanović (1978: 83–84). Radi se, dakle, o imenicama iz kojih se – nezavisno od njihovog genetskog statusa – može derivirati odgovarajući predikat.

¹² Tako, na primer, u primeru *boido ... b[o] zz[em] redu* kriterijski kvalifikativ *b[o] zz[em] redu* modalno ograničava i usmerava realizaciju radnje iskazane glagolom *poiti*, i to tako što je spravnjuje sa sadržajem pojma *red* (up. PAVLOVIĆ 2006: 239).

¹³ Up., u tom smislu, primer *po lezv vuesachu* (II/101) u čijem bi obliku *po lezv* – s obzirom na difuzno značenje i vreme nastanka spomenika – realnije bilo tražiti dativ nego lokativ. Valja uz to podsetiti da forma *redu* u konstrukciji *b[o] zz[em] redu* može biti i dativska – budući da je u kanonskim spomenicima ovaj oblik registrovan u funkciji genitiva, dativa i lokativa (*Gramatika* 1991: 149) – tim pre što je zamenički oblik *zz[em]* rekonstruisan.

pre nego na slovenskom severu),¹⁴ stanje u Brižinskim spomenicima potvrđivalo bi očekivanu hronologiju smene dveju padežnih konstrukcija u sferi prostorne difuznosti, pa u vezi s tim i u sferi kategorije kriterijuma.

Ne bi, razume se, trebalo sasvim odbacivati ni pretpostavku da se kategorija kriterijuma za lokativ s predlogom *po* u Brižinskim spomenicima mogla vezivati upravo na bazi primarne nekontaktnosti specifikovane zadnjom stranom orijentira, po principu *POST HOC, ERGO EX (PROPTER) HOC*, budući da je način realizacije upravne radnja mogao biti shvatan i kao nešto što slédeći imenovanom »orijentiru« suštinski proizilazi iz njega (10):

10. zodit ... *po zuem dele* [← suditi posle (učinjenih) dela te u vezi s tim i na osnovu njih] (III/56).

3 Ablativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U sferi prostorne ablativnosti – kojom se identifikuje polazna tačka usmerenog kretanja – Brižinski spomenici potvrđuju opšteablativno, kontaktno nemarkirano *od* + *gen* (11) i kontaktno *s(ə)* + *gen* (12):

11. Criste, bosì Zinu, ise iezi razil na zi zuuet priti, gresnike isbauuiti *ot Zlodeine oblazti* (III/67);
12. Bose, Ti pride *ze nebeze* (I/27).

U poziciji upravnog predikata ablativno determinisanog pomenutim padežnim konstrukcijama javljaju se glagoli s leksičkim semantičkim obeležjem [+ DIREKT]: *izbauiti* (III/70), *priti* (I/27). Kombinovanjem ablativno prefiksiranog glagola *izbauiti* i ablativne padežne konstrukcije *od* + *gen* sema ablativnosti je reduplicirana, pri čemu se prefiksom *iz-* kao indikatorom unutrašnje kontaktne ablativnosti precizira kontaktnost opšteablativnog predloga *od*. S druge strane, kombinacija adlativno prefiksiranog glagola *priti* i ablativne padežne konstrukcije *s(ə)* + *gen* ilustruje mogućnost sintaksičko-semantičke kompresije u kojoj se kontekstualno podrazumevani konstituenti elidiraju (up. KOVAČEVIĆ 1986: 126).

Ablativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima registrovane su u vremenskom, uzročnom i namernom semantičkom polju.

3.1 Od ablativnih padežnih konstrukcija u vremenskom semantičkom polju javlja se kontaktno nemarkirano *od* + *gen* (13) i kontaktno *iz* + *gen* (14):

13. Ese iesem ztuoril protiuuo Bogu *od togo dine*, ponese cristen bih (III/37);
14. ese v[i] iezt ugotoulieno *iz uueka* v uuek (I/34).

Ovim se konstrukcijama u vremenskom semantičkom polju iskazuje semantička kategorija ingresivnosti (ANTONIĆ 2001: 149) kao tip ablativne vremenske

¹⁴ V. N. Toporov (1961: 334–35) ističe da »конкретные факты из истории различных славянских языков с очевидностью свидетельствуют, что лок. при предлоге *po* в указанных значениях (основания действия, средства или орудия, дистрибутивном) стал употребляться лишь после того, как появился лок. при предлоге *po* в местном (дифузном) значении«, što je još od XII veka registrovano u bugarskom, a od XVII veka u beloruskom i ukrajinskom. Semantička kategorija »основание соответствия« i danas se u ruskom, koji još uvek dobro čuva praslovensku razliku *po* + *dat* ~ *po* + *loc*, iskazuje dativom (ZOLOTOVA 1988: 151).

kvantifikacije identifikovane levom graničnom tačkom odseka na vremenskoj osi. Vremenska kvantifikacija ingresivnog tipa, po definiciji, podrazumeva odmeravanje trajanja radnje iskazane glagolom imperfektivnog vida, što vremenskom *od + gen*, odnosno *iz + gen* daje semantičko obeležje procesualnosti [+ PROCES]. U Brižinskim spomenicima, međutim, ingresivne padežne konstrukcije registrovane su uz glagole perfektivnog vida (*stvoriti* III/38, *ugotočiti* I/35), što je moguće ukoliko se realizacijom radnje predstavljene glagolom perfektivnog vida uspostavlja stanje koje traje od ingresivne tačke ili perioda (PAVLOVIĆ 2006: 187). U tom smislu, ingresivnom padežnom konstrukcijom odmerava se trajanje uspostavljenog stanja.

Kontantnost genitiva s predlogom *iz* ostaje očuvana i u vremenskom značenju utoliko što je vremenski period iskazan ovim padežnim modelom simultan s determinisanom situacijom.¹⁵ S druge strane, kontaktna nemarkiranost opšteablativnog *od + gen* dopušta i anterioran i simultan odnos identifikovanog ingresivnog perioda (*ta dan* III/39) prema determinisanom radnji ili stanju.

3.2 Od ablativnih padežnih konstrukcija u uzročnom značenju potvrđeni su opšteablativni, kontaktno nemarkirani slobodni genitiv (15–16) i genitiv s predlogom *od* (17):

15. da mi rasite na pomoki biti ki Bogu *moih grechou* (III/20);

16. Caiu ze *moih grechou* (III/46);

17. Bose, Gozpodí miloztíví, Tebe ze mil tuorív *od zih postenih greh í od ineh mnozeh*, i vúensih i mínsih, ese íezem ztvoril (I/21).

Ablativnoj konceptualizaciji uzroka pribegavalo se u slučajevima kada je posledica poimana kao objekat lokalizacije (*na pomoči byti* III/20, *kajati se* III/46, *mil se tuoriti* I/22) koji proizilazi (izdvaja se) iz orijentira (*gréh*) shvaćenog kao uzrok. Kontaktna nemarkiranosti opšteablativnih konstrukcija $\emptyset + gen$ i *od + gen* u sferi uzročne determinacije otvara mogućnost vezivanja ovih konstrukcija kako za heterosubjektske (15), tako i za tautosubjektske (16–17) uzročno-posledične relacije.¹⁶

3.3 Opšteablativnom, kontaktno nemarkiranom konstrukcijom *od + gen* mogla se iskazati i namera i to u slučajevima kada se upravnim predikatom identifikuje radnja (*uignati* II/9, *uhraniti* III/72) usmerena na neutralisanje stanja ili aktivnosti obeležene ablativnom padežnom konstrukcijom (*slauya* II/10, *zlo* III/73) (18) (up. BĚLIČOVÁ 1984–1985: 74; Kovačević 1992: 109):

18. Bonese zavuiiztiu bui Nepriiazninu uvignan *od szlauui bosigę* (II/7), Criste, bosí Zínu, ise íezi razil na zí zuuet priti, gresnike ísbauuítí ot Zlódeíne oblaztí, uchrańí me *ot uzega zla* (III/67).

Namerno *od + gen* vezuje se za heterosubjektske relacije, što mu kontaktna nemarkiranost i omogućuje.

¹⁵ Padežni kompleks *iz + gen – u + acc* registrovan u primeru *ese v[i] íezt ugotoulieno íz UUEKA V UUEK* (I/34) funkcioniše kao univerzalni kvantifikator (up. PIPER 1983: 113) koji je u načelu simultan s kvantifikovanom radnjom ili stanjem.

¹⁶ Kada je u pitanju uzročno *od + gen*, situacija nije bitno drugačija ni u savremenim slovenskim jezicima (up. BĚLIČOVÁ 1984: 10). Tako se, na primer, u savremenom slovenačkom jeziku genitivom s predlogom *od* može iskazati i unutrašnji (tautosubjektski) i spoljašnji (heterosubjektski) uzrok: *Bíla je vsa trda od sedenja ~ Od samih dreves ne vídiš gozda*.

4 Perlativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U Brižinskim spomenicima nisu potvrđene perlativne padežne konstrukcije kojima bi se u sferi prostorne determinacije identifikovao pravac realizacije usmerene radnje. Ipak, tipično perlativno $\emptyset + instr$ koristi se kao načinski i uzročni adverbijal.¹⁷

4.1 Načinska determinacija mogla bi se – po mišljenju P. Pipera (1983: 100) – »definisati kao lokalizacija akcije u izviesnom obliku njene realizacije«. Usmeravanjem toka realizacije konkretne akcije načinska determinacija nužno stvara predstavu o *putu* »kojom akcija od potencijalne postaje realna« (PIPER 1983: 100), tako da ova semantička kategorija, po prirodi stvari, ispoljava izrazitu bliskost s prostornom perlativnošću. Naime, različiti tipovi načinske determinacije funkcionišu kao specifikovani odgovori na pitanje uvedeno načinskim prilogom *КАКО*,¹⁸ koji – budući pokretnom petrificirana forma instrumentala – etimološki potvrđuje perlativni karakter kvalifikativnosti, ali i primarnost instrumentala kao protoperlativne padežne forme u funkciji sredstva iskazivanja pojedinih načinskih kategorija kakve su semantička kategorija oruđa, tj. sredstva i komitativnosti, tj. okolnosti.

4.1.1 Slobodni instrumental primarno je sintaksičko sredstvo za iskazivanje kategorije sredstva i u Brižinskim spomenicima. Kontaktlost ove padežne konstrukcije i ovde ostaje očuvana u vidu nužne kontaktlosti agensa determinisane radnje i oruđa kojim se ta radnja realizuje. Nespecificovana kontaktlost [\pm INKLUZ] slobodnog instrumentala u semantičkoj sferi oruđa ogleđa se kroz otvorenost ove konstrukcije kako za sredstva neodvojiva od agensa (*usta* I/33 i sl.) (19), tako i za sredstva odvojiva od agensa (*metla* II/99, *meč* II/101, *ključ* II/102 i sl.) (20):

19. *iese ýzovues Tvóimi vzti*: Pridete, Otza mega izvuolieni, primete vúecsne vúezelie í vúecsni sivuót (I/32), i gest ze pred bosima osima vzacomu *zuoimi vzti* i *zuoim glagolom* izbovuedati (II/75), A to bac mui ninge *nasu praudnu vuerun* i *praudnv izbovuediu* toie mosim zt[v]oriti (II/103), ese oni to *vuelico strastiu* stuurise (II/107);

20. nebo ie tepechu *metlami*, i prinizse ogni petsachv, i *metsi* tnachu, i po lezv vuesachu, i *selezni cliusi* ge raztrgachu (II/98).

4.1.2 U sferi komitativnosti slobodni instrumental se javlja u slučajevima kada je valjalo identifikovati prateće stanje (21):

21. *ese iesem ztuoril zla ... ili vúolu ili nevúolu, ili vúede ili ne vúede* (I/11).

Komitativnom $\emptyset + instr$ po pravilu konkurišu odgovarajući načinski prilozi,¹⁹ što

¹⁷ Slobodni instrumental u kanonskim spomenicima predstavlja živ padežni indikator perlativnosti – up. *нъ инетъ роетъ отидо* Mt 2.12 Ass, Sav. (BAUEROVA 1963: 290). Slično stanje zatiče se i u savremenim slovenskim jezicima (BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978: 141).

¹⁸ Naime, slovensko *kako* je upitni prilog izveden od praindoevropskog korena *kyo-* na čiji se instrumentalski oblik *kyō* dodavao sufixs, odnosno finalna partikula *ko-* (ŠAUR 1980: 335; ĚSSJA 9: 118–19). Inicijalno značenje ovog priloga bilo bi, po Šauru, »jakým (způsobem) ... kakim putem«, tj, *quō modo* odnosno 'kojim putem/načinom', što znači da se radilo o upitnom adverbijalu za prosekutivnost, tj. perlativnost na koji se najdirektnije odgovaralo upravo prosekutivnim instrumentalom nominalne sintgme.

¹⁹ Up.: *ese iezem uuede ztuoril ili ne uuede, nudmi ili lubmi* (III/30).

nedvosmisleno otkriva prirodu ove padežne konstrukcije kao komitativnog adverbijala. Kontaktnost slobodnog instrumentala u sferi komitativnosti ispoljava se kroz identifikaciju stanjâ u kojima se nalazi subjekat u trenutku realizacije upravne radnje.

4.2 Perlativna konceptualizacija uzroka kao situacije koja se ostvaruje paralelno sa svojom posledicom u Brižinskim spomenicima se iskazuje takođe perlativnim, kontaktno nespecificovanim instrumentalom (22):

22. Bonese *zavuiztiu* bui *Nepriiazninu* uvignan od szlauui bosigę (II/7).

Dinamički karakter kategorije uzroka ovde dolazi do izražaja upravo kroz preosmišljavanje primarne perlativnosti, i to tako što se perceptivno dokučiva linijska usmerenost mapira kao paralelizam uzroka i posledice. Nespecificovana kontaktnost [\pm INKLUZ], svojstvena slobodnom instrumentalu, dopušta upotrebu ove konstrukcije u heterosubjekatskim uzročno-posledičnim relacijama.

5 Adlativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima

U sferi adlativne spacijalnosti – kojom se identifikuje završna tačka usmerenog kretanja – u Brižinskim spomenicima potvrđeno je kontaktno *u* + *acc* (23), odnosno *na* + *acc* (24), difuzno kontaktno *po* + *dat* (25), kontaktno nemarkirano *o* + *dat* (26) i nekontaktno *pod* + *instr* (27):

23. Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemo Otzu Goszpodi, dosda ni tamoge vzedli, v *zezarstuo suoge* (II/58);

24. iti se *na ón zuet* (I/8), ese iesem ztuoril zla po t den, pongese bih *na zi zvuert* vuiraken (I/11), potom *na narod zlovuezki* strazti i petzali boido (II/10), Criste, bosu Zinu, ise iezi razil *na zi zuuert priti* (III/67);

25. *po lezv* vuesachu (II/101);

26. Temi, temi ti ze deli *Bogu* briplisaze (II/57), i prinizse *ogni* petsachv (II/99);

27. stranna *bod* *crovvi zuoge* uvedechu (II/50).

U poziciji upravnog predikata uz adlativne padežne konstrukcije javljaju se glagoli s leksičkim semantičkim obeležjem [+ DIREKT]: *iti* (I/8), *poiti* (II/12–13), *približati se* (II/57–58), *prinisti* (II/99), *priti* (III/69), *uuratiti* (I/13), *uęšati* (II/102), *usedliti* (II/62), *uęesti* (II/52). Kombinovanjem adlativno prefiksiranih glagola *poiti* (up. Němec 1954), *približati se*, *prinisti*, *priti*, *usedliti*, *uęesti* i odgovarajuće adlativne padežne konstrukcije sema adlativnosti je reduplicirana.²⁰

Adlativne padežne konstrukcije u Brižinskim spomenicima mogu se javiti i u funkciji vremenskog ili namernog adverbijala.

²⁰ Indikativno je da se slobodni dativ u prostornom značenju u Brižinskim spomenicima kombinuje isključivo s glagolima prefigiranim prefiksom *pri-* (*približati se*, *prinisti*). Ako se ima u vidu stanje u najstarijim spomenicima pojedinačnih slovenskih jezika (up. PAVLOVIĆ 2006: 99–100), sasvim je jasno da je istiskivanje slobodnog dativa iz prostornog semantičkog polja odgovarajućim predložkim konstrukcijama počelo još u praslavenskom (PRAVDIN 1957: 83), te da je ovaj proces na slovenskom jugu i zapadu bio mnogo intenzivniji nego na slovenskom istoku. To što se slobodni dativ najduže zadržao u pozicijama kada je orijentir imao obeležje [+ LJUDSKO] predstavlja zapravo odjek njegove stabilne upotrebe u sferi indirektnog objekta, tj. adresata.

5.1 Adlativne padežne konstrukcije kao vremenski adverbijali obično imaju vrednost vremenskih kvantifikatora, tj. sintaksičkog sredstva kojim se izražava mera vremena, a znatno ređe istupaju kao sintaksičko sredstvo za iskazivanje vremenske lokalizacije, tj. vremenskog odseka u čijim se granicama ostvaruje radnja determinisanog predikata.

5.1.1 Kontaktno nemarkiranim adlativnim konstrukcijama *po + acc* (28),²¹ odnosno *do + gen* (29) iskazuje se terminativnost (ANTONIĆ 2001: 156) kao tip adlativne vremenske kvantifikacije identifikovane desnom graničnom tačkom odseka na vremenskoj osim:

28. *ese iesem ztuoril zla po t den, pongese bih na zi zvuet vúuraken* (I/11);

29. *Ese iesem ztuoril protiuuo Bogu od togo dine, ponese cristen bih, dase do diniznego dine* (III/37).

Vremenska kvantifikacija terminativnog tipa podrazumeva odmeravanje dužine trajanja radnje iskazane glagolima imperfektivnog vida, što vremenskom *po + acc* i *do + gen* daje obeležje [+ PROCES]. U Brižinskim spomenicima, međutim, terminativne padežne konstrukcije registrovane su uz glagol perfektivnog vida (*stuoriti* III/38), što je moguće ukoliko se realizacijom determinisane radnje uspostavlja stanje čije se trajanje odmerava prema terminativnoj tački (PAVLOVIĆ 2006: 183). Kontaktne nemarkirane opšteadlativnog *po + acc* i *do + gen* dopušta i posterioran i simultan odnos terminativnog perioda (*tə dən* I/12, *dənəšni dən* III/41) prema determinisanom radnji ili stanju.

5.1.2 Kontaktnom adlativnom konstrukcijom *u + acc* iskazuje se longitudinalnost (ANTONIĆ 2001: 148–149) kao tip vremenske kvantifikacije kojim se determinisana radnja odmerava u smislu *koliko dugo* (30):

30. *Ecceþ bi detd nas ne zegresil, te v ueki gemu be siti, starosti ne prigem lióki, nikoligese petsali ne imugi, ni slzna teleze imoki, nu ú vuęki gemu be siti* (II/1).

Longitudinalnost je ovde obezbeđena, s jedne strane, odsustvom odredbe (koja bi datoj lokalizaciji dala referencijalan karakter) i, s druge strane, množinskom formom izdvojenog vremenskog intervala (*uęki*). Longitudinalnost, kao i ostali tipovi vremenske kvantifikacije, podrazumeva odmeravanje dužine trajanja radnje iskazane glagolom imperfektivnog vida (*žiti*), što longitudinalnom *u + acc*_(pl) obezbeđuje obeležje [+ PROCES]. Kontaktnost [+ INKLUZ] adlativnog *u + acc* u sferi vremenske kvantifikacije ispoljava se kroz simultanost izdvojenog vremenskog perioda i determinisane radnje.

5.1.3 Adlativna padežna konstrukcija blokirana odgovarajućom odredbom (koja izdvojeni vremenski odsek čini referencijalnim) može dobiti funkciju sintaksikog sredstva za iskazivanje vremenske lokalizacije, što u Brižinskim spomenicima i potvrđuje akuzativ s predlogom *na* (31):

²¹ Akuzativ s predlogom *po* u Brižinskim spomenicima nije potvrđen u prostornom značenju, ali je limitativno prostorno, te u tom smislu i adlativno *po + acc* i danas živo na slovenskom severu – up. češko *V únoru stát ve vodě po rás nebyl žádný med*; rusko *Нужно погрузиться по грудь в ванну с прохладной или тепловатой водой* (up. KOPEČNÝ 1973: 182).

31. í vueruiú, da mi ie, na zem zuete beusi, iti se na ón zuet, paki se uzatí *na zod[ni] den* (I/8), I da bim uzlissal *na zodni den* Tuó milozt (I/31).

Vremensko *na + acc* (kao, uostalom, i *na + loc*)²² funkcioniše kao padežni izraz simultanosti aktualizovanog vremenskog odseka (*sqdñi dæn*) i determinisane radnje (*ustati* I/9, *uslišati* I/31). To znači da je kontaktnost ove konstrukcije očuvana i u vremenskom značenju.

5.2 Namera – kao tip prekomponovane, usložnjene uzročnosti koja objedinjuje ekspliciranu ciljnu akciju ili stanje i implicirani stimulans (volju, želju, htenje) (up. MILOŠEVIĆ 1985: 35; PIPER 1983: 104–05) – u Brižinskim spomenicima koncipirana je, po pravilu, kao adlativna direktivnost, što se ispoljava kroz dominantnu upotrebu adlativnih padežnih modela pri iskazivanju ove semantičke kategorije, i to kontaktno nemarkiranog slobodnog dativa (32), kontaktnog akuzativa s predlogom *o* (33),²³ i nekontaktnog akuzativa s predlogom *za* (34):

32. u circuvah ich clanam *ze*, i modlim *ze* im, i *zesti* ich pigem (II/35);

33. i obeti nasse im nezem *o zcepasgenige* telez nasich i dus nasich (II/38);

34. Bose, Ti pride *ze* nebeze, *ýse ze* da v moku *za vuíz národ* (I/27).

Kontaktna nemarkiranost slobodnog dativa, te površinska kontaktnost akuzativa s predlogom *o* čine ove padežne modele u sferi finalne determinacije otvorenim i za tautosubjektske i za heterosubjektske relacije. Nkontaktnost akuzativa s predlogom *za*, s druge strane, favorizuje heterosubjektske relacije.

6 Sintetička razmatranja

U padežnom sistemu Brižinskih spomenika protolokaciona značenja registrovanih padežnih modela u načelu se dobro čuvaju, što je u skladu s funkcionalnostilskom obeleženošću i(li) limitiranošću jezika ispitivanog korpusa. Stepennost modifikovanosti protolokacionih značenja padežnih konstrukcija trebalo bi da je u direktnoj proporciji sa stepenom sintaksičko-semantičke i pragmatičke razrađenosti jezičkog idioma ili, drugačije rečeno, što je sintaksičko-semantička i pragmatička izgrađenost jednog jezičkog idioma veća to je i potreba za traženjem uporišta u protolokalizacijama manja. Izvestan značaj u procesu distanciranja određenih značenja u odnosu na protolokacione relacije mogu imati i miksoglotski procesi,²⁴ pogotovo ako se na udaru razvijenijeg sintaksičkog sistema (kakav je bio pisani latinski, na primer,) nađe drugi manje razvijen (kakav je bio pisani »alpskoslovensko-slovenački«, na primer, početkom XI veka).

Sintaksičko-semantički sistem u formiranju – kakav je bio i slovenački pisani diskurs početkom XI veka – pribegava, dakle, metaforičkim reinterpretacijama

²² Up.: Dai mi, Bose Gozpodi, tuouiu milozt, da bim nezramen i neztiden *na zudinem dine* pred Tu[o]-ima osima ztoial (III/50).

²³ O prostornom značenju akuzativa s predlogom *o* u slovenskim jezicima v. Kopečný (1973: 132).

²⁴ Treba imati na umu da su Brižinske spomenike verovatno pisali nemački duhovnici, čiji je profesionalni idiom morao biti latinski. Kako ističe T. Logar (1996: 135) »pisarja sta bila dva, oba verjetno nemška duhovnika. Eden od njiju je zapisal prvi spomenik (BS I), drugi, ki verjetno slovenskega jezika ni dobro znal, padrugege (BS II) in tretjega (BS III)«.

perceptivno dokučivih relacija, i to tako što protolokaciona značenja odgovarajućih sintaksičkih modela kontekstualno specifikuje kao prostorna, vremenska, uzročna, namerna, načinska i tako dalje, oslanjajući se prvenstveno na leksičku semantiku glagola u poziciji upravnog predikata, te na semantiku leksičkog eksponenta datog padežnog modela. Upravo bi stoga, umesto o prostornom, vremenskom, uzročnom, namernom ili o drugim značenjima genitiva s predlogom *od*, na primer, realnije bilo govoriti prosto o ablativnoj, kontaktno nemarkiranoj konstrukciji *od + gen* [+ ABLAT, ± KONTAKT], koja u odgovarajućim kontekstima svoje protolokaciono, invarijantno značenje može specifikovati kao prostorno (11), vremensko (13), uzročno (17), namerno (18) i sl. Ovakav pristup sintaksičko-semantičkim kategorijama otvara mogućnost sagledavanja kognitivnih mehanizama konceptualizovanja sintaksičko-semantičkih kategorija.

6.1 Vremenska kvantifikacija u Brižinskim spomenicima konceptualizovana je kao izrazito dinamičan fenomen, što se sintaksički manifestuje kroz upotrebu direktno markiranih padežnih konstrukcija (ablativnog i adlativnog tipa) kao vremenskih adverbijala. U načelu, protolokacionoj ablativnosti odgovara vremenska ingresivnost (*od + gen*, *iz + gen*), odnosno vremenska longitudinalnost (*u + acc*), dok protolokacionoj adlativnosti odgovara vremenska terminativnost (*do + gen*, *po + acc*).

Vremenska lokalizacija – koja podrazumeva referencijalnost izdvojenog vremenskog perioda – koncipirana je, međutim, kao dinamički nemarkirana kategorija, što se ispoljava, s jedne strane, kroz upotrebu primarno indirektivnih, lokativnih konstrukcija (*na + loc*, *po + loc*) i, s druge strane, primarno direktivne akuzativne konstrukcije (*na + acc*). Protolokaciona kontaktnost objekta lokalizacije i orijentira vremenski je osmišljena kao kontaktnost situacije iskazane upravnim predikatom i vremenskog orijentira, dok se protolokaciona nekontaktnost čuva kao vremenska nekontaktnost. Zanimljivo je pri tom da jedan apstraktan semantički sistem kakav je vremenski može sačuvati određena protolokaciona značenja i kada ona više nemaju odgovarajuću potvrdu u prostornom semantičkom polju (posteriorno *po + loc*, odnosno limitativno *po + acc*).²⁵

6.2 Semantička kategorija načina vrlo je heterogena kategorija koja se u Brižinskim spomenicima ispoljava kroz različito konceptualizovane potkategorije komitativnosti, sredstva i kriterijuma.

Komitativnost – kao izraz kvalifikativnog stanja koji dovodi do realizacije upravne radnje – koncipirana je kao dinamički nemarkirana kategorija, što se ispoljava kroz upotrebu, s jedne strane, primarno indirektivnog lokativa s predlogom *u* i, s druge strane, primarno perlativnog slobodnog instrumentala kao komitativnih adverbijala.

Semantička kategorija sredstva koncipirana je kao izrazito dinamička kategorija, budući da se iskazuje protoperlativnim slobodnim instrumentalom.²⁶

²⁵ Razmatrajući upotrebu »prostornih padeža« u neprostornom značenju D. Creissels (2009: 625) uravo primećuje da »after developing non-spatial uses, spatial cases tend to be used predominantly in their new function, and to be replaced by other spatial cases (or by adpositions) for the expression of spatial meanings«.

²⁶ To što se načinsko značenje slobodnog instrumentala, pa na kraju i značenje sredstva posmatra u svetlu protolokacionih svojstava ove konstrukcije, bazira se na činjenici da pravac refleksije, po pravilu,

Dinamičnost bi se mogla pripisati i kategoriji kriterijuma, ukoliko se pođe od pretpostavke da se ova kategorija za lokativ s predlogom *po* vezuje na bazi difuznosti, koja pokazuje sklonost ka direktivnosti i koja je, u vezi s tim, u poznom praslovenskom iskazivana konstrukcijom *po + dat* (što je ruskom jeziku svojstveno i danas).

Nespecificirana kontaktnost (svojstvena slobodnom instrumentalu) načinski je mogla biti osmišljavana kao unutrašnja ili kao spoljašnja kontaktnost situacije iskazane upravnim predikatom i načinskog orijentira, dok se unutrašnja kontaktnost (svojstvena lokativu s predlogom *u*) mogla ispoljiti kao unutrašnja kontaktnost upravne situacije i načinskog orijentira.²⁷

6.3 Kauzativne semantičke kategorije uzoka i namere u Brižinskim spomenicima konceptualizovane su kao izrazito dinamički fenomeni, što se sintaksički manifestuje kroz visoku učestalost direktivno markiranih padežnih konstrukcija (ablativnog, perlativnog i adlativnog tipa) kao uzročnih i namernih adverbijala. Naime, u Brižinskim spomenicima uzrok se iskazuje ablativnim $\emptyset + gen$, odnosno *od + gen* i perlativnim $\emptyset + instr$, dok se namera iskazuje prvenstveno adlativnim $\emptyset + dat$, *o + acc*, *za + acc*, a izuzetno i ablativnim *od + gen*.

Kontaktna nemarkiranost [\pm KONTAKT], nespecificirana kontaktnost [\pm INKLUZ] i površinska kontaktnost [$-$ INKLUZ] u semantičkoj sferu uzroka prenosi se kao mogućnost vezivanja odgovarajućih padežnih konstrukcija (kontaktno nemarkiranog $\emptyset + gen$, *od + gen*, kontaktno nespecificiranog $\emptyset + instr$, te kontaktnog *o + acc*) kako za tautosubjekatske tako i za heterosubjekatske relacije. S druge strane, primarna prostorna nekontaktnost [$-$ KONTAKT] (predstavljena akuzativom s predlogom *za*) osmišljava se kao heterosubjekatski tip kauzativne relacije.

6.4 Ukoliko se sve rečeno ima u vidu, nedvojbeno je da »our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature« (LAKOFF – JOHNSON 1980: 3), te da – u skladu s tim – odgovarajuća metaforička matrica kao kognitivni mehanizam na ovaj ili onaj način reguliše profil i sintaksičko-semantičkih sistema i u sinhronoj i u dijahronoj perspektivi. Naime, prema teoriji konceptualne metafore (LAKOFF 1993) osnovu metaforizacije čini interaktivni proces između dva konceptualna domena, i to između izvornog domena (kao izraza iskustveno dokučive strukture) i ciljnog domena (kao izraza kognitivne nadgradnje). Metaforičkom projekcijom elementi izvornog domena, u istraživanom slučaju protolokacionih sintaksičko-semantičkih struktura, prenose se na ciljni domen, u istraživanom slučaju na nelokacione sintaksičko-semantičke relacije, što rezultira formiranjem sintaksičke metafore u čijoj je osnovi odgovarajuća pojmovna metafora kao kognitivni mehanizam. Na površinskom, u ovom slučaju sintaksičkom planu dolazi do prenosa konkretne sintaksičke strukture (predložko-padežne konstrukcije) s jedne, izvorne (perceptivno dokučive) relacije na drugu, ciljnu (percep-

ide od perceptivnog ka neperceptivnom, što je posledica perceptivnog načina osmišljavanja stvarnosti (up. SWEETSER 1990: 37–48).

²⁷ Tako se u sferi semantičke kategorije oruđa može govoriti u slučajevima kada je sredstvo neodvojivo od agensa (*usta I/33*), dok se o površinskoj kontaktnosti govori ukoliko je sredstvo odvojivo od agensa (*metla II/99*).

tivno nedokučivu) relaciju, pri čemu struktura izvornog domena manje ili više ostaje očuvana i u ciljnom domenu kao invarijantni sadržaj (up. LAKOFF 1990).

Analiza padežnih konstrukcija u Brižinskim spomenicima – a situacija je vrlo slična i u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti (up. PAVLOVIĆ 2008a, 2008b, 2008c) – pokazuje da i direktivni i pozicioni prostorni parametri, kao elementi izvornog domena, imaju status invarijantnih semantičkih elemenata. Direktivni parametri ([+ LOKAT], [+ ABLAT], [+ PERLAT], [+ ADLAT]) ispoljavaju, pri tom, manje-više kategorijalni potencijal (neke su semantičke kategorije dominantno direktivne, a neke dominantno indirektivne). Pozicioni parametri ([+ INKLUZ], [± INKLUZ], [- INKLUZ], [± KONTAKT], [- KONTAKT]) su supkategorijalnog, specifikativnog karaktera, budući da samo nijansiraju tip odnosa u perceptivno nedokučivim semantičkim relacijama, tako da se unutrašnja kontaktnost [+ INKLUZ], po pravilu, ispoljava kao tautosubjekatska relacija (kada su subjekti korelativnih situacija identični), dok se nekaktnost [- KONTAKT], po pravilu, ispoljava kao heterosubjekatska relacija (kada su subjekti korelativnih situacija različiti). Ostali tipovi kontaktnosti ([± INKLUZ], [- INKLUZ], [± KONTAKT]) mogu biti osnov i tautosubjekatskih i heterosubjekatskih relacija.

IZVORI I LITERATURA

- Ivana ANTONIĆ, 2001: *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Marta BAUËROVA, 1963: Bespredložnjy tvoritel'nyj padež v staroslavjanskom jazyke. *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Zbornik statej*. Red. Josif Kurc. Praga: Čehoslovačkaja akademija nauk. 287–311.
- Helena BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ, 1978: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia* 47. 122–142.
- Helena BĚLIČOVÁ, 1984: K systému kauzálních určení v současných slovanských spisovných jazycích. *Slavica Slovaca* 19/1. 3–15.
- , 1984/85: K finálnimu významu předložek v spisovných jazycích slovanských. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII. 69–76.
- Franz BOPP, 1833: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutsch*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU, 1993.
- Alan CIENKI, 1995: 19th and 20th Century Theories of Case: A Comparison of Localist and Cognitive Approaches. *Historiographia Linguistica* 22/1–2. 123–162.
- Denis CREISSELS, 2009: Spatial Cases. *The Oxford Handbook of Case*. Ed. Andrej Malchukov, Andrew Spencer. New York: Oxford University Press. 609–625.
- Ėtimologičeskij slovar' slavjanskijh jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Vypusk 9*. Red. O. N. Trubačev. Moskva: Institut ruskogo jazyka, 1983.
- Stanislav GERODES, 1963: Staroslavjanskije predlogi. *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Zbornik statej*. Red. Josif Kurc. Praga: Čehoslovačkaja akademija nauk. 316–368.
- John HEWSON, Vít BUBENÍK, 2006: *From Case to Adposition: the Development of Con-*

- figurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gramatika na starob'lgarskija ezik. *Fonetika. Morfologija. Sintaksis*. Red. Ivan Duridanov. Sofija: Izdatelstvo na B'lgarskata akademija na naukite, 1993.
- Igor GRDINA, 1993: Paleografska in historična problematika. *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 16–27
- Milka IVIĆ, 1957: Jedno poglavlje iz gramatike našeg savremenog jezika – sistem mesnih padeža. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* III. 139–149.
- František KOPEČNÝ, 1973: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 1. Předložky, koncové partikule*. Praha: Československá akademie věd.
- František KOPEČNÝ, Vladimír ŠAUR, Václav POLÁK, 1980: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd.
- Miloš KOVAČEVIĆ, 1986: Prefiksacija i njen uticaj na formu i semantiku sintagme. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 16. 119–129.
- , 1992: *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- George LAKOFF, 1990: The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas?. *Cognitive Linguistics* 1/1. 39–74.
- , 1993: The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Tine LOGAR, 1996: Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin in Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 135–139.
- Silvia LURAGHI, 2010: The rise (and possible downfall) of configurationality. *Continuum Companion to Historical Linguistics*. Eds. Silvia Luraghi, Vit Bubenik. London – New York: Continuum International Publishing Group, 212–229.
- Franz MIKLOSICH, 1883: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Braumüller.
- Ksenija MILOŠEVIĆ, 1985: Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15/1. 33–44.
- Igor NĚMEC, 1954: O slovanské předponě *po-* slovesné. Příspěvek k sémasiologické historii slovesných předpon. *Slavia* XXIII/1. 1–22.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2006: *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnoppravnoj pismenosti*. Novi Sad: Matica srpska.
- , 2008a: Prostorne metafore u starosrpskim sintaksičko-semantičkim sistemima kauzativnog tipa. *Semantička proučavanja srpskog jezika*. Ur. Milorad Radovanović i Predrag Piper. Beograd: SANU. 201–219.
- , 2008b: Pravci transponovanja protolokacionih semantičkih parametara u starosrpskim determinativnim sistemima. *Južnoslovenski filolog* LXIV. 283–295.
- , 2008c: Prostorne metafore u starosrpskom vremenskom padežnom sistemu. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 74. 131–146.
- , 2011: Rekonceptualizacija slovenske prostorne padežne paradigme. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV/1. 45–62.

- Predrag PIPER, 1977–1978: Obeležavanje prostornih odnosa predložko-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom jeziku. Prilozi proučavanju jezika 13–14. 1–48.
- , 1983: *Zamenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- , 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 1978: *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad: Matica srpska. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vekov)*. Red. R. M. Cejtlin, R. Večerka, È. Blagovaja. Moskva: Slavjanskij institut Akademii nauk Češskoj Respubliki – Institut slavjanovedenija i balkanistiki Rossijskoj akademii nauk. 1994.
- Eve SWEETSER, 1990: *From etymology to pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vladimir ŠAUR, 1980: v. František KOPEČNÝ, Vladimír ŠAUR, Václav POLÁK, 1980.
- Vladimir Nikolaevič TOPOROV, 1961: *Lokativ v slavjanskijh jazykah*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Radoslav VEČERKA, 1993: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. Vol. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg im Breisgau: U. W. Weiher.
- Jordan ZLATEV. Spatial Semantics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, 2007, 318–350.
- Galina Aleksandrovna ZOLOTOVA, 1988: *Sintaksičeskij slovar'. Repertuar elementarnyh edinic russkogo sintaksisa*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

SUMMARY

Slavic languages have a bidimensional spatial case system that combine position, i.e. orientation parameters ([– contact], [+ contact] which can be realized as [+ inclus] and [– inclus]) with direction parameters ([– direct] i. e. [+ locat] and [+ direct] which can be realized as [+ ablat], [+ perlat] and [+ adlat]). The orientation parameters are expressed by prepositions, while the direction parameters are, as a rule, expressed by case forms. This spatial case system exists in the Old Slovene Freising Folia, which originated in Upper Carinthia between 972 and 1039. The paper discusses the non-local functions of the spatial semantic parameters in relation to their local functions in the Freising Manuscripts. Outside the spatial domain the orientation and direction parameters (expressed by spatial case constructions) indicate relationships between the two situations in the domain of temporality, qualification, causality and intentionality. These correlations are the basis for a conceptual metaphor whose source domain is a spatial relationship and whose target domain is a temporal or causal or other non-spatial relationship.

UDK 811.163.6'367.626(091)

Alenka Jelovšek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

RAZVOJ ZAIMENSKEGA OGOVORNEGA SISTEMA V SLOVENSKIH PISNIH VIRIH DO LETA 1850

V prispevku je predstavljen razvoj slovenskega zaimenskega ogovornega sistema do leta 1850, kot se izkazuje v starejših slovenskih pisnih virih. Posamezne stopnje so primerjane s sočasnim stanjem v nemščini, s pomočjo normativnih virov pa se poskuša pojasniti njegov jezikovnotipološko nepričakovan razvoj v 19. stoletju.

The paper presents the development of the pronominal system of address up to 1850 as evidenced in older Slovene written sources. Separate stages are compared with the contemporary state of affairs in German and with the aid of normative sources an attempt is made to explain its typologically unexpected development in the nineteenth century.

Gljučne besede: ogovarjanje, tikanje, vikanje, onikanje, purizem

Key words: system of address, T–V distinction, honorifics, purism

1 Uvod¹

1.1 Vsakdanjo komunikacijo med ljudmi urejajo številne norme, ki določajo pravilno jezikovno rabo glede na okoliščine. Med njimi so tudi norme, ki določajo način ogovarjanja² sogovornika glede na njegov družbeni položaj in odnos do govorca (v evropskih jezikih se ta kaže predvsem v izbiri med različnimi zaimki, ki označujejo različna družbena razmerja). Vse možne jezikovne oblike, ki so govorcu na voljo za ogovarjanje naslovnika, sestavljajo ogovorni sistem posameznega jezika (STONE 1977: 491). Besednovrstno so vanj običajno vključeni osebni zaimki in samostalniki³ ter tudi glagoli, ki se z njimi ujemajo.

¹ Članek je nastal na podlagi diplomskega dela *Razvoj zaimkovnega ogovornega sistema v slovenskih pisnih virih do leta 1850* (2008), napisanega pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Orel.

² Ker gre za v slovenščini še vedno relativno neraziskano področje, terminologija še ni poenotena. Nina Modrijan (2005) v svoji raziskavi uporablja izraz naslavljanje, Peter Weiss (2003) pa ogovarjanje. Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 160) navaja izraz ogovorni zaimki in ga pojasni kot 'zaimki za 2. osebo'. V tem prispevku je za jezikovne pojave, kot sta vikanje in onikanje, uporabljen pojem ogovarjanje, naslavljanje pa označuje ožjo obliko ogovarjanja z naslovom (npr. vaša gnada).

³ Zaimkov je v vsakem jeziku zelo omejeno število, zato z njihovim uvrščanjem v sistem ni težav, drugače pa je pri samostalnikih, ki jih je veliko. Posamezni avtorji so zato različnega mnenja, kateri se lahko uvrščajo v sistem in kateri ne. Head (1978: 153) vanj uvrsti vljudnostne naslove ter vse splošne samostalnike in samostalnike oz. samostalniške zveze, ki so rabljeni namesto zaimkov. Berger (1995: 20) pa nasprotno poudarja, da sistem, ki je del jezika, »langue«, sestavljajo samo splošne ogovorne oblike, ne pa tudi priložnostne in individualne oblike, ki so deloma del govora, »parole«, deloma pa zavesten odstop od sistema, ki je značilen za posamezne govorce ali manjše skupine govorcev in s katerim želijo ti doseči določen učinek; zato v sistem uvršča samo visoko institucionalizirane samostalniške ogovorne zveze. Tovrstne samostalniške oblike so v mnogih jezikih sčasoma nadomeščene z zaimki ali pa se same pozaimijo.

1.2 V številnih evropskih jezikih – tudi v sodobni slovenščini – osnovo ogovornega sistema predstavljata dva zaimka: eden za domačnostni in drugi za vljudni ogovor. Brown in Gilman (1960), začetnika sodobnega sociolingvističnega raziskovanja ogovora, sta za prve uvedla simbol T, za druge pa V, in sicer na osnovi latinskih zaimkov tu (ti) in vos (vi). Razlog za to je njuno prepričanje, da se je evropski razvoj dveh zaimkov za ogovarjanje ene osebe začel v latinščini (BROWN, GILMAN 1960: 254)⁴ in se v srednjem veku pod njenim vplivom začel širiti tudi v ljudske jezike. Vendar je današnje stanje rezultat dolgotrajnega razvoja, ko so se ogovorni sistemi posameznih jezikov širili in/ali krčili, zaradi tesnih kulturnih in političnih stikov znotraj Evrope domnevno tudi zaradi tujejezičnih vplivov.⁵ Za slovenski ogovorni sistem se tako domneva, da je nastajal pod močnim vplivom nemščine kot stoletja prestižnega jezika na tem področju,⁶ zato je za preučevanje njegovega razvoja nujno najprej ugotoviti, kako se je razvijal nemški ogovorni sistem.

2 Razvoj nemškega ogovornega sistema

2.1 Prvič je raba vi (ir), vljudnostne oblike za ogovor ene same osebe v 2. os. mn., v nemščini izpričana v devetem stoletju (BESCH 1998: 92), dokončno pa se je dvodelni sistem ogovornih oblik uveljavil v visokem srednjem veku (11.–13. st.). V 14. st. so se vanj vključili tudi samostalniški izrazi kot povezava svojilnega zaimka in abstraktnega samostalnika (Eure Liebe, Eure Gnade). Sprva so se te ogovorne oblike ujemale z glagoli v 2. os. mn. in so jih sobesedilno nadomeščali zaimki za 2. os. mn., v 16. st. pa so se začele ujemati z glagoli v 3. os. ed. ali mn. in so bile sobesedilno nadomeščane z zaimki za 3. osebo. Konec 16. st. se je razvil naslednji tip samostalniških naslavljalnih zvez, ki je v glavnem uporabljal samostalniček Herr ('gospod'): ta se je večinoma ujemal z glagoli v 3. os. ed. in se je na statusni lestvici uvrstil med Ihr in druge oblike posrednega naslavljanja z abstraktnimi samostalniki.

⁴ V latinščini se je množinski vos kot oblika ogovarjanja ene same osebe začel uporabljati v 4. st. za ogovarjanje cesarja. V tem času sta rimskemu imperiju sočasno vladala dva cesarja, eden na vzhodu in eden na zahodu, delitev pa je bila samo administrativna (ena funkcija je bila zaradi lažjega upravljanja podeljena dvema človekoma). Zato je veljalo, da so bile besede, govorjene enemu od cesarjev, pravzaprav namenjene obema. Izbira vos kot ogovorne oblike naj bi bila odziv na to implicitno dvojino (ker latinščina dvojine ni poznala, se je to izražalo z množino). Po drugi razlagi, ki jo navajata Brown in Gilman, je lahko cesar kot predstavnik vseh svojih podložnikov razumljen kot množinska oseba in lahko govori v njihovem imenu. Tako naj bi rimski cesarji o sebi občasno govorili v množini in spoštljivi vos naj bi bil preprosto odziv na to rabo. Po tretji razlagi pa je množina stara metafora za moč, tako da naj bi množinska raba izvirala preprosto iz družbene moči cesarja (BROWN, GILMAN 1960: 255). Zadnje razlago potrjujejo tudi tipološke študije neevropskih jezikov, ki kažejo, da takšna raba števila ni omejena na posamezne jezikovne družine ali zemljepisna področja (čeprav je redka v jezikih domorodcev v Severni in Južni Ameriki), ampak je resnično univerzalna tendenca (HEAD 1978: 158).

⁵ Lyons (1981: 317) tako meni, da je širitev V-oblik po Evropi rezultat prevzemanja na različnih ravneh: nekateri jeziki so V prevzeli neposredno iz latinščine, iz njih pa se je pojav razširil tudi v stične jezike, enako kot posamezne poznejše spremembe v ogovornem sistemu. Lyons za to uporabi izraz kulturna razpršitev/razširitev (cultural diffusion).

⁶ Takšnega mnenja je npr. Donald Reindl (2007: 156), ki to utemeljuje z dejstvom, da je uveljavitev iste zaznamovane jezikovne oblike, kot je raba množinske oblike za ogovor ene osebe in še bolj raba 3. os. v istem primeru, pri stičnih jezikih prej znak jezikovnega prevzemanja kot samostojnega razvoja.

Besch (1998: 94) to razlaga z vplivom absolutističnega stopnjevanja etikete, ko so se izogibali uporabi neposrednega ogovora⁷ s ti/vi in se raje odločali za obliko, ki je izražala večjo distanco.

2.2 V 17. st. se je raba oblike posrednega naslavljanja tipa *der Herr* okrepila in začel se je proces nadomeščanja samostalniških oblik naslavljanja z anaforičnimi zaimki. Od 3. desetletja 17. st. se je lahko namesto samostalnika *Herr* samostojno uporabljal tudi osebni zaimek v 3. os. ed. Pri posrednih oblikah naslavljanja tipa *Eure Gnade* je bilo nadomeščanje z osebnim zaimkom v 3. os. mn. možno od zadnjih dveh desetletij 17. st. To je mogoče razumeti kot stopnjevanje vljudnostne rabe *Er/Sie* z množino. V 18. st. so zaimki v 3. os. začeli izpodrivati konkurenčne samostalniške oblike naslavljanja. Zaimenski ogovor s *Sie* (mn.) se je dokončno uveljavil do 4. desetletja 18. st. V primerjavi s prejšnjimi obdobji je status *Er/Sie* in *Ihr* v tem obdobju začel hitro padati, zaradi česar se je pomen množinskega *Sie* še povečal. Status *Er/Sie* se je v naslednjih desetletjih tako zelo znižal, da je bil nižji celo kot status *Ihr*, vendar je to veljalo zgolj za prehodno stanje pred dokončnim izginotjem obeh oblik iz knjižnega ogovornega sistema v 19. st. (*Ihr* se je ohranil v posameznih narečjih) (BETSCH 2000: 51–52). *Du* in *Sie* sta od takrat oblikovala novi dvodelni sistem, ki ga nemščina pozna še danes.

3 Ogovorne oblike v slovenskih pisnih virih

3.1 Ogovarjanje je v prvi vrsti pojav govornega jezika in se pojavlja samo v specifičnih pisnih virih, kot so pisma, zapisi različnih govornih obrazcev in dobesedni navedki govora v posameznih besedilih (na primer v pridigah in sodnih poročilih). Že zaradi tega je preučevanje tega jezikovnega pojava omejeno, sledenje njegovemu razvoju v slovenščini pa še dodatno otežujejo specifične družbeno-kulturne razmere skozi zgodovino, ko sta bila jezika pisne komunikacije pretežno latinščina in nemščina (pozneje tudi francoščina in italijanščina), slovenski jezik pa se je uporabljal predvsem v besedilih z versko vsebino, ki nam le redko omogočajo preučevanje ogovora. Vendar obstaja tudi za starejša obdobja dovolj drobcev, iz katerih se da ustvariti približno sliko razvoja slovenskega ogovornega sistema skozi čas.

3.2 Prvi primer neposrednega ogovora sicer najdemo že v Brižinskih spomenikih (972–1039), in sicer v obrazcu splošne spovedi, zapisanem v tretjem spomeniku, vendar v njem množinskih ogovornih oblik še ni: spovednik je ogovorjen še z osebnim zaimkom za 2. os. ed., na podlagi česar bi lahko domnevali, da se dvodelni ogovorni sistem še ni razvil, kar je skladno s sočasnim stanjem v nemščini, kjer se je v tem obdobju pojavljal zgolj sporadično.

1. *Togo uzego izpouueden bodo Bogu /.../ i tebe, bosí rabe* (BERNIK idr. 2004: 62).

⁷ Besch (1998: 94) opozarja, da se je abstraktna distanca med višjimi in nižjimi sloji kazala tudi v vljudnostnih predpisih tega časa: prepovedih približevanja, neposrednega nagovora, razen pri izražanju čestitk ali sožalja itd.

3.3 Prvi množinski primer ogovora v slovenščini je izpričan v visokem srednjem veku, torej v obdobju, ko se je širše uveljavil tudi v nemščini, in sicer v zbirki pesmi minnesängerja Ulricha Lichtensteinskega *Frauendienst*, zapisani okoli leta 1227. Ulrich v njej predstavlja svoje potovanje iz Benetk na Dunaj. Ko je 1. maja 1227 prišel v Breže na Koroškem, ga je koroški vojvoda Bernhard II. Spanheimski pozdravil z besedami:

2. *Buge waz sprimi, gralva Venus* (GRDINA 1999: 23).⁸

Ker gre za predstavnika visokega plemstva, ki je večinoma govorilo samo nemško,⁹ je zelo verjetno, da gre v tem primeru za neposreden prenos sočasne nemške ogovorne norme v slovenščino.

3.4 Naslednji dokaz za množinski ogovor najdemo šele več kot dvesto let pozneje v Stiškem rokopisu (1440). V drugem spovednem obrazcu je duhovnik ogovorjen z 2. os. mn.

3. *proſſo vas y3pouednika na bolſſyam meÿstu etc.* (MIKHALOV 2001: 90).

Na podlagi rabe množinskega ogovora v verskem obrazcu, namenjenem vernikom, ki niso znali drugega jezika kot slovenščino, je mogoče sklepati, da se je v slovenščini najpozneje do srede 15. stoletja že uveljavil dvodelni ogovorni sistem.

3.5 2. os. mn. za ogovor ene osebe se (čeprav zaradi prevladovanja besedil z versko vsebino redko) pojavi tudi v protestantskih delih druge polovice 16. stoletja,¹⁰ v njih pa je tudi prvič ohranjeno samostalniško naslavljanje v povezavi s svojilnim zaimkom za 2. os. mn. V Trubarjevih *Articulih oli dejlih te prave, stare vere kersčanske* (1562) je prevod predgovora k augsburški veroizpovedi, pisma nemških protestantskih knezov in mest cesarju Karlu V. iz leta 1530, v katerem je naslov za cesarja prevedel z *Vaša cessarieva maiesteta*. Glagoli so v tretji osebi in se z naslovom ujemajo tako v spolu kot v številu.

4. *Nerſuitleshi, Premogozhi Ceſſar, Nermiloſtiuishi Goſpud. Potehmal ie ta Vaša Ceſſarieua Maieſteta vnuuizh, enu gmain vkupe Sbrane inu hoyene vsiga Rayha, v letu Meistu Aushpurg miloſtiu vunkai piſſala inu ſapovedala* (TRUBAR 1562: 24).

Inu V. C. M. ie ſama shazala, ſodila inu ſa potrebnu inu pridnu derſhala, de ſe en Concilium vkupe sbere (TRUBAR 1562: 26).

Naslavljanje najdemo tudi v Znojilškovem prevodu Barbatovega uvoda k Lutrovemu malemu katekizmu.

⁸ Pleteršnik (2006: 550) v svojem slovarju navaja kot nemško ustreznico pozdrava *Gott grüße euch*. V Grimmovem *Deutsches Wörterbuch* (1935: 1014) je ta pozdrav naveden iz vira iz 13. stoletja (Friedrich von Sonnenburg) v obliki *got grüsz ich, fräwen mein*, torej prav tako z zaimkom za 2. os. mn.

⁹ V luči poznejšega odnosa do slovenščine se zdi presenetljivo, da je koroški vojvoda svojega gosta pozdravil v slovenščini, »jeziku kmetov«. Možna razlaga za to je deželski ponos koroških plemičev, ki so radi opozarjali, da njihova vojvodina izvira iz slovanske Karantanije, kar ji daje v nemškem cesarstvu poseben položaj (ŠTIH, SIMONITI 1995: 91).

¹⁰ »Vrejdni, poſhteni lubi GOSPUD; jeft vas proſſim poſluhajte mojo ſpuvid, inu meni odpuſtik moih grehou recite« (ZNOJILŠEK 1595: 166).

5. *Potehmal tedaj, dobru rojena gnadliiva Goſpa inu Botra, vaſha Gnada cilu lahku saſtopi, kaj je Katechiſmus sa enu neisrezhenu blagu* (ZNOJILŠEK 1595: 41).

Podobno kot Trubar pri prevodu naslavljanja cesarja je Znojilšek ob naslovu vaša gnada – ki je bil tako v slovenščini kot v nemščini v tem in naslednjih obdobjih tako visoko institucionaliziran način ogovora, da ga lahko vključimo v ogovorni sistem, čeprav se v obeh jezikih (za razliko od npr. češčine in španščine) ni pozaimil¹¹ – uporabljaja glagol v 3. os. ed. Ker gre v obeh primerih za prevoda, lahko sklepamo, da bolj kot sočasno slovensko stanje odražata nemški ogovorni način v času, ko sta nastala izvirnika.

3.6 To nam potrjuje stanje v latinskem pismu Nikolaja Koprivca, župnika v Ra-dečah, ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu, ki je prepleteno s slovenskimi stavki in je nastalo le tri leta po izidu Znojilškovega katekizma, leta 1598. V pismu duhovnik škofa Hrena na začetku vika, v drugem slovenskem stavku pa ga naslavlja z vaša gnada, pri čemer se naslov ujema z glagolom v mn. V zadnjem delu slovenskega besedila je v svojilnem pomenu uporabljen osebni zaimek za 3. os. mn., vendar ni povsem jasno, na koga se nanaša.

6. *Prelubi muj Slati, Zartani, lubesniui jenu milostiui Gospud Scof. Myr Boshy S'uami. /.../ smo bili pr Tauzeriu gospud Andreju, ki teri je tajl, /.../ sa tiga uolo ie mene proſsil, de bi iest ſa nega ſculs moje piſmu proſsil, debi ua[cha] gnada nemu nikar ſaſtu ne v[eli], ſakaj on ſe nozhe Vte rizj mei[hati] /.../ je bul[chi], neikaj pregleidati, tudi ſa uolo nich Striza rainkiga* (KOS 1971: 23–24).

Ker sta obliki pogojnika v 2. in 3. os. mn. enaki, ni mogoče reči, ali gre pri uje-manju glagola z naslovom še za rabo 2. os. mn. (kot je bilo v navadi v nemščini do 16. st.), na kar kaže raba osebnega zaimka za 2. os. mn. v prvem stavku, ali za 3. os. mn., kot je bila sočasna nemška raba.

3.7 Z gotovostjo pa lahko trdimo, da je ujemanje vljudnostnega naslova s 3. os. množine prevladalo 20 let pozneje, in sicer na podlagi še drugega ohranjenega slovenskega pisma, naslovljenega na ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, ki ga je napisal generalni vikar ljubljanske škofije Adam Sontner. Zaupno pismo brez naslova, datuma in podpisa naj bi bilo napisano malo pred božičem leta 1620. Sontner v njem Hrena naslavlja z vaša firštova gnada, glagoli in zaimek, ki sobesedilno nadomešča naslov, so v 3. os. mn.:

7. *Gnadliivi Gosup inu Furst /.../ taku iest tudi menim debi Vasa Firstoua Gnada imeli sturiti /.../ kakur se pak leta rez stoy tu bodeio V. F. Gnada uedeli inu taku obernti de nim nikar ne bode skodeualo Jest se tudi opomenim de ranek Arzet tudi ni hotel obsta-ti, de bi V. F. Gnada super Benefitium S: Mariae prauu Presentator bili, ies leti rizi le*

¹¹ Še najbliže temu je en sam primer v Pohlinoi *Kraynski grammatiki*, kjer je za prevod naslova Euer Edl uporabljen poenobesedeni izraz vašnost: »[S]o vashnost shlishali? haben Euer Edl! gehört?« (POHLIN 2003: 279). Ker se ta izraz v slovenskih pisnih virih sicer ne pojavlja, pogost pa je v češčini, je možno, da ga je Pohlín prevzel iz tega jezika.

*pissen satiga uola de V. F. Gnada ze ie potreba **bodo uedili** per godu poprauit inu premislouati, iest ie nikar drugazi temuz is prauiga suestiga serza menim, inu iest imam uupanie, de V. F. Gnada meni **nebodeio** ueni negnadi **samerili** (KOS 1971: 26–27).*

Tovrstna raba predstavlja prehod k onikanju, vendar še ne gre za pravo onikanje, saj zaimek za 3. os. mn. v ogovoru še ni uporabljen samostojno. Sobesedilno nadomeščanje naslova z zaimkom, ki se pri Sontnerju pojavi le enkrat, pa se je v 17. stoletju okrepilo, kot kaže ohranjena korespondenca med baronico Ester Maksimilijano Co-raduzzi in njeno hčerjo baronico Mario Isabello Marenzi (med letoma 1685 in 1700). Pri ogovoru matere je hči sicer najprej uporabljala naslov (največkrat vaša gnada), ki se je ujemal z glagoli v 3. os. mn., sobesedilno pa je naslov večinoma nadomeščen z zaimkom v 3. os. mn.

8. Vaseg.da

Perserzhna moia Luba Gospa Matti

*iest sem ussa uesela, de bodega búg saqualem se **VasG. bulle pozhutio**, iest sem usse perielá kar kolle **so me postale**, sachetiro **ih** lepu saqualimo ienu búg lonai sa usso **nih** dobruta. Kar nam **store** iest uhem de **im** na bodem necole otuernila, pak **ih** prosem nai sname **sasafaio** kier kolle **im** moremo slusiti !..!*

*drusega na uhem anphe is moiem Gospudam Lubem sem **im** pochleuno perporozhimo no **im** kuscne mo **nih** Roke, ostaneozh*

Vaseg.da

Pochorno deite

M.a I.la Marenzi

Trieste li 28 8.bre 86 (Merkù 1980: 20).

3.8 Pravo onikanje v ohranjenih slovenskih pisnih virih prvič najdemo na prelo-mu iz 17. v 18. st. v pridigah Janeza Svetokriškega.

9. *Dohtar poklizhe naštran Gospo Mater, ter pravi: Meni je shal **ym** osnanit, de **nyh** lubi Syn zhes niketere ure bo umerl (SVETOKRIŠKI 1998b: 491).*

Vendar je onikanje redko, prevladuje vikanje. Včasih Svetokriški pri ogovoru iste osebe izmenjaje uporablja oba ogovorna načina, kar kaže, da v tem obdobju njun družbeni pomen še ni bil jasno razmejen, družbene razlike so se še vedno pretežno izražale z naslovi.

10. *O višoke zhašti uredni, inu vuzheni Gospud Fajmoshter ! Ješt šim prevezh preprošt, de bi **vam** hotel švit dajati, inu **vaš** vuzhiti, vener zhe šmej m potštopit, bom rekal, de **nyh** bogaboyezhe, nedolshnu, inu zhednu shivejne bo vezh pomagalu timu folku k' isvelizhejnu, kakor **nyh** sapuvidi, inu beššede (SVETOKRIŠKI 1998a: 68–69).*

11. *inu v' tej vishi zhe **bodo** s' beššedo, inu exempelnom **nyh** podvershene ouzhize **vuzhili**, oblubim de en velik lon **bodo** v' Nebešših **imeli** (SVETOKRIŠKI 1998a: 71–72).*

12. *Vy pak Gospud Faimoshter **dopolnite vasho** dolshnušt tudi (SVETOKRIŠKI 1998a: 75).*

Pri teh primerih je treba opozoriti tudi na dejstvo, da se je v slovenščini v starejših obdobjih ob naslovu gospod vedno uporabljalo množinsko ujemanje, bodisi v 2. ali v 3. os., ne pa v 3. os. ed., zato se v ogovornem sistemu tudi ni uveljavil zaimek on, ki se je v nemščini že v prvi polovici 17. stoletja umestil med Ihr in Sie.

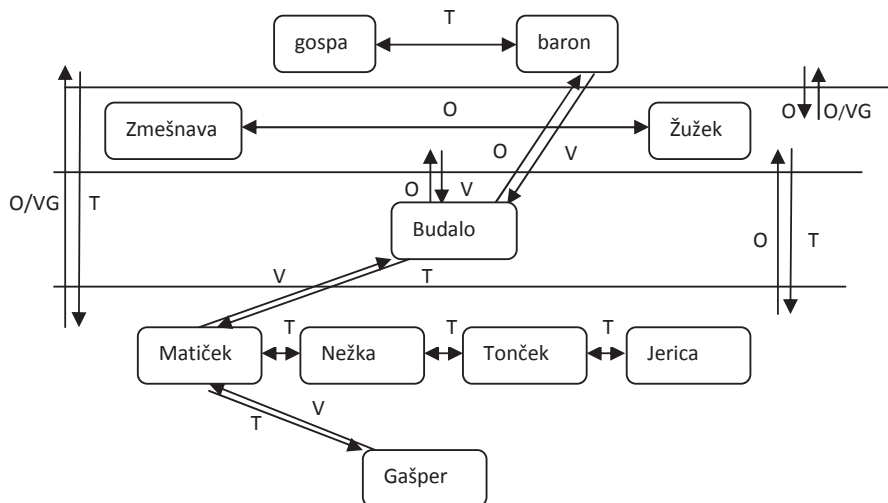
3.9 Tri- oziroma štiridelni (če upoštevamo še rabo naslovov kot najvljudnejšo obliko) ogovorni sistem, ki je bil nakazan pri Svetokriškem, se je do konca 18. stoletja dokončno razvil, kot nam kaže z ogovornimi oblikami najbolj bogat vir – Linhartova komedija *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), za katero lahko domnevamo, da nam prikazuje popoln model (meščanskega)¹² ogovornega sistema tega obdobja.

Med liki sta najvišje na družbeni lestvici baron Naletel in njegova žena Rozalija, ki ju ostali naslavljajo z vaša gnada in glagoli v 3. os. mn. (13), občasno pa ju tudi samo onikajo (14). Naslov je sobesedilno nadomeščen z zaimki v 3. os. mn. Med sabo se zakonca tikata (15). Pod njima sta predstavnika uradniškega sloja: kanclir Žužek¹³ in advokat Zmešnava, ki ju tako njuna nadrejena – baron in njegova žena – kot podrejene onikajo (16, 17), onadva pa svoje podrejene tikata (18). Med sabo se onikata (19). Zanimiv primer je pisar Budalo, ki ima nekakšen vmesni položaj med višjim in nižjim slojem in ga njegovi nadrejene vikajo (20), on pa njih onika (21), s čimer je tudi jezikovno nakazan njegov nižji družbeni položaj. Vikajo ga tudi podrejene (22), pri čemer je uporabljeno skladijsko ujemanje.¹⁴ Spodnji sloj sestavljajo grajski služabniki ter baroničin krščeneček Tonček in županova hči Jerca. Ti se med seboj večinoma tikajo (23), vendar tudi med njimi obstajajo statusne razlike, saj delavec Gašper Matička, ki je bil do nedavnega vrtnar, zdaj pa naj bi bil baronov osebni služabnik, vika (24), kar ga v družbeni hierarhiji uvršča na najnižje mesto. Matiček namreč njega tika (25).

¹² Prim. Kopitarjev opis v nadaljevanju.

¹³ Žužka baron sicer v enem primeru vika, vendar gre verjetno za nedoslednost, saj je v vseh ostalih primerih uporabljeno onikanje.

¹⁴ To naj bi bilo sicer značilno za ogovarjanje podrejenih oseb (TOPORIŠIČ 1992: 122), vendar v tem primeru ne more biti tako, saj Budalo Matička tika in ima očitno višji družbeni položaj.

Ogovorna razmerja v delu *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790)

O = onikanje, V = vikanje, T = tikanje, VG = naslavljanje z Vaša gnada + množinski ogovor

13. NEŽKA (baronu): *Vaša gnada, kaj zapovedó? Ke bi jih kdu per meni najdel!* (LINHART 1950: 44.)
14. GAŠPER (baronu): *Naj pusté to okno zadelat !...! Naj spremisljijo, zdej so clo enga fanta doli vergli* (LINHART 1950: 74.)
15. GOSPA (baronu): *Poglej, lubi moj mož! Ti ljudje menijo, de jest per tebi še tolkanj premorem* (LINHART 1950: 49.)
16. BARON (Žužku): *Žužek, naj rečejo hlapcam, de mi ga iz grašine stepó!* (LINHART 1950: 47.)
17. MATIČEK (Zmešnavi): *Gospod Zmešnava, perserčni gospod! So v svate peršli? Vedó, de se bom jest ženil?* (LINHART 1950: 40.)
18. ZMEŠNAVA (Matičku): *Perjatel, je scer govorjenje od ene ženitve, res je; al ne cello toku, koker ti misliš* (LINHART 1950: 40.)
19. ŽUŽEK (Zmešnavi): *Gospod Zmešnava, naj mi še kej povedó od moje te stare* (LINHART 1950: 89.)
20. ZMEŠNAVA (Budalu): *Imate zmiram dosti dela, Budalo!* (LINHART 1950: 88.)
21. BUDALO (Zmešnavi): *Oh, kaj oni! Njih se zve-eselim, kader pridejo. Justiciale še vunder k-kej noter nese* (LINHART 1950: 88.)
22. BUDALO (Matičku): *Al me nisi k-klical?* (LINHART 1950: 121.)

23. NEŽKA (Matičku): **Poglej**, *Matiček, moj slamnek; toku bo lepši stal, kajne?* (LINHART 1950: 37.)
24. GAŠPER (Matičku): *Jest **vam** povejm, Matiček; de potler ne **bote** mene kriviga **delal*** (LINHART 1950: 75).
25. MATIČEK (Gašperju): **Pojdi, pojdi**, *lubi moj Gašper, **pojdi** spat!* (LINHART 1950: 75.)

3.10 V delu se nam tako izriše štiridelni ogovorni sistem: tikanje – vikanje – onikanje – naslavljanje z vašo gnada (naslov se ujema z glagoli v 3. os. mn. in je sobesedilno nadomeščen z zaimkom oni). Tako zapleten sistem je bil primeren v času velikih družbenih razlik, ko je obstajala potreba po natančnem razlikovanju družbenih položajev, nato pa se je – kot sistemi v drugih jezikih – v naslednjem obdobju začel poenostavljati. Vendar je njegov razvoj jezikovnotipološko nenavaden, saj je ena od univerzalnih teženj v razvoju ogovornih sistemov, da oblike zaimka, ki se uporablja za izražanje večjega spoštovanja ali družbene razdalje, nikoli ne nadomesti oblika, ki izraža manjše spoštovanje ali družbeno razdaljo (HEAD 1978: 192). Tako sta ob poenostavljanju nemškega ogovornega sistema iz njega izpadli vmesni obliki – Ihr in Er, kot vljudnostni zaimek v novem dvodelnem sistemu pa se je obdržal Sie.

3.11 V slovenščini so takšen razvoj preprečili puristični nazori slovničarjev 19. st., ki so začeli onikanje preganjati kot germanizem. Prvi med njimi je bil Kopitar, ki je z leta 1809 izdano slovnico *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* na podlagi načel romantične filozofije (predvsem Herderja) uveljavil nov pogled, ki je poudarjal jezik ljudstva proti jeziku meščanov in izobražencev kot čistejši, z manj tujimi vplivi. Ker so bili meščanski načini ogovarjanja enaki kot nemški v tem času, medtem ko so bili na podeželju v rabi starejši načini ogovarjanja, ki so v knjižni nemščini že zamirali, je onikanje označil kot germanizem:¹⁵

- a. *Kranjski kmet naslavlja starejšo osebo, ki ji je dolžan spoštovanje, z vi (ihr), npr. kakó [ste rèkli, ozhá, wie sagtet ihr, Vater? shèna, kaj bi radi Frau, was wünschtet ihr? Mòsh, lepó va] pró[im, pomagájte mi, Mann, ich bitte euch schon, helfet mir. Kaj vam je, mati? Al ste bolni? was ist euch, Mutter, seid ihr krank?*
- b. *Kranjci v mestu prevzemajo nemški Sie (oni), in ga uporabljajo enako kot Nemci: kakó [e pozhútijo, wie befallen Sie sich? Njim [e pòzh dòbro godí Ihnen geht es wohl gut! Kaj márajo oni Was kümmern Sie sich*
- c. *Tudi ti mešèani uporabljajo vi, ko naslavlajo služabnike, kmete ipd. po nemškem naèimu, ter obièajno tako, da je, kot pri italijanskem in francoskem vljudnostnem voi in vous, pripadajoèi pridevnik v ednini: tako se sliši, da gospodarica reèe kuharici: Predragó [ste kupíla ihr habt zu theuer gekauft; ali na tržnici kmetu: O! [te predrág. O! ihr seid zu theuer (KOPITAR 1809: 288).¹⁶*

¹⁵ Zanimivo je, da so tudi nekateri nemški jezikoslovci onikanje zavračali. Jacob Grimm ga je še leta 1847 označil kot nenaravno in čudaško ter izrazil prepričanje, da ta oblika ne izvira iz ljudstva, ampak mu je bila vsiljena od višjih slojev (BESCH 1998: 95).

¹⁶ Na podlagi tega opisa se je nato v slovenskem jezikoslovju uveljavil pogled, da je t. i. polvikanje ali napol vikanje, pri katerem gre za ujemanje pridevnikov in deležnikov v povedku s konceptualno ednino

3.12 Poseg Kopitarja in njegovih slovničarskih naslednikov je porušil že ustaljeni sistem in za skoraj pol stoletja povzročil negotovost v rabi, saj so si slovnične in družbene norme glede ogovora višjih in meščanskih slojev nasprotovale, zato je obstajala nevarnost, da bi naslovnik razumel rabo vikanja kot nevljudno. Tudi Valentin Vodnik, ki je v svoji slovnici izrazil podobno purističen odnos do onikanja kot Kopitar¹⁷ in ki je v slovenskem dopisovanju s Kopitarjem (26)¹⁸ in Primcem (27) uporabljal vikanje, je v pismu sinu graščaka Antona Rudeža Jožefu, napisanem 24. junija 1813, verjetno ravno iz tega razloga uporabil onikanje.

26. *Gospod Kopitar! Velika nadloga mi je s' grammatiko isrozhéna, vuner dodélana je, ras'un mojih korenin inu vafhe table; savol ktire fim v sadrégi, ki vafhjih mifli ne vé m. /.../ Gospoda Shobarja prafshajte, zhe hozhe imeti sadne kufte Meursove; per meni leshé, mu jih pofshlem (VODNIK 1988: 279–80).*

27. *R. je tkoj obduhal, da ste pervo polo mashnih bukev brali (VODNIK 1988: 289).*¹⁹

28. *Naj mi naberejo, kar morejo; jef sdaj snópje fkladam v' kofliz: kar fhe ne bom védel, jih bom po nemfhkih iménih zhes nekaj kédnov prafshal /.../ Krüniza bodo iméli, kakor shelio (VODNIK 1988: 289–90).*

3.13 Omahovanje med vikanjem in onikanjem lahko najdemo tudi v dopisovanju med samimi izobraženci, ki so si sicer prizadevali upoštevati Kopitarjeve predpise. Tako je v ohranjenem pismu s 3. septembra 1808 (29) Primic Vodnika vikal, v pismih, napisanih 4. septembra 1810 (30) in 13. novembra 1810 (31), pa ga je onikal.

29. *Vi]oku zha]titilivi Go]pod Uzhenik! Kér se mi je saj lépa perloshno]z naklúzila, hozhem Vam tedaj en malu v']lavénskim]ésiku pi]ati /.../ Kakú se Vam kaj godí? Upam, de]te sméram sdrávi (KIDRIČ 1934: 15).*

30. *Vi]òko Zha]titilivi Go]pod Valant! Vupam, de]o moje pi]mize p. m.]kus G. Prof. Sicherl gotòvo prejéli /.../ letó prejmejo]kus G. Kriviza dosdaj]hniga]lu]havza pravíze; Njim ga prav dobro perporozhim (KIDRIČ 1934: 38).*

31. *Vi]oko Zhastitilivi Go]pod! /.../ Kadar bodo li kólkaj zha]a imeli, Njih prósim mi poménik notri po]lanih ném]hkih be]edi po]lati /.../ Al bi Njih]mel tedaj pro]siti, de bi mi leté bukve po]láli, naj velájo, kar shè hózhejo /.../ Naj sdravi bod [sic!] ino naj ná-me ne posábijo (KIDRIČ 1934: 41–42)*

ogovorjenega in ne z oblikovno množino ogovornega zaimka, znak podrejenega položaja ogovorjenega, pri čemer se zanemarija dejstvo, da Kopitar pri opisu mestne ogovorne norme »pravega« vikanja, torej vikanja s skladenjskim ujemanjem, sploh ne omenja, zato se o družbenorazlikovalnem pomenu načina ujemanja ob zaimku vi iz njegovega opisa ne da sklepati.

¹⁷ »Vi]hi in imenitneji ludi, ktire pojebno pofhtujemo, v]elej imenujemo s vi nameft ti, oni nameft on, poftavim: ozhe! vi fte rekli, de me bote v']holo dali. Mati goftje napravljajo, sa to ki bodo moj ftriz k' nam pri]hli. To se pravi, de jih ne tókamo ampak víkamo, kadar]o prizho; ino kadar jih tukaj ni, jih oníkamo. Prizho koga oníkati, je ném]hvanje ino proti Nemzam navadno. V' pridigah ino vi]okih govorih je li vikanje in tikanje v' navadi« (VODNIK 1811: 120).

¹⁸ Pismo je bilo napisano med 7. in 9. decembrom 1808.

¹⁹ Originalno pismo je izgubljeno, citat pa je ohranjen v Primčevem pismu J. Zupanu 11. 2. 1813.

Takšna razlika se ne da razložiti s spremembo odnosa med njima, saj bi ta šla kvečjemu v smer manjše in ne večje vljudnosti. Verjetneje je, da je v prvem pismu – iz vsebine katerega je razvidno, da je to eden njegovih prvih poskusov pisanja pisem drugim izobražencem v slovenščini – bolj upošteval ogovorno normo, ki jo je postavil Kopitar, v drugem pismu pa je prevladala nemška ogovorna norma, ki je je bil bolj vajen.²⁰

3.14 Kljub temu je nekako do srede stoletja vikanje počasi izrinilo onikanje v vseh položajih in nabor ogovornih zaimkov za izražanje družbenih razlik se je v knjižnem jeziku skrčil v dvodelni sistem, ki ga poznamo še danes.²¹ To ilustrira Smoletova nova izdaja Linhartove komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* iz leta 1840, pri kateri je z jezikovnimi popravki sodeloval tudi France Prešeren. Delo sta jezikovno močno spremenila, prilagodila sočasni jezikovni normi in iz nje v purističnem duhu te dobe predvsem odstranila številne germanizme. Poleg različnih besednih germanizmov (spoštljivi naslov vaša gnada sta tako spremenila v milostljivi gospod/milostljiva gospa) je obsodba v skladu s priporočili v slovnica doletela tudi onikanje, ki ga je povsod zamenjalo vikanje. Tudi semantično ujemanje pri vikanju sta spremenila v skladenjsko.

	IZDAJA 1790 ²²	IZDAJA 1840
NEŽKA GOSPE	<i>Jest jim nisim nič zatajila, vaša gnada</i> (str. 54)!	<i>Kar besédice vam nisim zatajila, milostljiva gospá</i> (str. 31)!
NEŽKA BARONU	<i>Vaša gnada, kaj zapovedó? Ke bi jih kdu per meni najdel</i> (str. 44)!	<i>Kaj sapové]te, milo]ljivi go]pod? Kaj bi bilo, ko bi va] kdo per mêni najdel</i> (str. 16)?
BARON ZMEŠNAVI	<i>Oní naj stojé pred to utico inu naj obénga vun ne pusté</i> (str. 121).	<i>Pred tém]hotoram ob]tojte, ino ne pu]tite nikogar vùn</i> (str. 134).
MATIČEK ZMEŠNAVI	<i>Gospod Zmešnava, perserčni gospod! So v svate peršli</i> (str. 40)?	<i>Gospod Zmešnjava, priserčni gospod, ste mar v svate prišli</i> (str. 10)?
GAŠPER BARONU	<i>Naj pusté to okno zadelat [...] Naj spremisljijo, zdej so clo enga fanta doli vergli</i> (str. 74)	<i>Rezite to ôkno sasidati. [...] Premil]lite [...]</i> (str. 61).
GAŠPER MATIČKU	<i>Ho, ho, Matiček! – Tok ste tačas groznu zrasil; ste bil vse bol majhen inu tenak vidit</i> (str. 76).	<i>[...] grôсно]te sra]tli ta zhás; man]hi ino]hibkeji]te]e mi sdéli</i> (str. 63).

Tabela 1: Primerjava ogovarjanja v izdajah komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* iz let 1790 in 1840

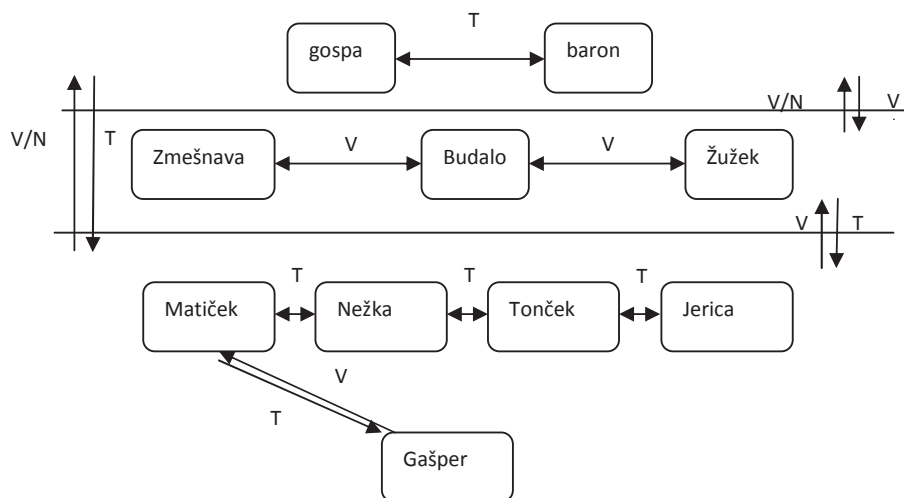
²⁰ V nemškem pismu leto prej (1809) tako Vodnika ogovarja v 3. os. mn.: »Ich bitte um Erlaubniß, Sie auf einige Augenblicke in Ihren Geschäften zu unterbrechen« (KIDRIČ 1934: 17).

²¹ Vendar onikanje iz slovenščine še v sredi 20. stoletja ni povsem izginilo. Weiss (2003: 207) navaja poročila informatorjev, da so v župniji Nova Štifta novega župnika nekateri župljani pred drugo svetovno vojno še onikali, župnijski upravitelj župnije Šmartno ob Dreti pa je ob obisku mariborskega škofa Maksimilijana Držečnika še 1970 svojim župljanom dajal navodila, da naj škofa preprosto vikajo in ne onikajo.

²² Citirano po izdaji Linhart 1950.

Takšen poseg je povzročil, da je bila hierarhizacija med dramskimi osebami manjša kot v originalu. Še vedno je jezikovno označeno razmerje med nadrejenim in podrejenim, vendar so se pri tem izgubile razlike med posameznimi družbenimi sloji: jezikovno izraženo razmerje med npr. Žužkom in Matičkom je postalo enako kot med Matičkom in Gašperjem, Budalov položaj pa je bil v jezikovnem oziru izenačen s položajem Žužka in Zmešnave, saj dvodelni zaimenski ogovorni sistem ni mogel več izraziti natančne hierarhične razslojenosti likov. Poleg tega sta bila s tem v delu okrnjena sociolektalno opredeljevanje govorca z jezikovnim izrazom, ki je odraz družbenega in psihološkega odzivanja na dano situacijo, ter pristnost oz. verističnost dogajanja (OREL 2006: 579).

Ogovorna razmerja v delu Ta veseli dan ali Matiček se ženi (1840)

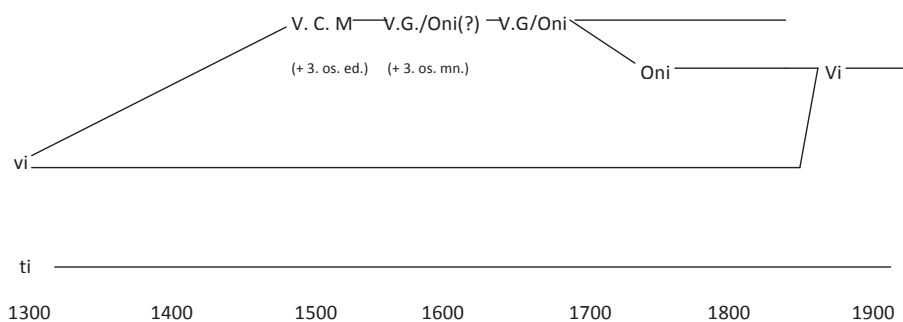
V = vikanje, T = tikanje, N = raba naslova + množinski ogovor

4 Razvoj slovenskega ogovornega sistema in primerjava z nemščino

4.1 Če povzamemo razvoj ogovornega sistema, kot ga kažejo slovenski pisni viri, vidimo, da je raba vljudnostnega zaimka vi prvič izpričana v 13. st. v okoliščinah, na podlagi katerih lahko sklepamo, da je šlo za neposreden vpliv nemške ogovorne norme. V 15. st. ga lahko najdemo tudi v besedilu, namenjenem enojezičnim govorcem slovenščine, zato lahko sklepamo, da se je do tega časa tudi v slovenskem jeziku uveljavil dvodelni zaimenski ogovorni sistem. V drugi polovici 16. stoletja najdemo v virih tudi rabo vljudnostnih naslovov, pri čemer pri protestantskih prevodih prevladuje skladijsko ujemanje glagola z naslovom v osebi, spolu in številu, kar odraža ogovorno rabo v izvornikih, v neprevodnih besedilih s konca 16. in začetka 17. stoletja pa pri glagolu prevlada množina. Kot sobesedilni nadomestek naslovov

se je v 17. stoletju uveljavil osebni zaimек za 3. os. mn., ki se je začel samostojno rabiti v začetku 18. st. S tem se je oblikoval tridelni sistem ogovornih zaimkov, ki je omogočal natančneje izražanje družbenih razlik. V začetku 19. st. pa so začeli slovničarji iz purističnih nagibov onikanje preganjati kot germanizem, kar je porušilo že ustaljeni sistem in za skoraj pol stoletja povzročilo negotovost v rabi, saj so si slovnične in družbene norme glede ogovora višjih slojev nasprotovale. Do leta 1850 je bilo onikanje iz knjižnega jezika večinoma uspešno pregnano in spet se je vzpostavil dvodelni ogovorni sistem.

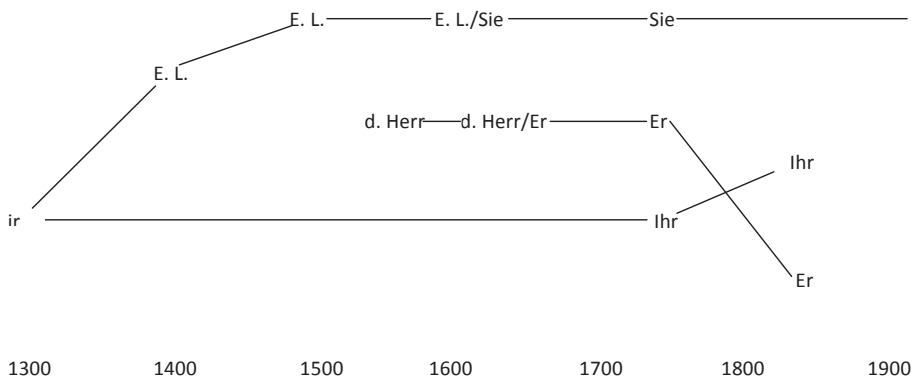
Razvoj slovenskega ogovornega sistema

V. C. M = naslavljanje z Vaša cesarska majesteta, V. G. = naslavljanje z Vaša gnada

4.2 Če to primerjamo s sočasnim nemškim razvojem, vidimo, da sta do 19. stoletja razvoj vikanja in onikanja potekala skoraj vzporedno oziroma je slovenski razvoj le nekoliko zaostajal.

Razvoj nemškega ogovornega sistema (BETSCH 2000: 52)

E. L. = naslavljanje z Eure Liebe ipd., d. Herr = naslavljanje z der Herr

Vendar v slovenščini ni izpričan postopen razvoj ogovornega zaimka on,²³ ki je nastal kot nadomestek naslova gospod, kar kaže, da slovenščina ni popolnoma prevzemala nemškega ogovornega sistema oziroma ni sprejela vseh njegovih inovacij, ampak je razvijala svojega, čeprav je nemščina glede na strukturo virov in družbeni položaj jezikov nanj nedvomno vplivala.

4.3 V začetku 19. stoletja pa so jezikoslovci pod vplivom purizma slovenski ogovorni sistem zavestno začeli oddaljevati od nemškega in s tem povzročili v jezikovnotipološkem pogledu netipično zamenjavo najvljudnejšega zaimka v ogovornem sistemu (oni) z zaimkom, ki je izražal manjšo stopnjo vljudnosti (vi). Takšen razvoj je poleg za slovenščino značilen tudi za nekatere druge jezike narodov v habsburški monarhiji, pri katerih je bil močan protinemški purizem, predvsem za češčino (BETSCH 2000).

VIRI

- France BERNIK idr. (ur.), 2004: *Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia: Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- France KIDRIČ, 1934: *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: bey Wilhelm Heinrich Korn.
- Janez KOS, 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja: Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- Anton Tomaž LINHART, 1840: *Veséli dan ali Matiček se ženi: komédija v 5 délih*. Ur. Andrej Smole. Ljubljana: J. Blaznik.
- , 1950: *Zbrano delo: Knj. I*. Ljubljana: DZS.
- Pavle MERKŪ (ur.), 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: ZTT.
- Nikolaj MIKHAILOV, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine: Rokopisna doba slovenskega jezika*. Trst: Mladika, Knjižnica Dušana Černeta.
- Marko POHLIN, 2003: *Kraynska grammatika/Bibliotheca Carnioliae*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

²³ V obravnavanih virih se ogovorni zaimke on pojavi samo enkrat, v dialogu med stranko in krojačem v Šmigocjevi slovnici:

K: Góþpod mi blo povédano, de s' mënoj govoriti ozhejo. (Mein Herr man hat mir gesagt, Sie verlangten mich zu sprechen.)

S: Je leta góþpod fambol, od katériga fo góþpod J. s' mënoj govorili. (Ist das der herr Kleidermacher, von welchem der Herr X. mit mir gesprochen hat.)

K: Ja, góþpod, fem taiþi. (Ja, mein Herr zu dienen.)

S: Ozhe meni méro vséti na eno opravílo. (Will er mir das Maß zu meinen Kleide nehmen.) (ŠMIGOC 1812: 229.)

V tem primeru gre za popoln prenos nemškega ogovornega načina z Er, ki je v tem času izgubljal status tudi v primerjavi z vikanjem. Ali se je tovrstno ogovarjanje med meščani na Slovenskem res uporabljalo, je na podlagi virov težko ugotoviti.

- Janez SVETOKRIŠKI, 1998a: *Sacrum promptuarium 4*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- , 1998b: *Sacrum promptuarium 5*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- Leopold ŠMIGOC, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*. Gradec: bey Aloys Tusch.
- Primož TRUBAR, 1562: *Articuli oli deili, te prave stare vere kerszhanske*. V Tibingi: [Ulrich Morhart].
- Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali gramatika sa perve shole*. Ljubljana: Natisnil Leopold Eger.
- , 1988: *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS.
- Janž ZNOJILŠEK, 1595: *Katechismus Doctoria Martina Luthra. Sred nekoterimi vproshnami, kakor bodo teiste v'ti Karshanski Cerqu v'Syrendorffi, v'dulajnim Oesterrejchi der-shane*. Drukan v'Tibingi: skusi Georga Gruppenbacha.

LITERATURA

- Tilman BERGER, 1998: Äussere Einflüsse und interne Faktoren bei der Herausbildung der slavischen Anredesysteme. *Die Welt der Slaven* XLIII. 307–322.
- Werner BESCH, 1998: *Duzen, Siezen, Titulieren: zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Michael BETSCH, 2000: *Diskontinuität und Tradition im System der tschechischen Anredepronomina (1700–1850)*. München: O. Sagner.
- Roger BROWN in Albert GILMAN, 1960: The Pronouns of Power and Solidarity. *Style in Language*. Ur. Thomas A. Sebeok. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press. 253–276.
- Jakob GRIMM in Wilhelm GRIMM, 1935: *Deutsches Wörterbuch / von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Band 6*. Leipzig: S. Hirzel.
- Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- Brian HEAD, 1978: Respect degrees in pronominal reference. *Universals of Human Language Vol. 3: Word Structure*. Ur. Joseph H. Greenberg. Stanford: Stanford University Press. 151–211.
- John LYONS, 1981: *Language and Linguistics: An Introduction*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Nina MODRIJAN, 2005: Naslavljanje med žensko in moškim v slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo* 50/5. 35–47.
- Irena OREL, 2006: Jezikovne posodobitve Linhartove komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi skozi čas. Jezikovna predanost: Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Ur. M. Jesenšek in Z. Zorko. Maribor: Slavistično društvo Maribor, SAZU Ljubljana.
- Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar*. Ur. Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Alenka POTOČNIK, 2008: *Razvoj zaimkovnega ogovornega sistema v slovenskih pisnih vi-rih do leta 1850: diplomsko delo*. Ljubljana: [A. Potočnik].
- Donald F. REINDL, 2007: Slovene Ultra-Formal Address: Borrowing, Innovation, and Analysis. *Slovenski jezik* 6. 151–168.

Gerald STONE, 1977: Address in the Slavonic Languages. *The Slavonic and East European Review* 55. 491–505.

Peter ŠTIH in Vasko SIMONITI, 1995: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan, Celovec: Mohorjeva družba.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Peter WEISS: Načini ogovarjanja in govorjenja o odsotni osebi v govorih spodnje Zadrebke doline. *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik. Maribor: Slavistično društvo, 2003. 199–215.

SUMMARY

The contemporary system of pronominal address—similar to many other European languages—is made up of two personal pronouns, *ti* and *vi*, which mark different social relations, but this state has resulted from a century-long development in the course of which the system expanded and diminished again, presumably under the strong influence of German as a centuries-long language of prestige in this territory. In the Freising Folia only the singular form address is attested in the speech of the priest, the first example of plural address in Slovene is not attested until the High Middle Ages, when it had also spread in German, namely in the poetry collection of Ulrich of Lichtenstein *Frauendienst* (ca. 1227), for which we can presume a direct German influence. The form of the general confession in the Stična ms., where the plural address is attested in the mouth of the confessor, indicates that the bipartite system of Slovene was established no later than the middle of the fifteenth century. In the second half of the sixteenth century we find in sources also the use of honorific styles of address *vaša cesarjeva majesteta* ‘your royal majesty’ and *vaša gnada* ‘your mercy’, while Protestant translations predominantly exhibit the syntactic agreement of the verb with the title in the person, gender, and number that reflects the address usage in the originals; in untranslated texts from the end of the sixteenth and beginning of the seventeenth century along with honorific titles the plural form of the verb prevails. As a contextual substitute for title in the seventeenth century the practice of using the third person plural pronoun became established, which began to be used independently in the beginning of the eighteenth century. Tri- and quadripartite (if we consider the use of titles in the hyper-polite form) system of address developed by the end of the eighteenth century, as is evident in the richest source of forms address, Linhart’s comedy *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), for which we may presume that it evinces a full model of the (bourgeois) address system of this period. In the work we can derive a quadripartite address system: *ti – vi – oni* – address with the title *vaša gnada* (the title agreeing with the verb in the third person plural is contextually substituted by the pronoun *oni* ‘they’). This complex system was appropriate for a time characterized by great social differences when there was a need for precise differentiation of social statuses, which in the following period began to simplify. However, this development is typologically unusual, as one of the universal tendencies in the development of address systems is that the form of the pronoun used for higher respect is never replaced by the form expressing less respect. In Slovene such

a development was precluded by the puristic views of nineteenth-century grammarians who deprecated the *oni* form of address as a Germanism. The intervention of Kopitar and his grammarian heirs caused the collapse of the established system of address and for nearly a half a century fostered uncertainty in usage, since grammatical and social norms of address in the aristocratic and bourgeois classes were at odds, thus there was a danger that the addressee could perceive the use of *vi* address as impolite. Despite this the use of *vi* gradually supplanted *oni* address by mid-century in all ranks and the inventory of forms of address for expressing social differences in the standard language reduced to the bipartite system we are familiar with today. If we compare this to the German system in the same period we see that in the nineteenth century the development of *vi* and *oni* address progressed in a nearly parallel fashion to the Slovene one, which slightly lagged behind the German one. However, in Slovene there is no evidence of the development of a form of address with *on*, which would have substituted for *gospod*, indicating that Slovene did not borrow the German system of address wholesale with all of its innovations. In the beginning of the nineteenth century linguists under the influence of purism began to consciously distance the system of address from German. Such a development is characteristic of other nations in the Habsburg Monarchy, notably Czech.

UDK 811.163.6'367.625

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

GLAGOLI NA *-IRATI* V DANAŠNJI SLOVENŠČINI

Prispevek obravnava status glagolov na *-irati* v današnji slovenski leksiki in njihove besedotvorne in skladenjske lastnosti in zmožnosti. Zlasti z vidika glagolskega vida je opozorjeno na nekatere posebnosti in vprašanja.

The paper treats the status of verbs formed with *irati* in the contemporary Slovene lexicon and their word-formation and syntactic properties. With respect to verbal aspect some special issues and questions are noted.

Ključne besede: glagolske novotvorjenke, obrazilo *-irati*, vid, dvovidska raba

Key words: verbal neologisms, the formant *-irati*, verbal aspect, biaspectual usage

1 Med nanovo tvorjenimi besedami so pogostejši tudi glagoli na *-irati* z vponsko različico *-iz-irati*. Mednarodnost tega obrazila prinaša tudi vidsko nevtralnost oz. nezaznamovanost – njegova posebnost namreč je, da mu vnaprej, brez konkretne rabe v besedilu, ne moremo določiti vida, tj. neomejenosti ali omejenosti trajanja oz. trenutnosti ali rezultativnosti določenega dejanja. Tako šele besedilna raba in besedilni čas določita njihov vid, kot kažejo zgledi: *Akcentirali so glavne ugotovitve, Vdrli so v Evropo in akulturirali dotedanje prebivalce, Spoznati moramo preprost proces, ki alkalizira naše telo, Treba je alocirati vse vire, Tudi na lokalni ravni bodo amandmirali predloge in jih obrazložiti, Pri večjem klubu pa bi se moral najprej ambientirati in si izboriti mesto v prvi postavi, Želite balirati komunalne odpadke in ovijati bale v folijo?, Politično temo so bulvarizirali, Državno upravo so centralizirali, Starega psa so zastonj čipirali ipd.*¹

O nedovršnosti ali dovršnosti glagolskega dejanja torej odloča konkretni uporabljeni pomen glagola – npr. nedovršenost dejanja izraža *asfaltirati* 'polagati asfalt' nasproti dovršenosti dejanja pri *promovirati* 'slovesno podeliti doktorski naziv'. Glede na korenski pomen se o dovršnem ali nedovršnem vidu glagolov na *-irati* odločamo tako, da so nekateri izmed teh glagolov nedovršni, npr. *aerizirati, asfaltirati, biljardirati, botanizirati, interesirati, jazzirati, jogirati, kajakirati, katalogizirati, kočirati, kolumnirati, logotipizirati, mafijizirati, ministrirati, moralizirati, muzicirati, pilotirati, špijonirati*, nekateri pa dovršni, npr. *amandmirati, aneksirati, nominirati*. Pri določenih glagolih pa brez možnosti vnaprejšnje opredelitve (npr. glede na korenski morfem) o dovršnosti ali nedovršnosti dejanja odloča sprotna raba, npr. pri *adresirati, aromatizirati, atestirati, birmati, centrirati, datirati*.

Načelno se prvotno nedovršni pomen glagolov na *-irati* prepozna po tem, da

¹ Zgledi so vzeti iz listkovne zbirke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki je gradivni vir (zbiran od 1991) za Slovar novejšega besedja, ki nastaja na Inštitutu. V celotni obravnavi so tudi sicer upoštevane zbirke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Spletna stran <http://bos.zrc-sazu.si>.

omogoča ali že kar zahteva predponsko obrazilo, npr. *preanalizirati*, *prediskutirati*, *sfabricirati*, *sfrizirati*, *zabetonirati*, *zbombardirati*, ki poleg dovršnosti praviloma povzroči pomenski premik glagola in lahko govorimo o novem leksemu.² Tako se ravno pri glagolih na *-irati* zaradi primarne nedovršnosti oz. vidske nevtralnosti in zaradi nezmožnosti drugotne nedovršnosti še bolj jasno kot sicer izraža pomensko-in skladenjskobesedotvorna vloga predponskih obrazil.³

Pri glagolih na *-irati* se samo še dodatno potrjuje, kako je vid odvisen od morfoloških, leksikalnih in skladenjskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika; smer vidskosti pa gre od pomena proti morfemskosti.⁴ To, da vid v izhodišču ostaja ujet v pomenju konkretnega glagola in v okviru njegovih strukturno- in pomensko-skladenjskih zmožnosti, označuje vid kot bistveno jezikovnosistemsko karakteristiko vsakega jezika. Specifičnost vida v smislu njegove vezanosti na posamezni jezik potrjujejo dosedanje kontrastivne študije. Slednje pa hkrati poudarjajo tudi nekatere splošnejše vsejezikovne vidske poteze – ena bistvenejših je zagotovo ta, da se znotraj vsakega jezikovnega sistema ločuje slovnični (morfološki), leksikalni (slovarski) in skladenjski vid, v besedilu pa ne moremo mimo razmerja vid – čas – naklon. Uporabo glagolskega vida je torej treba obravnavati v okviru stavčne povedi, ker je tesno povezan s skladnjo in celotno govorno situacijo (MØNNESLAND 2006: 155–56).⁵

2 O obrazilu *-irati*

V sodobni slovenščini je obrazilo *-irati* že ustavljena in samostojna tvorbeno prava, brez posredništva nemškega *-ieren*,⁶ lep dokaz za to je npr. količinska nadvlada glagola *kolapsirati* nasproti nemškemu *kolabirati* (nem. *kollabieren*), oboje v pomenu 'doživeti kolaps'; podobno sistemsko osamosvojitev obrazila *-irati* pri *telefonirati*

² Čistovidskih predponskih obrazil v slovenščini ni, čeprav se je tudi v slovenščini skušalo določiti potencialna čistovidska predponna obrazila (npr. RAMOVŠ 1952). Največkrat so bila navajana predponna obrazila s prevladujočo fazno vrednostjo, npr. *z-/s-*, *za-*; tovrstne sestavljenke bi bile (tudi) kot vidski par za glagole na *-irati* s prevladujočo nedovršniško rabo še najbolj sprejemljive. V sodobni hrvaščini za besedotvorne zmožnosti vidske parnosti pri glagolih na *-irati* opozarjata leksikografinji L. Hudeček in M. Mihaljević (2010).

³ Bistveno je opozorilo, da med glagolskimi predponskimi obrazili in glagolskimi priponami gre za pomemben razloček – ker je vloga predponskih obrazil vedno besedotvorna, pomeni, da je tudi tako izražana dovršnost vedno vezana samo na (glagolske) tvorjenke. Drugače je z glagolskimi priponami, ki so prav zaradi primarne vidske vloge razpoznavni morfem vsakega glagola; njihova besedotvorna vloga je drugotna, npr. *skočiti* : *skakati* ← *večkrat skočiti* (VIDOVIČ MUHA 1993: 163).

F. Miklošič uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje, kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom, A. Schellander (1984) pa umešča vrste glagolskih dejanj na raven besedne pomenskosti (o tem prim. tudi VIDOVIČ MUHA 1993: 162).

⁴ Izraz vidskost je tu uporabljen za vse lastnosti vida, ki so vezane na morfologijo, leksiko ali skladnjo.

⁵ Med merili za določanje vida je v slovenščini tudi t. i. splošni ali brezčasni sedanjik (1976 : 328): *Na koncu dvoboja pa z njim prav kruto obračuna*. – *V teh sonetih z njim obračunava*, *Glasovi se delijo v dve skupini* ipd., v hrvaščini pa prihodnjik (SILIĆ): *Kad ga informiraš?* – *Kad ga budeš informirao?*

⁶ Latinsko obrazilo *-are/-ire* je prek francoskega nedoločniškega obrazila *-er/-ir* prešlo v nemško nedoločniško obrazilo *-ieren* in iz tega v *-irati* (iz nem. *-ier* in domačega *-a-ti*); iz grščine prek francoskega *-iser* in potem še prek nemškega *-isieren* je nastala različica *-izirati* z vpono *-iz-* (SKOK 1954: 25; 1955/56: 37, 39).

dovoljuje različica *telefonariti* v pomenu 'večkrat, pogosto telefonirati'.⁷ Navadno so (še) ekspresivno zaznamovane izpeljave s skladenjskopodstavnimi *doping*, *miting*, *mobing*, *šoping* v *dopingirati* ← *delati (si) doping*, *mitingirati* ← *imeti miting / biti na mitingu*, *mobingirati* ← *delati mobing*, *šopingirati* ← *delati šoping* ipd.

Sicer gre lahko tudi za samostojne tvorbe iz latinske podstave v katerem koli ne-romanskem jeziku – to so primeri t. i. »germanolatinizmov« tipa *revidieren* in potem slovensko *revidirati* (SKUBIC 1969/70: 50).

3 Glagolske izpeljanke na *-irati*

Pri glagolih na *-irati* in različicah na *-iz-irati* tvorbeno prevladujejo izpeljave, in sicer navadne izpeljave tipa *ekraniz-ira-ti* ← *dati/dajati na ekran*, bistveno manj je izpredložnih izpeljav tipa *v-program-ira-ti* ← *dati v program*, podobno *vkodirati* ipd.⁸

Pri izimenskih oz. izsamostalniških glagolskih izpeljankah na *-irati* je vidska raba zaradi postopkovno bolj prezentne tvorjenosti lažje in bolj nedvoumno določljiva oz. napovedljiva:

nedov.: *aerizirati*, *asfaltirati*, *biljardirati*, *botanizirati*, *interesirati*, *jazzirati*, *jogirati*, *kajakirati*, *katalogizirati*, *kočirati*, *kolumnirati*, *logotipizirati*, *mafijizirati*, *ministrirati*, *moralizirati*, *muzicirati* ← *iti se muziko*, *pilotirati*, *špijonirati*; nasproti **dov. in nedov.:** *adresirati*, *aromatizirati*, *atestirati*, *avtoportretirati*, *birmati*, *centrirati*, *datirati*; nasproti **dov.:** *amandmirati*, *aneksirati*, *nominirati*, *promovirati*.

3.1 O vzporednosti izpeljav na *-irati* in *-ovati* se da govoriti le na sinhroni ravni in sicer pri izsamostalniških izpeljankah tipa *administrirati/pilotirati*, *županovati/kraljevati* ipd.

Izbirno uporabo *-irati* ali izvorno domačega (praslovanskega) *-ovati* torej omogočajo zlasti glagoli oz. glagolske izpeljanke s skladenjskopodstavnim *biti*, ki označujejo poklicno delovanje ali obstajanje v nekem procesu/delovanju: *kraljevati*, *dekanovati* ← *biti kralj/dekan*, *administrirati*, *advokatirati*, *amaterizirati*, *šminkirati*, *pilotirati* ← *biti za pilota* (nasproti npr. *akrobatiti*), *finiširati* ← *biti v finišu*, *piknikirati* ← *biti na pikniku*, *familizirati* (*se*), *getizirati* (*se*), *televizirati* (*se*) ← *vključiti se v familijo/geto/televizijo* ipd.

Poleg skupne besedotvorne vrednosti ima *-ovati* še dodano modifikacijsko obrazilno vrednost 'ponavljalnosti, večkratnosti'; dvovidsko rabo obrazila *-ovati* pa imajo glagoli tipa *darovati* (nasproti: *obdarovati*), *dedovati* (nasproti: *podedovati*), *imenoovati* (nasproti: *poimenovati*), *kadrovati* (prim.: *kadrirati*), *škodovati* (prim.: *škoditi*), *točkovati*, *žrtvovati* (več še v pogl. 4.2.1).

⁷ Besedotvorno ustalitev obrazila *-irati* v slovenščini tvorbeno-pretvorbno potrjuje Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk A. Vidovič Muha (1988). Tudi že v srbohrvaščini in pa v današnji hrvaščini se potrjuje besedotvorna podomačitev oz. osamosvojitve in ustalitev obrazila *-irati* (JERNEJ 1959).

⁸ V okviru skladenjskega besedotvorja pri glagolskih izpeljankah A. Vidovič Muha (1985: 50) opozarja tudi na primere, ko pomen samostalnika omogoča natančnejšo oz. konkretnješo pomensko določitev (jedrnega) glagola *delati*, npr. *bakriti* ← *prevleči*, *namazati* z bakrom, *fižolčkati* ← *igrati se s fižolčki* ipd.

3.1.1 Za rabo priponskega obrazila *-irati* ali *-ovati* glede na tujo ali domačo besedotvorno podstavo imamo za zgled optimalni sinonimni par *funkcionirati* : *delovati*. Načelno velja domače obrazilo na domačo podstavo in prevzeto obrazilo na prevzeto podstavo, vendar z osamosvojitvijo obrazila *-irati* (oz. z njegovo oddaljitvijo od tujega izvora) in z vključitvijo v slovenski jezikovni sistem se je izpeljevanje z *-irati* razširilo tudi na domače besedotvorne podstave. Na (vsaj sinhrono) domače besedotvorne podstave se *-irati* razvršča v primerih *abecedirati*, *basirati*, *betonirati*, *gumirati*, *jodirati*, *lakirati*, *kanalizirati*, *kristalizirati* (*kristaliti*), *procesirati*, *slovenizirati*, *tonirati*, *tuširati*, *urinirati*, *vatirati*, *žetinirati*, *želirati*, *živcirati*; prihaja tudi do pomenskih razločkov tipa *anglizirati* 'uvajati angleško' nasproti *angležiti* 'uvajati angleščino', medtem ko npr. *tuširati* pomensko združuje 'delati s tušem' in 'prhati se'. Povsem že navadna je kombinacija prevzete besedotvorne podstave in domačega priponskega obrazila, npr. *boardati/bordati*, *bodibildati*, *dilati*, *diskati*, *downloadati*, *guglati/googlati*, *hekati*, *ircati* (danes že samo 'klepetati'), *mejlati*, *mitingovati*, *paničariti*, *piknikovati* (poleg: *piknikirati*), *politikovati* (nasproti: *politizirati*), *raftati*, *rapati/repati*, *rejvati*, *skejtati*, *surfati/srfati*, *svingati*, *trimati*, *zumati*, *žurati*; po analogiji *fenati*, *pipsati* in podobnih se poleg *tuširati* pogovorno uporablja tudi *tušati*.

3.1.2 Možne dvojnice (enakopomenke in hkrati raznopisnice) so še: *kadrovati/kadrirati nove ljudi*, *favlirati/favlati igralca*, *kočirati/kočijažiti*, *optimizirati/optimirati*, *perfekcionizirati/perfekcionirati vlogo*, *slovenizirati/sloveniti pisavo/imena*, *športirati/športati*, *zumirati/zumati posnetek*, *žurirati/žurati* ipd. odpirajo razmerja med domačimi in prevzetimi oz. internacionalnimi priponskimi obrazili.

4 Vidski nevtralizatorji?

Samonedovršnost ali prvotna nedovršnost glagolov na *-irati* je lahko neke vrste vidska nevtralizacija. Hkrati je nevtralizacija tudi dvovidskost – »dvovidski glagoli« je namreč samo slovnična oznaka, ki je z vidika skladenjskega vida oz. z vidika konkretnega skladenjskega pomena sicer nefunkcionalna oz. nenatančna, ker gre v bistvu bolj za možnost dvovidske rabe; glagoli so namreč glede na konkretno rabo vedno enovidski, načelno oz. z vidika potencialne rabe pa nekateri lahko nastopajo enkrat v vlogi nedovršnika in drugič kot dovršniki.

Izhodiščna teza je, da prav vsi glagoli imajo vid kot svojo inherentno lastnost, in sicer vsak glagolski pomen je ali nedovršni ali dovršni, brezvidskih glagolov ni.⁹ Izhajamo iz predpostavke, da so glagoli na *-irati* prvenstveno nedovršni. Načelno prednostni nedovršni pomen se prepozna tudi po tem, da veliko tovrstnih glagolov omogoča predponsko obrazilo, npr. *sfabricirati*, *sfrizirati*, *prediskutirati*, *zabetonirati*, *preanalizirati*, *zbombardirati* ipd. (KOROŠEC 1972: 205), in s tem najpogosteje uvaja ali spreminja tudi vrsto glagolskega dejanja ali t. i. aktionsart (imenovan tudi »notranji stroj glagolskega dejanja«, prim. JAKOPIN, 1966), ki izpostavlja tudi leksmski in skladenjski vpliv, slednji pa poudarja zlasti t. i. časovni okvir oz. stroj stavčne povedi.

⁹ O brezvidskih glagolih v primeru naklonskih glagolov govori F. Bezljaj (1948: 217).

4.1 Kot absolutno nedovršne ali samonedovršne lahko obravnavamo samo potencialne glagole z naklonskim skladenjskim pomenom, npr. *morati, moči, utegniti*, potem še *službovati, delovati, pogojevati* (nasproti dvovidsko rabljenim *darovati, dedovati*), v vlogi absolutne nedovršnosti sta tudi primitiva *biti* in *imeti*.¹⁰ Stalno ali absolutno dovršni pa so glagoli *črhiniti, deti, okrevati, planiti, šiniti* ipd. (RAMOVŠ 1952: 126), ki s svojo (sinhrono) netvorjenostjo samo še potrjujejo tesno povezavo med vidskostjo in pomenom.¹¹

Neznamovana je enovidska raba glagolov, kar se potrjuje zlasti pri glagolih tipa *biti, brati, mazati, rezati, pisati, trgati* ipd. Vendar kategorija vida v smislu dov/ nedov je dosledno slovnično speljana, čeprav je med vidskima pomenoma oz. med nedovršnikom in dovršnikom pomenski premik. Zato pa se glagoli lahko delijo glede na (splošno)pomensko zmožnost oz. nezmožnost predponskoobraziljenja v smislu ohranjanja linearnosti dejanja (»lineárni děj«), npr. pomoči, oditi, zarjoveti, in na tiste z predponskoobrazilno nelinearnostjo dejanja (»nelineárni děj«),¹² ko se netvorjeno dejanje premakne že na drugo pomensko področje v smislu rezultativnosti, npr. pri glagolih tipa *kuhati, pisati, delati, molčati*. Tu moramo opozoriti tudi na enovidskost mnogih t. i. samonedovršnikov (imperpektiv tantum) tipa *molčati, ležati, spati, ribariti, biti, rezati, žalostiti se* ipd. To so glagoli, ki nimajo pomenskih teženj h kakršnim koli spremembam in posledično tudi ne izkazujejo teženj k oblikovanju glagolskih vidskih parov (Авилова, 1976).

4.2 Naraščajoča dvovidska raba

Dvovidskost je samo slovnična opredelitev (tj. znotraj pomena meja med vidsko neomejenostjo in omejenostjo ni jasna in se zato nevtralizira), sicer se vsak glagol v konkretnem skladenjskem pomenu uporablja ali dovršno ali nedovršno. Tudi pri potencialni dvovidskosti je naravno, da pri konkretnem pomenu vedno prevlada nedovršnost ali dovršnost, in s tem se samo še potrjuje odločilnost leksemskega in skladenjskega vpliva na vidskost – v vsaki konkretni rabi potencialno dvovidskega glagola se vsakič kot ustrežnejšo izbere samo dovršno ali samo nedovršno obliko, s čimer se nevtralizirano dvovidskost sproti konkretizira.

S potencialno dvovidskostjo se ne izraža samo slovnična/morfološka ekonomičnost jezika, ampak tudi višja stopnja splošnosti obravnave glagolskega dejanja.¹³

¹⁰ A. B. Исаченко, 1960a: 174–75 ima posebej omenjane samonedovršniške glagole (imperfectiva tantum) tipa neparnih *imeti, biti*.

¹¹ Slovenska slovnica J. Toporišiča (2000: 348, 350) v zvezi z vidom in vidskostjo navaja tele primere: dvovidski, ne na *-irati*, so: *rodim, ubogam, tekem, darujem, žrtvujem, hasnem, okrevam, telefoniram* ipd.; nepredponskih dovršnih je malo: *blagoslovim, dejem, dobim, javim, jenjam, končam, kupim, ležem, lotim se, neham, padem, pičim, plačam, posodim, ranim, rečem, rešim, sedem, sežem, skočim, snamem, spremim, srečam, stopim, storim, trčim, treščim, udarim, velim, vržem, vzamem, zmagam*; samonedovršni glagoli (imperpektiva tantum): naklonski glagoli: *morati, smeti, moči*; glagoli stanja: *sedeti, ležati, stati, imeti*; glagoli enovitega dejanja: *delati, iti, čakati, svetiti, ljubiti, plesti, gnati, brati*; glagoli navade: *hojevati, videvati se*; samodovršni (perfektiva tantum) so trenutni glagoli, npr. *jekniti, počiti, pokniti*; posebni tip je *zaslišati* (nasproti *zaslišati : zasliševati*).

¹² O tem med drugimi tudi A. V. Isačenko (1960b: 14).

¹³ Lahko se tudi sklepa, da so v obdobju širjenja dvovidskosti izhodiščno in osnovno glagolsko bazo v

Lahko potemtakem naraščajočo oz. sorazmerno pogosto dvovidskost povezuje mo tudi s postopno manj osebnim ali posplošenim pristopom? – Lahko, če upoštevamo tezo, da glagolski vid lahko razumemo tudi kot tisti pomen glagola, ki izraža naše subjektivno razumevanje z glagolom povedanega dejanja ali stanja, tj. pomen, ki izraža, ali imamo v mislih dejanje (stanje) v njegovem poteku, nastopu ali dovršitvi (RAMOVŠ 1952: 124).

4.2.1 Domači priponi *-a-* in *-ova-* sta še dodatni dokaz, da na možno dvovidsko rabo vpliva oz. o njej odloča leksemski pomen konkretnega glagola, in zlasti zmožnost konkretnega glagola, da lahko izrazno združuje več vrst glagolskega dejanja.

Glagoli *ne* na *-irati*, še dodatno in z vidika slovenščine še bolj jasno potrjujejo, kako je prvotnost nedovršnosti ali dovršnosti odvisna od pomena (navedeni glagoli so glede na glagolske skladijskopomenske skupine izbrani iz elektronske različice *SSKJ* z iskalnim pogojem **ati/iti*, *nedov* in *dov / dov* in *nedov* (1329), dodana razlaga pa izraža prednostno vrsto vida).

Spodnji primeri potrjujejo, da je možna dvovidska raba vezana zlasti na glagole, ki izražajo procesualnost in hkrati lahko tudi rezultat procesualnosti, npr. *birmati*, *kaznovati*, *križati*, in na glagole, ki lahko združujejo enkratnost in večkratnost dejanja/dogajanja, npr. *eksati*, *jurišati*, *maščevati* ipd.; k vidski izbiri oz. razločevalnosti v konkretni povedi pa prispeva tudi raba določenega časa. Primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki naj bi bil v slovenščini prednostni dovršni pomen (in pogostejši tudi pri enovidskih glagolih), vendar gradivo oz. razlage v *SSKJ*-ju tega eksplicitno ne potrjujejo.¹⁴

- glagoli ravnanja/upravljanja: *birmati* (ga) 'podeliti birmo': Birmal ga je pomožni škof, *darovati* komu 'oddati dar': Daroval je za poplavljenec, Darovala mu je svojo mladost, *dedovati* 'prevzeti od dedov': Dedoval je po stricu, *eksati* 'izpiti na eks': Rad eksa, *filmati* 'prenašati na film': Filmal je ves prizor, Roman so filmali in dramatizirali, *grešiti* 'kršiti zapovedi, pravila', *križati* 'pribijati na križ', *nasledovati* 'prevzemati po drugem', *sidrati* 'pritrjevati s sidrom', *škoditi/škodovati* 'povzročati škodo', *teliti/teletiti* 'roditi, povreči tele', *tlakovati* 'polagati tlak', *točkovati* 'izražati/ocenjevati s točkami', *upoštevati* 'vključevati v delo', *ustrahovati* 'spravljati v strah', *žigosati* 'opremljati z žigom', *žrtvovati* 'dajati/ponujati kot žrtev';
- glagoli govorjenja/mišljenja: *čestitati* komu 'izraziti čast' komu: Čestital mu je za diplomu, Iskreno čestitam, *glasovati* 'izraziti svoj glas': Glasovali so proti predlogu – Glasuje proti predlogu, *jamčiti* 'obvezati se za' kaj, *posvetovati se* 'razpravljati o', *praviti* 'seznanjati', *prerokovati* 'vnaprej pripovedovati', *zahtevati* 'izražati odločno hotenje';
- glagoli premikanja: *iti* 'premikati se, opraviti kako pot', *jurišati* 'iti/hoditi na juriš', *prečkati* 'iti/hoditi/voditi prek', *romati* 'iti k/h, hoditi po';

jezikih sestavljali enovidski glagoli (Никулеску 1984: 116, 118).

¹⁴ Pregled *SSKJ*-ja, gradiva za Slovar novejšega besedja in besedilnih korpusov: Korpus Nova beseda: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano februarja 2011.) in Korpus slovenskega jezika Fida-PLUS: <http://www.fidaplus.net>. (Pregledano februarja 2011.); sicer pa je upoštevan del novejšje leksike, ki je bil na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (ZRC SAZU v Ljubljani) sistematično zbiran od leta 1990 naprej.

- glagoli stanja: *dopasti se* 'biti všeč, ugajati', *prileči se* 'povzročiti telesno in duševno ugodje', *privoščiti* 'občutiti zadovoljstvo', *tekniti* 'vzbujati komu ugodje', *zaleči* 'imeti dovolj dober, zaželen učinek' ipd.

Vse pregledano pa potrjuje tezo, da noben poskus generaliziranja slovanskega aspektnega sistema ni vzdržal kritike (BEZLAJ 1948: 201). Že dolgo je namreč znano, da so v slovanskih jezikih različne možnosti rabe glagolskih vidov, zato je treba raziskati obsežnost vpliva konkretnega glagolskega pomena, konkretnega konteksta in zunajjezikovnega vedenja na vidsko rabo (pobuda za to v DERGANČ 2010a: 78, 79).

4.3 Različni primeri rabe vida

Vid se v povedi oz. besedilu stika s časom in naklonom, vrsta glagolskega dejanja pa povezuje vid s časovnimi okoliščinami kot so npr. dinamičnost, terminativnost, faznost, rezultativnost (Ницолова 2007: 95).¹⁵

Ker obstaja tudi kategorija časa v povedi, pogosto prihaja do nesovpadanja časovnih oblik glagola z njihovimi vlogami v povedi. Vendar posredovanje t. i. »časovnega načrta« v povedi se vedno uresničuje z leksemi (Потаенко 1984: 45, 50), tj. splošno se potrjuje, da je raba odvisna od vidske zmožnosti pomenja vsakega glagola posebej.

Posplošene trditve (tudi) za slovenščino so, da je vidska raba zlasti dovršnika prosta, tj. se uporablja v vseh časovnih oblikah, da se v historičnem sedanjiku vidske razlike, tj. raba dovršnika in nedovršnika, iz preteklika ohranijo (DERGANČ 2003) in da je skladenjskopomenska raba nedovršnika in dovršnika natančnejša v velelniku, npr. *spomni se, odpri oči : varuj se 'nadaljevanje dejanja'* (RAMOVŠ 1952).¹⁶

V večini besedil je najnavadnejše časovno zaporedje: sedanjik, preteklik, prihodnjik, in sedanjik glede na prednostni položaj omogoča rabo tako nedovršnikov kot dovršnikov.¹⁷

V spodnjem prikazu dovršne ali nedovršne rabe glagolov na *-irati* v slovenski skladnji je upoštevanih več dosedanjih razprav in ugotovitev (JAKOPIN 1966, KOROŠEC 1972, TOPORIŠIČ 2000, DERGANČ 2010a,b), metodološko pa je upo-

¹⁵ Потаенко Н. А. (1984) ločuje človeško usvojitev časovne zgradbe določene stvarnosti – tj. t. i. »gnozeološki aspekt« (43) in ubeseditev svojega videnja časovne zgradbe določene stvarnosti kot t. i. »komunikativni aspekt« (44); družbena oblika gibanja materije ima svoje prostorsko-časovne lastnosti, kar označuje kot »ontološki aspekt« (44).

¹⁶ V zvezi s široko uporabnostjo dovršnika je več koristnih potrditev, tu je ena izmed njih. Pričakovano je glede na vrsto tvorbe več tipov dovršnikov, eni tvorijo čistovidske pare, drugi ne, da se glede na različni tip dovršnosti eni lahko vključujejo samo v en čas, drugi dovršniki pa v več časov (Аркадьев 2008: 30, 31).

¹⁷ Sedanjiska raba glagolskih oblik je poudarjeno obravnavana v Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 389–405): Prava sedanjost (čas govorjenja) in pravi sedanjik se navadno izraža z nedovršniki, z dovršniki pa samo pri glagolih rekanja, npr. *obljubim, povabim ...* ponujanje, npr. v obliki oglaševanja: *kupim, prodam ...* Brezčasni sedanjik se izraža z nedovršnikom. Pripovedni ali dramatični sedanjik prenese razmerje rabe nedov.–dov. iz preteklega časa. S sedanjikom izražamo prihodnost, kadar je iz sobesedila jasno, da ne gre za naklonskost, npr. *Ko pride, mi vse povej, Kdo mi odpre vrata?* Naklonska sedanjiska raba pa je v primerih *Nekaj od tega ti dam, če vse drugo kupiš, Ti ne greš?, Da mi ne prideš v kratkem pred oči ... Kateri v petih sekundah preteče ta krog? ...* Nedovršni sedanjik izraža istodobnost, npr. *Pravi, da poležava zaradi gripe, dovršni sedanjik pa zadobnost, npr. Pravi, da pride jutri* ipd.

števana delitev po Bondarku in Bulaninu (1967: 51–76); tu je prikaz vidske rabe glagolov na *-irati*:

4.3.1 Dovršna raba

1. Sedanjiška oblika glagola pri »fizičnem« pristopu (tj. bivanjsko-spoznavanjski vidik) ne izraža trajanja, ampak samo razmerje s trenutkom govorjenja, pri slovničnem pristopu pa sedanjiška oblika glagola izraža trajanje, na katerega se nanaša tudi trenutno govorjenje (Потаенко 1984: 45). Samo dovršniki rekanja izražajo dejanje sedanjosti v trenutku govorjenja (TOPORIŠIČ 2000: 348), npr. *Sugeriram, da se umaknemo, Apeliram, da se to uredi* (nasproti **Provociram, da se to uredi*) ipd.; izjave s performativnim glagolom so pogosto ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Blamiram se, ko to izrečem*.
2. Slovenska oblika dovršnih sedanjikov¹⁸ tipa *Imenujem, Predlagam, Naslovim* ima predvsem pomen abstraktne ali neaktualne sedanjosti in različne naklonske pomene, in le obrobno pomen prihodnosti (TOPORIŠIČ 2000: 390–94), npr. pomeni stavkov *Koliko zaslužnih lahko nominiraš v enem letu?, Koliko pisem adresiraš v enem dnevu?* so 'ponavadi imenuješ/nasloviš, lahko nasloviš, si sposoben nasloviti'.
3. Raba dovršnega sedanjika je lahko povezana tudi z neobstajanjem sekundarnega nedovršnika (DERGANC 2010a), in glagoli na *-irati* nimajo sekundarnega nedovršnika¹⁹:
Zjutraj stestiram svoje oči na drobnem tisku dnevnika, On se vselej stestira svoje oči na drobnem tisku dnevnika.
4. Konkretno dejansko posamezno dejanje: *Kaj bi vi raje optimizirali ali resetirali?*
5. Vzorčno ponavljalno dejanje: *Vedno mu uspe resetirati in vse nanovo sformatirati.*
6. Potencialni pomen, ki se lahko uresniči v vsakem trenutku: *Kaj vse ženska zaintrigira samo za to, da bi ziritirala svojo sovražnico!*
7. Vsota enkratnih konkretnih dejanj: *Zadnje čase se je delovno /z/individuliziral enostavno resetira, reciklira in nazadnje še samocenzurira ...*

¹⁸ Po. F. Ramovšu (1952: 129) sedanji dovršnik izraža sedanjost (trenutni glagoli), praviloma prihodnost, kot historični sedanjik v pripovedovanju preteklost, brezčasnost v refleksijah in pregovorih.

¹⁹ Od domačih oz. neprevzetih glagolov so tovrstni še *popiti, pojesti, najesti se* ipd.

4.3.2 Nedovršna raba

1. Pri posplošeno-dejanski rabi je navadnejša oz. nezaznamovana nedovršna raba (TOPORIŠIČ 2000: 350–51) v tem smislu, da jo v nekaterih primerih rabimo tudi namesto dovršne /.../ *To osebo je **anketiral** naš novinar. – Mi je kdo **telefoniral** danes dopoldan? – Kdo je **konzultiral** tega strokovnjaka?* v pomenih 'izpraševal/izprašal', 'klical/poklical', 'se posvetoval / vprašal za nasvet'.²⁰
2. Konkretni procesni pomen v nepretrganem trajanju: *Tu je **parlamentirala** in **meditirala**.*
3. Vzorčno ponavljalno dejanje: *Vsak večer **raportira** nadrejenemu.*
4. Kratko (kratnostno neomejeno) dejanje: *Občasno **je** z medklici **iritiral** nasprotnika.*
5. Kratko (kratnostno omejeno) dejanje: *Že dvakrat **so** ga **suspendirali**.*
6. Potencialni pomen, ki se lahko kadar koli uresniči: *Uspešno **je** **konkuriral** z večjimi firmami.*
7. Splošni dejanski pomen – opozori na sam obstoj dejanja: *Svojčas **so** ga **sponsorirali**.*

4.3.3 Tekmovalnost med dovršno in nedovršno rabo

1. Konkretni ali splošni dejanski pomen: *Enkrat **telefoniral**.*
2. Vzorčno ponavljalno (kratnostno neomejeno) dejanje: *Znala je **animirati** mladino.*
3. Vzorčno ponavljalno dejanje:²¹ *Tam **skicirajo**, **pozirajo**, malo tudi **poetizirajo***
...
4. Potencialni pomen, ki se lahko kadar koli uresniči: *Javnost je včasih celo dobro **šokirati** ...* 5) Vzorčno ponavljalno (kratnostno omejeno) dejanje: *Med nastopom je dvakrat je živčno **argumentiral** očitke.*

²⁰ O posplošeno-dejanski rabi nedovršnika navaja Slovenska slovnica naslednje: »Nedovršni glagoli so nasproti dovršnim nezaznamovani v tem smislu, da jih v nekaterih primerih rabimo namesto njih. /.../ *Ta sod je delal res dober sodar. – Me je kdo klical danes dopoldan? – Kdo je vabil tega človeka na svobodo? – Si ti to res pisal?* Mišljeno: 'napravit', 'poklical', 'povabil', 'napisal'.« (TOPORIŠIČ 2000: 350–51). Vendar ob opazovanju ruskih zgledov splošno-dejanskega nedovršnika hitro ugotovimo, da bi v mnogih zgledih v slovenščini sicer res uporabili nedovršnik, v nekaterih oba vida, v nekaterih pa je raba nedovršnika za izražanje celostnega dejanja vprašljiva ali nemogoča (prim. DERGANČ 2003): *Ste **brali** (ND) **Vojno in mir**?, **Včeraj so po radiu poročali**, da bo danes deževalo, Ste danes že **kosili**?, **Kdo je zidal** Zimski dvorec?, **Kdaj boš večerjal**?, nasproti *Moj stric se je ***vzpenjal** na Everest, Si kdaj ***razbijal** dragoceno vazo?, Si kdaj ***zguljal** dežnik?* V gornjih stavkih ni mogoče trditi, da ima nedovršnik nevtralen pomen in samo poimenuje dejanje, zdi se, da ohranja pomen procesnosti ali ponavljanja, kar onemogoča razumevanje teh stavkov kot opisov enkratnega celostnega dejanja.*

²¹ Kontrastivno na rabo opozarja Derganc (2010a): V slovenščini se ponavljajoče oz večkratno dejanje izraža z dovršnikom ali nedovršnikom: To se pogosto *zgodí* /dogaja (dov./nedov.). Ta vlak *pride/prihaja* ponavadi z zamudo (dov./nedov.).

Pač pa je v naslednjih stavkih poleg verjetno pogostejšega dovršnika mogoč tudi nedovršnik, morda zato, ker kontekst prispeva k razumevanju, da gre za enkratno celostno dejanje: *Koliko stane ta knjiga? Ne vem, **kupil/ kupoval** jo je brat. Kdo je danes **kupil/kupoval** kruh?*

4.3.3.1 Opozorila na pomenske razločke pri možni nedovršni ali dovršni rabi:

1. Če je pri vzporednih stavkih z dovršnikom in nedovršnikom mogoče opaziti učinek 'pričakovanosti' pri rabi dovršnika (DERGANC 2010a), npr. *Si bral ta članek?* nasproti *Si prebral ta članek?*, v primeru *Si akceptiral ta članek?* pomenski razloček ni ubeseden, lahko je samo situacijski oz. kontekstualni.
2. Izjave s performativnim glagolom so pogosto ubesedene z dovršnim sedanjekom, npr. *Apeliram* (dov./nedov.) *na vas, da to čimprej uredite. Vendar hkrati vas agitiram za daljše strokovno sodelovanje* (nedov.); nedovršniška raba performativa izraža aktualno sedanjost, dovršniška raba pa ima tudi modalno prvino in zato izraža neaktualno sedanjost (BONDARKO 1967).

5 Obsežnost glagolskih tvorjenk na *-irati*

Pri glagolih oz. glagolskih tvorjenkah na *-irati*, ki so nagnjeni k vidski nevtralizaciji, pa se pri konkretnem glagolskem pomenu jasneje kot sicer izrazi leksikalni in skladijski vpliv na določitev vida. Pretežno so to novotvorjeni glagoli v slovenščini s prevzetimi samostalniki v besedotvorni podstavi, prevzeti samostalniki pa si poglagolitvijo pridobijo večje skladijske in besedilne zmožnosti.

Dvovidskost pri glagolih dopušča določeni leksemski pomen, ki lahko izraža procesualnost, glede na skladijski pomen pa tudi rezultativnost procesualnosti.

5.1 Pri zbrani novejši leksiki, ki še ni mogla biti upoštevana v *SSKJ*, ni naključje, da prevladujejo glagoli na *-irati* kot izsamostalniške izpeljanke (z navadno prevzetimi samostalniki v skladijski podstavi); in obrazilo *-irati* glede na široko distribucijo in na širše vidske zmožnosti daje kar najoptimalnejše možnosti poglagoljevanja. Homonimno rabo pa razbija razločevalna raba npr. *kadrirati film* nasproti *kadrovati* (redkeje: *kadrirati*) *nove ljudi* ipd.

Spodnji zgledi novejše rabe odkrivajo tudi skladijske lastnosti, ki gredo v smeri oženja in poenostavljanja vezljivostnih zmožnosti. Zaradi zadostne koncentracije raztopljenega kisika, vode ni potrebno *aerirati* 'ozračiti', *Akcentirali* so glavne ugotovitve, Vdrli so v Evropo in *akulturirali* dotedanje prebivalce, Spoznati moramo preprost proces, ki *alkalizira* 'razkislji' naše telo, Zagotovljeno mora biti, da procesi morajo zahtevati in *alocirati* vse vire, Na lokalni ravni so oblikovali amandmaje k besedilu, tako da bodo praktično spoznali, kako *amandmirati* predloge in jih obrazložiti, Pri večjem klubu pa bi se moral najprej *ambientirati* in si izboriti mesto v prvi postavi, Nobena krema ne odpravlja ničesar – le vlažijo, hranijo, *antioksidirajo*, Ustavno sodišče je moralo *arbitrirati*, ali bodo v konkretnem primeru nastale protiusstavne posledice, Bila je sposobna *artikulirati* univerzalni interes mlade generacije, Z različnimi načrtnimi postopki družbene prevzgoje nameravajo *ateizirati* ves narod in vso družbo, Želite *balirati* komunalne odpadke in ovijati bale v folijo?, Redno je *bildal* telo, Politično temo so *bulvalizirali*, Državno upravo so *centralizirali*, V torek pozno popoldne je Dars začel *cestniniti* tovorna vozila na pomurskem avtocestnem kraku, Če bi res rad pregledal vse v nulo, bi moral vse razdirati in *čekirati*, Starega psa so *čipirali* zastoj, Umivati in *deodorirati* se je seveda trebal, Dolga leta je *de-*

sničaril v slovenskem prostoru, Digitaliziral je in še digitalizira vse, kar je uporabno na daljši rok, Veliko filmov so tudi ekranizirali, Strokovne teme tudi *esejizirajo*, Okoljska vprašanja ni potrebno še dodatno *etnizirati*, Evangelizirajo okolje, Drugega je treba *familiarizirati*, ga dobesedno vpotegniti v družino, mu dati hčer, Vse okoli sebe *fantira* in *fantiral* je tudi leta prej, Skušajo *getizirati* slovenščino, Začnite od najdaljše injekcije *injektirati* pripravek vse dokler material ne pride do ciljne snovi, Načrtujemo, da bomo v naslednjem letu uspeli *inkubirati* do pet podjetij, Najbolj sem ponosen da imamo ekipo, ki zna *inovirati* na vseh področjih, Ceneje bo ujeti ptico in potem fotko primerno *kadrirati nasproti* Ne bo mogel več *kadrirati/kadrovati* svojih ljudi v gospodarstvo, Država ni smela na nacionalni osnovi *kantonizirati* in deliti, Človeštvo se je začelo *kibernetizirati* in se je *virtualiziralo* v docela predugačenih razmerah skupnosti, Ponudnik mora biti sposoben tiskovino natisniti oziroma izpisati, *konfekcionirati* in oddati v distribucijo, Sodobna družba res želi vse *medikalizirati* – osebnost, ljubezensko življenje, *Oscenaril*, posnel, zmontiral, ozvočil in produkcijsko zapakiral je film in ga pogosto sam tudi projiciral, Podtalnica najprej *ozonira* v bazenih za ozonizacijo, nakar teče prek peščenih filtrov in prek filtrov z ogromnim ogljem, Blago je potrebno *paletizirati*, Intenzivno je *terapirala* in tudi ogroven napredek naredila, Mesto so plinificirali in *toplificirali*.

Izpeljanke na *-irati* se vedno pogosteje tudi predponskoobrazilijo. Prevzeto predponsko obrazilo *de-* je v pomenu 'ukinjanja' v *S tem korakom se da vaš Facebook račun deaktivirati*, *Mislim, da našega zgodovino pisja ni potrebno debalkanizirati*, *ker mislim, da ni niti šovinistično, niti nacionalistično*, podobno še: *defeminizirati*, *deinstitucionalizirati*, *dekofeinizirati*, *dekomprimirati*, *dekontaminirati*, *dekriminalizirati*, *demotivirati*, *denominirati*; s pomenom 'ukinjanja' tudi obrazilo *raz-*: *razminirati*; predponsko obrazilo *do-* 'doseganje določene meje': *dokapitalizirati*, *doštudirati*; predpona *v-* kot del izpredložne izpeljave v glagolih tipa *vprogramirati*; predponski obrazili *za-* in *z-/s-* s faznim pomenom 'začetnosti ali končnosti': *zanimirati*, *zablefirati*, *zadebatirati se*, *zaintrigirati*, *sformatirati*, *zlobirati*, *zrelaksirati*.

5.2 Nenovi glagolski leksemi na *-irati* (npr. v *SSKJ*), izbrani glede na pomen-ske (vezljivostne) skupine, so lahko drugotne (vzporedne) glagolske tvorjenke ali pa enobesedne različice rabljenim opisnim zvezam, npr. *abonirati/naročiti se v gledališču*, *adresirati/nasloviti pismo*, *aklimatizirati/prilagoditi sobne rastline*, *alarmirati/obvestiti gasilce*, *bandažirati/obvezati roko*, *bazirati/temeljiti na delu*, *biljardirati in kvartati* 'igrati biljard in karte' v kavarni, *delegirati/določiti za delegata*, *downloadati/prenašati datoteko*, *evakuirati/umakniti ranjence*, *parfumarati/odišaviti obleko/obleke*, *vitaminizirati* 'dodajati vitamine v' hrano ipd.

5.3 Poudarjena sestavina glagolskih novotvorjenk na *-irati* je pogosto tudi 'ekspresivnost': *emtivizirati*, *naspidirati* (sleng), *piknikirati*, *samoorganizirati*, *skulirati* (*se*) (sleng), *slalomirati*, *televizirati se*, *zašminkirati* (sleng), *zrelaksirati*, *žurirati* ipd.

6 Prevladujoča težnja v tožilniško vezavo

Pri glagolih oz. glagolskih izpeljankah na *-irati*, ki zaradi pogoste izsamostalniške izpeljave navadno že vključujejo sredstvo ali vsebino, je opazna težnja k nezaznamovani tožilniški vezavi (z udeležensko vlogo prizadeto ali cilj dejanja) – tako z vidika splošne kot terminološke rabe lahko govorimo o tipični (terminološki) tožilniški vezavi, npr. pri *balirati železne odpadke/hmelj/krmo/seno, diplomirati/magistrirati/doktorirati zgodovino* (še vedno pogostejša uporaba *diplomirati iz zgodovine/na zgodovini*), *dopingirati športnika, džezirati na trobento, ekranizirati gledališče, fikcionalizirati pot, foulirati nasprotnika filetirati sardele, kanonizirati Cankarja, klimatizirati prostor, misijonariti vero in vrednote, pamfletirati dogodke, parcelirati zemljišče, pilotirati motornega zmaja, preblefirati nastop, raketirati mesto, robotizirati celico za varjenje, sponzorirati dejavnost, žirirati prispevke*; tudi izpeljanke iz predložne zveze tipa *vprogramirati v rom* ipd.

Glagoli tipa *solidarizirati se*, npr. *solidarizirati se z bojem koroških Slovencev*, se vedno pogosteje uporabljajo s tožilniško vezavo, npr. *solidarizirati boj koroških Slovencev* v pomenih 'podpreti, odobriti boj ...', podobno še *specializirati se v jezikoslovju* in *specializirati jezikoslovje*.²² To velja tudi za glagole brez prostega morfema *se*, npr. poleg *špijonirati za kom* tudi *špijonirati koga*.

Tudi t. i. široka terminologizacija omogoča (ponovno) prehajanje določenega glagola tudi v smer determinologizacije, ki glagolu s širjenjem pomenja daje vezljivostne zmožnosti, najprej in prednostno v smer najbolj navadne tožilniške vezave: *akcentuirati besede* (jezikosl.) > *Vulgarnost v svojem delu premočno akcentuirajo*; *alimentirati otroke* (prav.) > *alimentirati investicijske sklade iz amortizacije, kanalizirati reko* (teh.) > *kanalizirati družbene interese* (publ.), *kapitalizirati obresti* (fin.) > *kapitalizirati prihranke* (ekon.) > *kapitalizirati obrt, profilirati brus* (teh.) > *profilirati raziskovalne ustanove* ipd. Pogosta zaktualizirana raba sčasoma lahko zabriše smer /de/terminologizacije, npr. *normirati cene/stroške/volitve* – *normirati knjižni jezik* (jezikosl.), *normirati izdelek* (teh.). *kanalizirati* (*kanalizirati vodo/rečni tok* (teh.)) : *kanalizirati manko ideološke identitete v delo, kanalizirati dobičke v nogavice* ipd.

7 Za sklep

Pri glagolih na *-irati* se samo še dodatno potrjuje, kako je vid odvisen od morfoloških, leksikalnih in skladenjskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika; smer vidskosti pa gre od pomena proti morfemskosti. V novejši leksiki prevladujejo izsamostalniške glagolske izpeljanke na *-irati* in so najvitalnejša besedotvorna vrsta tudi za vse nadaljnje poglagoljevanje sproti prevzemanih samostalnikov. Zaradi izsamostalniške motivacije glagolskih izpeljank na *-irati* se zlasti strukturnoskladenjsko

²² V teh primerih ne gre za prostorsko-časovno prehajanje dejanja na drugega udeleženca, ker ta drugi udeleženec z udeležensko vlogo vsebine dejanja (Vs_d) samo natančneje določa vsebino dejanja v povedju. Dejanje torej ostaja samo v okviru osebkovega delovanja in zato je prostomorfemski *se* s 'povratnostjo' kot pomenskosestavinsko stalnico lahko opuščen. Vendar o možnosti tožilniške vezave lahko govorimo samo v primerih vsebinskega udeleženca, medtem ko se živi delujoči udeleženec izraža z orodniško vezavo, npr. *solidarizirati z junakom* ipd.

poenostavlja tudi ta del glagolske vezljivosti, tj. občutno se povečuje pogostnost samotožilniške (nepredložne in predložne) vezave.

VIRI IN LITERATURA

- Наталья СЕРГЕЕВНА АВИЛОВА, 1976: *Бид глагола и семантика глагольного слова*. Москва: Издательство Наука.
- Премысл АДАМЕЦ, 1978: Образование предложений из пропозиций (в современном русском языке. Praha: Univerzita Karlova.
- П. М. АРКАДЬЕВ, 2008: Уроки литовского языка для славянской аспектологии. *Славянское языкознание*. XIV Международный съезд славистов, Охрид. Москва: ИНДРИК. 28–43.
- France BEZLAJ, 1948: Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, *Slavistična revija* 1. 199–220.
- Александр В. БОНДАРКО, Лев Львович БУЛАНИН, 1967: *Русский глагол* (Пособие для студентов и учителей). Ред. Ю. С. Маслова. Ленинград: Издательство Просвещение.
- Александр В. БОНДАРКО, 1971: Грамматическая категория и контекст. Ленинград: Издательство »Наука«.
- Aleksandra DERGANČ, 2003: Nekaterе razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 51/ posebna št. 67–79.
- , 2010a: Še nekatere razlike v rabi glagolskih vidov v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 58/1. 73–80.
- , 2010b: Dve zanimivi obravnavi razlik v kategoriji glagolskega vida v slovanskih jezikih. *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ur. Vojko Gorjanc in Andreja Žele. Ljubljana: Založba FF. 185–191.
- Виктор С. ХРАКОВСКИЙ, 2007: Грамматический потенциал глагольной лексики. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад. 76–91.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2010: *Glagoli na -irati kao morfološki i leksikografski problem: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*. Reka: Filozofski fakultet. 503–517.
- Александр В. ИСАЧЕНКО, 1960a: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. Морфология. Часть вторая. Братислава: Издательство словацкой академии наук.
- Aleksander V. ISAČENKO, 1960b: Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost* 21/1. 9–16.
- Franc JAKOPIN, 1966: K tipologiji slovenskega in ruskega jezika. *Jezik in slovstvo* 11/6. 176–182.
- Josip JERNEJ, 1959: Glagoli na *-irati* u XVII. i XVIII. stoleću. *Filologija* 2. Zagreb: JAZU. 31–40.
- Tomo KOROŠEC, 1972: Nekateri slovenski nedovršni glagoli v dovršni funkciji. *VIII. Seminar SSJLK*. 202–215.
- Korpus Nova beseda: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano februarja 2011.)
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net>. (Pregledano februarja 2011.)
- Majda MERŠE, 2006: Glagolski vid v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami v knji-

- žnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija – Slovensko jezikoslovje danes* 54/posebna št. 159–173.
- Tjaša MIKLIČ, 2007: Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida. *Slavistična revija* 55/1–2. 85–103.
- Svein MØNNESLAND, 2006: Je li glagolski vid sintaktička kategorija. *Sintaktičke kategorije*. Ur. Branko Kuna. Osijek: Filozofski fakultet, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. 145–157.
- Руселина НИЦОЛОВА, 2007: Темпоральная специфика имперфективных глаголов с „пустыми“ приставками в болгарском языке. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад. 92–102.
- P. И. НИКУЛЕСКУ, 1984: От безвидового языка к видовому. *Вопросы языкознания* 2. 115–121.
- Елена В. Падучева, 2007: Зеркальная симметрия прошедшего и будущего. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад. 63–71.
- Н. А. ПОТАЕНКО, 1984: К языковому освоению временной структуры действительности. *Вопросы языкознания* 6. 43–53.
- Fran RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Frana Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS.
- Anton SCHELLANDER, 1984: Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapaznja v Bohoričevi slovnici. *Slavistična revija* 32/3. 223–30.
- Petar SKOK, 1954: Sufiks *-irati* u službenom govoru. *Jezik 1*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 25.
- , 1955/56: O sufiksima *-isati*, *-irati* i *-ovati*. *Jezik 2*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 36–43.
- Mitja SKUBIC, 1969/70: Besedni romanizmi v slovenskem časopisnem jeziku. *Jezik in slovnstvo* 15/2. 45–54.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 1976, 2000: *Slovenska slovnica*. Prva in četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- , 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1985: Primeri tvorbenih vzorcev glagola. *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 47–61.
- , 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- , 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladijska postava in vezljivostne lastnosti (Z normativno slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* 41/1. 161–192.

SUMMARY

In contemporary Slovene the formant *-irati* is an established or independent word-formational element, no longer connected to German *-ieren*. Verbs in *-irati* give additional confirmation about how aspect is dependent on the morphological, lexical, and syntactic properties and peculiarities of a particular language; the direction of aspectuality goes from meaning to morphemicity. The imperfectivity or perfectivity of a verbal action is thus determined by the verbal meaning used, e.g., imperfectivity of action is expressed in *asfaltirati* ‘to lay asphalt’

in contrast to the perfectivity of action in *promovirati* ‘to ceremonially bestow the title of doctor’. In verbs built with *-irati*—because of their primary imperfectivity or aspectual neutrality and because of the impossibility of secondary imperfectivity—the semantic and morphosyntactic role of the prefixal formant becomes even clearer than is usual. In newer lexical items post-nominal verbal derivatives in *-irati* prevail and are the most dynamic word-formational type for productive formation of verbs from borrowed nouns. Because of the post-nominal motivation of the verbal derivatives in *-irati* especially this part of the structural syntactic properties of the verbal valence are simplified, i.e., the frequency of accusative only (with and without a preposition) government is considerably increased.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

MARIJA STANONIK: *ZGODOVINA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE**Od srednjega veka do sodobnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009. 504 str.

V začetku leta 2010 z letnico 2009 je pri založbi Slovenska matica izšla prva znanstvena monografija z zgodovinskim pregledom slovenske slovstvene folklore od srednjega veka, to je od najzgodnejših pisnih virov do sodobnosti, in sicer do obdobja, ko je bil ustanovljen Inštitut za slovensko narodopisje (1951) in so se s slovstveno folkloro začeli poklicno ukvarjati. 504 strani obsežno delo, izdano v formatu A4, je nastajalo sočasno s štirimi drugimi znanstvenimi monografijami, ki so od leta 2001 do 2008 izšle pri založbi ZRC SAZU in v katerih avtorica utemeljuje slovstveno folkloristiko kot samostojno in hkrati interdisciplinarno vedo: v prvi knjigi, *Teoretični oris slovstvene folklore* (2001) utemeljuje terminologijo, v drugi, *Slovstvena folkloristika* (2004), se zavzema za samostojnost te vede nasproti literarni vedi na eni in širše filologiji ter etnologiji na drugi strani, v tretji knjigi *Procesualnost slovstvene folklore* (2006) se ukvarja s predstavitvijo slovstvene folklore kot nikoli dokončnega »izdelka«, ki z zapisom v ponovljivo obliko prestopi mejo folklorizma, v četrti, *Interdisciplinarnost slovstvene folklore* (2008), pa skuša prikazati, s katerimi sorodnimi disciplinami se lahko slovstvena folkloristika povezuje, in hkrati pokaže, da je snov njenega proučevanja, slovstvena folklor, uporabna za številne druge stroke.

Manjkal je torej le še pregled snovi, ki smo ga dobili z novo knjigo *Zgodovina slovenske slovstvene folklore: Od srednjega veka do sodobnosti*. Snov je strukturirana v poglavja po obdobjih, in sicer z namenom, da prikaže širši družbeni kontekst (tudi miselnost) posameznega obdobja ter vzpostavi vzporednice in kontraste z literarno-zgodovinskimi obdobji, npr. vzporednost in pretakanje snovi iz slovstvene folklore v literaturo in obratno. Z izjemo poglavja o srednjem veku, kjer avtorica povzema izsledke raziskav Ivana Grafenauerja, v vseh naslednjih poglavjih z opiranjem na lastne raziskave sistematično obravnava vse tri vrste slovstvene folklore: folklorne obrazce, folklorne pesmi in folklorno prozo, znotraj tega pa snov razvršča še po žanrih in motivih, pri čemer mnogo temeljiteje obdela prvo in zadnjo skupino (torej folklorne obrazce in prozo), ki doslej še nista bili deležni poglobljene obravnave. V več desetletjih iskanja gradiva je za vsako obdobje posebej pregledala nepredstavljivo količino virov: najrazličnejše priročnike, slovarje, periodiko vseh vrst, leposlovje, zbirke, neobjavljeno in včasih težko dostopno gradivo po knjižnicah in arhivih pa tudi raziskave, ki so se ukvarjale s posameznim obdobjem oz. s specifično folklorno snovjo ali s tem povezano temo. Glavni tekst je tako dopolnjen s številnimi citati, s katerimi ponazori interakcije med posameznimi avtorji, njihove nazore in refleksije na različne plasti družbenega in kulturnega dogajanja, ki jih je mogoče zasledovati v glasilih, revijah in drugih objavah ter v arhivskem gradivu. Pregled folklorne snovi kaže, da je gradivo v posameznem obdobju z vidika vrst različno pestro in številčno, v različnih funkcijah, oblikah in načinih zapisa, različno dostopno in raziskano. Pri večini poglavij so izpostavljena specifična vprašanja, ki zadevajo samo obravnavano obdobje in tudi temeljni

razdelki znotraj njega so različno podrobno razčlenjeni. Najbolj temeljite obravnave je deležno obdobje realizma, ki obsega več kot tretjino monografije. Poglavlja o slovstveni folklori v posameznih obdobjih si sledijo v naslednjem vrstnem redu.

Obdobje srednjega veka. Avtorica pregleda delo Ivana Grafenauerja in popiše snovi in metodologije, s katerimi se je loteval raziskav najprodnornejši slovenski medievalist.

Obdobje protestantizma. Od prve slovenske knjige dalje lahko spremljamo pisne vire z zapisi slovstvene folklorne. Avtorica poskuša ugotoviti, kako so protestanti sami doživljali prestop iz agrafične v grafično kulturo. V Trubarjevih uvodih je, s konfesionalnim namenom, veliko folklorne snovi, zapisana je prva pravljica, vremenski pregovori, pesmi, prav tako Bohorič za ponazarjalno gradivo v svoji slovnici vključuje pregovore, zato že v tem obdobju lahko iščemo zametke stroke. Poseben podrazdelek je Folklorni žanri v vlogi zbadanja (sramotilne pesmi, vzdevki, vzkliki ipd. obeh sočasnih taborov za nasprotni tabor).

Obdobje katoliške preнове in baroka. Od tega poglavja dalje avtorica v posebnem razdelku obravnava tudi jezik in kontekst. V razdelkih o posameznih vrstah slovstvene folklorne, za katere je prebrala preko 5000 strani iz teh dveh obdobjih, se najde izjemno veliko gradiva o genezi posamezne snovi. Razdelek o folklornih obrazcih je podrobneje razčlenjen na pregovore, zagovore in uganke, razdelek o prozi pa je razdeljen na podrazdelke bajčne pripovedi, pripovedi o hudiču, legendne pripovedi, povedke, šale, anekdote in basni. V raziskavo ni vključeno Valvasorjevo gradivo, v katerem so številne razlagalne povedke o naših krajih, obdelane pa so pridige Svetokriškega, še bolj pa se avtorica posveča manj znanim Rogerijevim pridigam, kjer najde iztočnice za številne motive, ki so se uveljavili v slovenski literarni vedi in mitologiji (npr. zlata ptica, zlatorog). Temu obdobju in tudi vsem naslednjim je dodan razdelek o terminologiji, kjer pregleduje poimenovanja vrst in žanrov slovstvene folklorne pri posameznih avtorjih vsakega obdobja in s tem skozi čas sledi razvoju terminologije.

Obdobje razsvetljenstva. Najprej pregleda začetke zavestnega zanimanja za slovstveno folkloro, ki se je z Otoka razširilo po Evropi (zbirke folklornih pesmi, članki o tako imenovani ljudski tvornosti), in ugotavlja, da so se slovenski razsvetljenci s temi pobudami in vplivi srečevali bolj posredno kot naravnost. Doslej so se raziskovalci slovstvenih pojavov v tem obdobju posvečali predvsem pesmi, kratke oblike in proza pa so bile zapostavljene, in prav to nesorazmerje poskuša vsaj konceptualno odpraviti. Od vključno tega poglavja dalje je razdelek o kontekstu razširjen tudi na teksturo, saj je poleg sestavin, ki sodijo na ravnino teksta, v virih mogoče razbrati tudi podatke o okoliščinah in načinu izvedbe, o interakciji med pripovedovalcem in poslušalci, menjavanju vlog med njimi, vzgojne vidike slovstvene folklorne ipd. (v tem obdobju npr. začno odklanjati strašljive pripovedi zaradi negativnih vzgojnih učinkov).

Obdobje romantike. V tem poglavju je z vidika slovstvene folkloristike povzeto kulturno dogajanje, ki je časovno raztegnjeno na celo 19. stoletje, saj se nekateri akterji še močno navezujejo na razsvetljenstvo, njihovo delovanje pa sega že v čas realizma. Tako avtorji v tem obdobju po svojem nazoru niso vsi romantiki in imajo različne svetovne, literarne in življenjske nazore. Anton Martin Slomšek nadaljuje z razsvetljenskimi načeli in se trudi učvrstiti narodno zavest. Pomemben zapisovalec

pripovedne snovi v tem obdobju je Stanko Vraz, čeprav je zapisoval v ilirščini – dragocena je vsebina in tudi zapisi o teksturi in kontekstu. Pravlјice sta zapisovala Matevž Ravnikar – Poženčan in Matija Valjavec, slednji že po principu znanstvenega zapisovanja s pomočjo dijakov po vsej Sloveniji. Njuno delo je prišlo na dan šele v zadnjem desetletju. V zapuščini Emila Korytka so bili odkriti zapisi slovenskih pravljic v nemščini, ki sta jih zapisala oče in sin Potrebujež iz Ribnice.

V obdobju realizma pride do velike težnje po ohranitvi slovstvene folkore, ki ji sledi množično organizirano in spontano zbiranje gradiva, in to po celotnem slovenskem prostoru, kar kmalu prinese tudi rezultate v obliki objav in zbirk. V tem obdobju je večje pozornosti deležna tudi folklorna proza. Pojavijo se prve znanstvene obravnave in pristopi do njenega zapisovanja: Krek, Križnik (prvi zapisovalec, ki po navodilih J. Baudouina de Courtenayja zapisuje v narečju), Štrekelj, Navratil, Valjavec, Volčič idr.). Objavljena so metodična navodila za delo na terenu (zapisovati ime informatorja, kraj zapisa ipd.) in tudi vprašalnice o motivih/snoveh, vendar kljub temu mnogo zapisovalcev ne sledi načelom znanstvene akribije in je veliko gradiva literariziranega, torej gre za folklorizem. Tudi objav gradiva v revijah tistega časa je veliko, vendar pa proti koncu 19. stoletja začno presihati. V tem najboljšejnem poglavju *Zgodovine slovstvene folkore* so vsi ustaljeni razdelki še natančneje razčlenjeni. Avtorica izpostavi nekatera načelna vprašanja: vprašanje naroda, sosednji in drugi narodi, deželna in pokrajinska pripadnost, ki jo obdela še z vidika vsake slovenske pokrajine posebej na podlagi objav, ki se nanašajo na krajevno prepoznavnost. V poglavje o jeziku vključi poglede z vidika žive besede, etnolingvistične snovi, slovenskega jezika v javnosti, sociolingvistična vprašanja o jeziku in o zbiranju besedišča (Pleteršnik). Tretji razdelek o zapisovanju slovstvene folkore pregleda pobude za zbiranje, vprašalnice in terensko gradivo, ki številčno najbolj zastopa območje Štajerske, po tehtnosti pa je so najpomembnejša opažanja Jana Baudouina de Courtenayja: gradivo (objave, zbirke in arhivski viri) je nato pregledano po vrstah – splošno, besedišče in folklorni obrazci, pesmi, pripovedi, zbirke (pesmi, pripovedi), Slovenska matica. Posebni podrazdelki so namenjeni bajeslovju, žanrskim vprašanjem vsake vrste slovstvene folkore posebej (folklorni obrazci, pesmi, proza) in sistemizaciji proznih žanrov (pravljic, povedk) – ti so razčlenjeni glede na motive in snovi. Avtorica se ukvarja tudi s terminološkimi in žanrskimi interferencami med proznimi folklornimi žanri ter vprašanji folklorizma in folklorizacije.

Obdobje moderne obsega le približno 10 let, od 1895 do 1905, zato je tudi poglavje o njem najkrajše ter brez posebnih razčlenitev, z izjemo obravnave problemov z vidika slovstvene folkore kot umetnosti govornega jezika. Z modernisti Murnom, Župančičem, predvsem pa s Cankarjevim simbolizmom slovstvena folklor doživi razcvet v slovenski literaturi. Izide Pleteršnikov slovar, izhajati začno Štrekljeve narodne pesmi, Murko izda očrt češkoslovanske razstave, Ivan Prijatelj raziskuje literarno zgodovino, ob tem pa ne gre mimo folklorističnih vprašanj, izhajati začne *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Folklorna pesem že doživlja refleksije in analize, prozni žanri pa so glede tega v zaostanku. Tudi zbiranje upada, edini zaokroženi prozni zbirki sta Šašljeve *Bisernice* in Gabrščkove *Narodne pripovedke v Soških planinah*, tudi objave slovstvene folkore v slovenski periodiki so maloštevilčne.

Slovstvena folklor v **obdobju ekspresionizma**. Slovstvena folklor doživi v tem času izid zadnjega zvezka Štrekljevih monumentalnih *Slovenskih narodnih pesmi*. Zgodovinsko gledano je to čas pretresov prve svetovne vojne in po njej, kar močno odseva v slovenski literaturi. Opaziti je porast ženskih avtoric, ki v pravljicah literarizirajo folklorno snov, kar lahko po mnenju Marije Stanonik razložimo kot tolažbo mater, ki so po vojni ostale same z otroki. Čeprav se nekateri raziskovalci (Kelemina, Glonar) ukvarjajo s teoretičnimi vprašanji, povezanimi (tudi) s slovstveno folkloro, je v tem obdobju opaziti proces propadanja slovstvene folklore. To se kaže tudi pri objavah v osrednjem slovenskem literarnem tisku (*Dom in svet*, *Ljubljanski zvon*), kjer je slovstveni folklori skopo odmerjen prostor le na platnicah.

Slovstvena folklor v **obdobju social/istič/nega realizma**. Proces literarizacije slovstvene folklore v literaturo se nadaljuje z razširitvijo prostora za proletarce: pravljica se preseli iz prvotno izključno kmečkega okolja tudi v delavsko okolje, v slabe socialne razmere (npr. Ludvik Mrzel, *Bog v Trbovljah*). Med drugo svetovno vojno in po njej slovstvena folklor doživlja različne interpretacije, oba politična pola jo skušata prikrojiti v svoj prid z instrumentalizacijo na eni strani in z idealizacijo na drugi. Po drugi svetovni vojni sledi profesionalizacija raziskovanja slovstvene folklore, Anton Ocvirk interpretira in utemeljuje simbole iz slovenske slovstvene folklore. Kljub temu slovenska literarna veda slovstveno folkloro vse bolj potiska na stranski tir. V letu 1951 je ustanovljen Inštitut za slovensko narodopisje, kjer Ivan Grafenauer in Milko Matičetov kot njegov naslednik profesionalno nadaljujeta in tudi orjeta ledino na področju slovstvene folkloristike.

V sklepu vsakega poglavja avtorica na kratko povzame bistvene značilnosti obdobja. Terminologija v citatni obliki sledi izvornikom, sicer pa upošteva strokovno utemeljeno terminologijo. Z izjemo velikih nosilcev (Valvasor, Pohlin, Ravnikar – Poženčan, Valjavec, Križnik, Glonar, Moderndörfer, Grafenauer, Matičetov itd., ki so, pravi avtorica v uvodu, »zanje predvidene obravnave naravno nadaljevanje tega dela«) knjiga prinaša na enem mestu zbrano empirično problematiko slovenskega folklornega gradiva z vidika slovstvene folkloristike. Knjiga bo v pomoč raziskovalcem različnih strok, ki se pri delu srečujejo s slovensko slovstveno folkloro, in študentom kot študijska literatura. Delo ima okoli 5400 podčrtnih opomb, v opombah so navedeni tudi vsi citirani viri in literatura; posebnega seznama virov in literature in/ali imenskega kazala ob koncu knjige ni. Zato se bo moral uporabnik, ki bo želel najti le posamezno informacijo, nekoliko pomujati z iskanjem.

Barbara Ivančič Kutin

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

ODLIČNOST KMECLOVEGA »JURČIČA«

Matjaž Kmecl: *Josip Jurčič – pripovednik in dramatik*.

Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2009. 141 str.

Prvič sem prebral Kmeclovo monografijo *Josip Jurčič – pripovednik in dramatik* na dušek in se razveselil, da je objavil to svoje delo. Hkrati nisem bil zadovoljen, ker je ni uvrstil med monografije k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev. V »Predzačetni opombi« je bolj ali manj prepričljivo pojasnil svojo odločitev, da je »zaradi načina svojega pisanja in svojih (p)osebnih pogledov na današnjo literarno vedo izstopil izpod tega sicer razmeroma varnega in uglednega nadstreška«. V nadaljevanju je izrazil prepričanje, da tak način avtorju omogoča, da se toliko bolj »lahko posveti umetnikovi imanenci«. Na to je navezal svojo metodo, da »prikaza pisec ne bo preveč prekinjal z dokumentiranjem in sklicevanjem (samo toliko, kolikor se bo zdelo sproti res potrebno«) in da »izrecno nenavajanje strokovne literature seveda ne pomeni nikakršnega omalovaževanja; nasprotno, zdi se potrebno poudariti, da stoji v neizrecnem ozadju tega pisanja bolj ali manj ves njen tematski korpus, saj si avtor težko predstavlja, da bi lahko postoril karkoli smiselnega brez njega«. Pošteno in odgovorno povedano, vendar je bila odločitev morda prehitra. Tako bo v monografijah k Zbranim delom zevala velika vrzel, saj če pogledamo okrog sebe, ni videti strokovnjaka, znanstvenika, ki bi lahko bolje, temeljiteje, izčrpnije, kompetentneje zaokrožil podobo Jurčiča človeka in pripovednika, kot bi – kot je – to storil Matjaž Kmecl. Tega verjetno ne obžalujem samo jaz, marveč še marsikdo, ki so mu klasiki pri srcu. Monografska vrzel je velika: med klasiki realisti druge polovice 19. stoletja imata monografijo v okviru Zbranih del samo Jenko in Kersnik.

Pri nadaljnjem branju sem se »Jurčiča« lotil proučevalno, ugotavljal sem strukturo monografije in poglobljene avtorjeve trditve, dognanja, ugotovitve, teze. Če začnem s splošnim vtisom, potem moram zapisati, da me je branje potrdilo v prepričanju, da je doslej Kmecl najgloblje prodril v zakonitosti Jurčičevega pripovedništva in ustvarjanja sploh, v pisateljevo človeško podobo in v posebnosti Jurčičevega razmerja do Levstika in drugih bližnjikov. Pri predstavljanju Jurčičevega opusa je bilo nedvomno primerno, da si je izbral kronološki vidik obravnavanja, ki ga je delno združil z zvrstno-vrstnim načelom ter temu prilagodil celotno metodologijo. S tem je namreč dosegel dvoje: pokazal je Jurčičevo pot v pripovedništvo in njegovo pripovedniško rast in hkrati osvetlil mnoge spremljajoče pojave, ki ilustrirajo slovensko pripovedno evolucijo. Nekaj posebnega je, kako si je Kmecl zamislil ustroj svojega »Jurčiča«, in sicer je po sestavi nastal pravi dramatsko-fabulativni trikotnik s *Prologom* na začetku, z vzpenjajočim krakom v nadaljevanju – 'Zapisovalec', Hitri vzpon do prvega literarnega vrhunca, z vrhom – Roman, svojevrstnim dvojnimi »razpletimi« krakom – Kratke pripovedi, časnikarstvo, Jurčič dramatik in kratkim poglavjem Strnitev zapažanj o Jurčičevem literarnem slogu, na koncu sledi Epilog. To je bilo seveda mogoče, ker je Kmecl dober analiziral Jurčičevo ustvarjalno pot, ki se je vila natančno tako, kot jo je avtor predstavil v svoji monografiji. Kmecl je pronicljivo, domiselno in z odličnim poznavanjem vsega, kar je bilo o Jurčičevem pripovedništvu in ustvarjanju rečeno, sistematično odgovoril na ključna vprašanja Jurčičevega samorastniško-samostojnega in

inovativnega prodora v slovenski pripovedniški prostor. Temu je Jurčič položil trdne temelje, mu začrtal koordinate pripovedniške razvejanosti in pokazal na pripovedne možnosti, ki naj jih kot slovenski pisatelj upošteva.

Kmecl je zelo nedvoumno odgovoril na vprašanje Levstikovega vpliva na Jurčiča, na Jurčičevo oddaljevanje od Levstikovega mnenja o slovenskem pripovedništvu in o nasprotovanju njegovim rešitvam. Kmecl je uspel Jurčiča »osvoboditi nekaterih podcenjevalno delujočih stereotipov«, med katerimi je bil najočitnejši »Jurčičeva popolna odvisnost od Levstika«. Takoj na začetku monografije je ob objektivni oceni Levstikovega *Martina Krpana* za slovensko slovstvo upravičeno zapisal trditev, da je Jurčič z *Jurijem Kozjakom* »izskočil iz takšne alegorične tradicije [...]: po snov je krenil v realno zgodovino, se bralcu na ljubo že skoraj čezmerno posvetil živahni fabuli, uvedel značajsko in dejavno opredeljene posameznike in vse skupaj 'v živo', scenarično postavil pred bralca. Po načinu pripovedovanja se je priključil sodobni evropski literarni praksi«. Avtor je argumentirano menil, da je bil Jurčič v mnogočem zares »Levstikov« le pri zgodnjih, »zapisovalnih« pripovedih, torej pri zapisovanju ljudskih pravljič, pripovedk in drugega, »kot da se je v njih dosledno ravnal po Levstikovem zatrjevanju«, da je v narodu snovi dovolj, zlasti za šaljivo pisanje. In kaj je Kmecl še ugotovil na to temo? Jurčič je že v *Domnu* v nasprotju z Levstikom, »ki je hotel povsem kmečko literaturo«, »upovedil vsaj slovenskega povzpethnika nove vrste«. Tako usmeritev je širil na druge svoje pripovedi. Napravil je »snovni preskok iz ljudskosti v gosposkost«. Levstikovo formulo je obrnil: če pač nimamo gospode, ki je (po Levstiku) vsa potujčena, jo je treba narediti in enako velja za jezik. S to svojo zamisljivo je nadaljeval najprej pri kratki pripovedi Dva prijatelja in kratki povesti Jurij Kobila, potem pa je zadevo ustoličil v svojih romanih. Levstik je Jurčiču odsvetoval, da bi se ukvarjal z romanom, toda ta ga ni poslušal in je šel po svoji poti. Pri tem je ustvaril dve vrsti romanov: »izvirne« (Kmeclova razlaga pojma »izviren« je tehtna in prepričljiva) in »historične«. Levstiku, ki je trdil, da je snovi za roman komaj kaj, je dokazal, da v tem nima prav. O jeziku je v nasprotju z Levstikom Jurčič menil, da je treba gosposki jezik ustvariti, »to pa je naloga deželne intelegencije«. Glede na vse to se seveda ni mogoče čuditi, da se je ob *Desetem bratu* po Kmeclu Levstik »kljub izjemni naklonjenosti nad svojega mladega prijatelja vseeno skopal z najostrejšo, skoraj surovo kritiko«. Jurčič je bil zelo prizadet, a je vztrajal na svoji poti. K *Desetemu bratu* se bomo vrnili, a zdaj se pomudimo pri *Sosedovem sinu*. Z natančno in prodorno analizo je Kmecl povest osvetlil iz povsem drugega zornega kota in dokazal, da je tudi v tem primeru Jurčič obšel Levstika. Navidezno je Jurčič po *Desetem bratu* skušal ugoditi Levstiku z ubeseditvijo kmečkega veljaka po Levstikovi meri, vendar je nastalo nekaj povsem drugega, in sicer: oba vaška mogotca sta npravno problematična (sklep: »nič, kar bi razveseljevalo Levstikov kmečko-narodni ponos in podpiralo njegove zahteve«); Jurčič je s to povestjo »v slovensko literaturo prispeval še en siže vzorčne mohorjanske pripovedi, pa čeprav je ni objavil pri *družbi*«; zgodba kaže prej na idilo »kot na kak 'zreli realizem'«. Kmecl je s svojimi ugotovitvami in argumenti demitiziral *Sosedovega sina* tako glede na Levstikovo stališče kot glede na dosedanje literarnozgodovinsko mnenje. Po Kmeclu Jurčiču »gruntarski veljavneži niso niti malo ne tako imponirali, kot so njegovemu 'učitelju' Levstiku, ki je iz njih delal malone narodnotvorni mit – celo v zasebnem življenju«. Jurčič se je

kljub spoštovanju in navezanosti na Levstika v svojih pogledih na literarno snovanje in s konkretnimi literarnimi izdelki v bistvu povsem odvrnil od Levstikovega načelnega in konkretnega literarnega programa in se napotil v smeri modernih evropskih literarnih procesov. To je Kmecl v monografiji prepričljivo dokazal in s tem Jurčiča osvobodil enega od ključnih stereotipov. Za konec te teme naj navedem še avtorjevo mnenje o Levstikovem prepesnjevanju Jurčičevega *Tugomerja*: »Razlika med njuni literarnimi stališči se je kasneje nadvse očitno pokazala ob *Tugomerju* – Jurčičevo novodobno napisano tragedijo je Levstik prepesnil po klasicističnih vzorcih; mimično prepričljivejši in modernejši prozni govor je zamenjal s patetično privzdignjeno verzifikacijo, psihološko zasnovane osebe je preoblikoval v idejno analogizirane tragedske heroje – skratka dovolj sodobno mladomeščansko žaloigro je 'prevedel' v gottschedovsko, kakšno stoletje zastarelo tragedijo.« Kmeclovo branje Jurčiča, ki ga v celoti sprejemam, v slovensko literarno vedo prinaša precej drugačen pogled na Jurčiča kot pripovednika in dramatika.

Pri razčlenjevanju *Desetega brata* je Kmecl predstavil nekatere po njegovem ključne značilnosti, ki jih je mogoče najti v takšni ali drugačni obliki tudi v drugih Jurčičevih romanih, tako da je s tem opozorjeno na Jurčičevo romaneskno poetiko. Pri tem je pomembno Kmeclovo ugotavljanje, da je »poetološke dispozicije, kakršne so se dotlej izoblikovale z evropsko romanopisno prakso«, Jurčič v precejšnji meri poznal in jih želel »upoštevati in obenem kolikor mogoče slovenizirati«. Med pomembne lastnosti *Desetega brata* spadajo značilnosti osrednjega lika, to je Lovra Kvasa, ki mu je pisatelj kot izobražencu »pripisal optimistično ali celo aktivistično protipodobo [glede na Martina Spaka, op. G. K.], uspešnost, celo erotično, na kakršno Levstik niti pomislil ni«. Kmeclovo mnenje o vztrajnem vzorovanju pri Walterju Scottu, ki naj bi pripeljalo do posnemanja njegovega *Starinarja*, nima trdne podlage, res pa je, da se je Jurčič pri Scottu učil. Pri *Desetem bratu* je bila večkrat v razpravi avtobiografska povezanost med pisateljem in romanesknimi osebami. Kmecl je prepričan, da take povezave ni, da pa je logično, da v literarnem delu odseva ustvarjalčeva človeškost in se temu ni mogoče izogniti. Tako v *Desetem bratu* kot v drugih Jurčičevih romanih je opazno ločevanje »izrecnega govora gosposkih od govorjenja kmečkih literarnih oseb«. V tem romanu in v drugih (a ne samo v romanesknih delih) se pojavljajo t. i. originali, ki so bili »sijajna snov za 'izdelovanje' slikovitosti in bralske privlačnosti romana«; ti so lahko »dekorativci« ali »usodovci« (med prvimi je npr. Krjavelj, med drugimi Martinek Spak). Kljub razlikam med Jurčičevimi osmimi romani je po Kmeclu mogoče izluščiti še nekaj skupnih potez, »nekakšen skupni obrazec«, ki ozačuje »zgodnji slovenski, jurčičevski, mladomeščanski in mladonarodni roman«. Sem spada »tukajšnjost snovi in jezika«; »slovenski roman naj bi bil resnično slovenski samo v primeru, če v njegovem središču stoji slovenski uglednež« (Kvas, Retelj, Lisec ali Nande pl. Basaj v *Rokovnjačih* itd.); za slovenske razmere je »ublažena« (prirejena) erotika, ki jo je moral Jurčič narediti kolikor mogoče moralno sprejemljivo; omeniti je treba tudi to, da je Jurčič prvotno analitično zgradbo v nadaljevanju svoje romaneskne proze (v romanu *Med dvema stoloma*) opustil, saj zapletene in skrivnostne preteklosti ni bilo in je tako ni bilo treba več razkrivati, marveč je bilo treba predstaviti samo tekočo stvarnost, sedanost. Kmeclova analiza Jurčičevih romanov je zvrstila sku-

pne poteze, njihovo specifiko v posameznih delih in dala poudarek Jurčičevemu kritičnemu odnosu do osrednjih oseb, do njihove moralne in narodnostne podobe, razmerja do sočasnih razmer in ljudi ter njihovega ravnanja. Omenjeno lastnost je Kmecl pri Jurčiču povzel takole: »Jurčiča je bržkone začela dohitevati zavest, da čas rojstva čiste narodne gospode mineva in da je nevarnost moralnega izrajanja iz leta v leto, od enega kupčka nacionalno zaznamovanega kapitala do drugega, večja. Tako se je kot pripovedovalec začel iz zgodnjemeščanskega apologeta obračati v liberalnega (samo)kritika. Bržkone bi ne bila preveč tvegana domneva, da je z romanom *Med dvema stoloma* slovenski literaturi vsaj nakazal pot v družbeno kritičnost, kakršno sta poldrugo desetletje pozneje povzela Kersnik in še potem Govekar (Jurčič je pač prezgodaj umrl, 1881).«

Kmecl je dal največji poudarek Jurčičevemu romanu, vendar je veljala njegova pozornost tudi drugim vrstam pisanja: kratki pripovedi, feljtonistiki, dramatiki. Marsikatero trditev in ugotovitev tako o romanu kot o drugih stvaritvah bo v prihodnje v slovenski literarni vedi treba upoštevati. Vsa poglavja po vrsti in še posebej tisto o romanu in Strnitvi zapažanj o Jurčičevem literarnem slogu bi za mladi rod, ki študira literarno vedo, predpisal kot obvezno študijsko branje; poleg tega bi dal poudarek Kmeclovi obravnavi Jurčičevih literarnoteoretičnih pogledov, saj se iz tega da marsikaj spoznati in – naučiti.

Naš avtor je v monografiji znal smiselno, prijetno in ilustrativno vkomponirati tudi Jurčičeve biografske značilnosti, ki so sicer večkrat diskretno, toda funkcionalno oblikovale podobo Jurčiča človeka, ki ni imel lahke življenjske poti. Pri tem je Kmecl večkrat opozoril na medčloveška razmerja ne le z Levstikom, marveč tudi z Vošnjakom, s Stritarjem in z drugimi, zlasti z Jankom Kersnikom. Te medčloveške zveze je avtor predstavil objektivno, s poslušom za medsebojne vplive in prijateljstvo, ki se je pletlo med njimi, in rojevale marsikaj plodnega ne le za njih, marveč za celotno narodno skupnost. Ker sem se več ukvarjal z razmerjem Jurčič-Kersnik, vem, da je bil Kersnik na Jurčiča izredno navezan in marsikaj jurčičevskega prenašal tudi v svoje literarno delo, v publicistiko in nenazadnje v politično ravnanje. Kersnik je bil do Jurčiča večkrat sentimentalni, priznal mu je močno sugestivnost, boleče je doživljal njegovo bolezen, v njem je videl vzornika in prijatelja. Značilne za enega in drugega so besede, ki jih je v spominskih zapisih ohranil Fran Levec: »Janko je zelo zaupno občeval z Jurčičem, a časih mu je vendar predsedala njegova družba. — 'Ta Jurčič je vražji človek', mi reče nekoč, 'vsako misel mi ugame in kar bere mi v srcu, da ne moreš čisto nič prikriti pred njim. Naj še tako tajim in zavijam, naposled se mu moraš vendar udati!'«

Naj zaokrožim svoje mnenje o Kmeclovem »Jurčiču«: monografija je izjemno tehten strokovno-znanstveni prispevek, ki mu je treba v slovenski literarni vedi odmeriti visoko mesto. Je posebnost pri predstavljanju slovenskih klasikov, prinaša veliko novega, metodologija je ustrezna, predstavitev pisatelja Jurčiča popolna, napisana je simpatično in zelo berljivo, za starejše in mlajše rodove slovenistov, slavistov in primerjalcev več kot poučna, tudi z literarnoteoretičnega stališča, skratka, več kot pomemben dosežek v slovenski literarni vedi.

(In še dodatna misel v oklepaju: Pred časom smo v javnem občilu – v Književnih listih – brali mnenje, ki se je zmrdovalo nad obravnavano monografijo. Eden od

vzrokov za to je bilo nedvomno premajhno védenje o obravnavanem predmetu in tako je bila javnost dezinformirana o kvaliteti in pomembnosti Kmeclovega dela. Zato bi podobnim piscem priporočal, če se že spuščajo v take »avanture«, da namreč pišejo o visoko kvalitetni strokovno-znanstveni literaturi, da samo čim objektivneje poročajo, medtem ko ocenjevanje prepuščajo drugim, bolj kompetentnim.)

Gregor Kocijan
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika ter desne poravnave. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami in oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (BORŠNIK 1962: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije.

Seznam literature oblikujemo takole:

Marja BORŠNIK, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okrajšani (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (BORŠNIK 1962: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Marja BORŠNIK, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.

CONTENTS

ARTICLES

Jernej Habjan: WORLD-SYSTEMS ANALYSIS AND FORMALISM IN LITERARY HISTORY	119
Zoran Božič: THE EVALUATION OF PREŠEREN'S VERSE AS A PROBLEM OF RECEPTION	131
Alojzija Zupan Sosič: FORMULAICITY IN LITERATURE	147
Vanda Babič: CHURCH SLAVIC RELICS IN SLOVENIA – STORIES, PLACES, AND PERSONALITIES OF THE LJUBLJANA CODEX SUPRASLIENSIS (Part I of the Texts up to the Martyrdom of St. Sabina)	161
Slobodan Pavlović: SPACE AND SPATIAL METAPHORS IN THE CASE SYSTEM OF THE FREISING FOLIA	179
Alenka Jelovšek: THE DEVELOPMENT OF PRONOMINAL ADDRESS IN SLOVENE WRITTEN SOURCES BEFORE 1850	195
Andreja Žele: VERBS FORMED WITH <i>-IRATI</i> IN CONTEMPORARY SLOVENE	213

REVIEWS

Barbara Ivančič Kutin: <i>MARIJA STANONIK, ZGODOVINA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE: OD SREDNJEGA VEKA DO SODOBNOSTI</i>	229
Gregor Kocijan: <i>MATJAŽ KMECL, JOSIP JURČIČ – PRIPOVEDNIK IN DRAMATIK</i>	233

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani